

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ім. ШЕВЧЕНКА
MÉMOIRES DE LA SOCIÉTÉ SCIENTIFIQUE ŠEVČENKO
MEMOIRS OF THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
MITTEILUNGEN DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER
WISSENSCHAFTEN

Том — 190 — Vol.

Микола Мушинка

**ВОЛОДИМИР ГНАТЮК
-ДОСЛІДНИК ФОЛКЛЬОРУ
ЗАКАРПАТТЯ**

Праці Історично-Філософічної Секції

Паризь — Мюнхен
1975

**МИКОЛА МУШИНКА
ВОЛОДИМИР ГНАТЮК —
ДОСЛІДНИК ФОЛКЛЬОРУ ЗАКАРПАТТЯ**

MÉMOIRES DE LA SOCIÉTÉ SCIENTIFIQUE ŠEVČENKO
MEMOIRS OF THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
MITTEILUNGEN DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER
WISSENSCHAFTEN

Vol. — 190 — Band

Mykola Mušynka

VOLODYMYR HNATIUK — FOLKLORISTE
DU PEUPLE UKRAINIEN DE TRANSCARPATIE

VOLODYMYR HNATIUK — A STUDENT
OF UKRAINIAN FOLKLORE IN TRANSCARPATHIA

VOLODYMYR HNATIUK — ERFORSCHER
DER FOLKLORE DER UKRAINER IN TRANSKARPATIEN

Paris — München
1975

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ім. ШЕВЧЕНКА

т. 190

МИКОЛА МУШИНКА

**ВОЛОДИМИР ГНАТЮК
- ДОСЛІДНИК ФОЛКЛЬОРУ
ЗАКАРПАТТЯ**

Праці Історично-Філософічної Секції

Париж — Мюнхен
1975

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК
Художник невідомий

В С Т У П

Серед європейських вчених, які наприкінці минулого століття почали цікавитися закарпатськими українцями і сприяли їх національному і культурному відродженню, перше місце посідає видатний український діяч Володимир Гнатюк.

Володимир Гнатюк (1871-1926) був видатним фолклористом й етнографом, організатором наукової праці, видавцем і популяризатором української літератури і літератур слов'янських народів, перекладачем, публіцистом та відомим громадським діячем. За 30 років творчої роботи він опублікував майже тисячу наукових праць, науково-популярних статей, рецензій та заміток. Такі його фолклорні збірники як «Лірники» [116] 1), «Етнографічні матеріали з Угорської Русі» (6 т.), [4, 11, 27, 82, 86, 88], «Галицько-русські анекdoti» [118], «Угроруські духовні вірші» [48], «Галицько-русські народні легенди» (2 т.) [129], «Знадоби до української демонології» (3 т.), [130], «Коломийки» (3 т.), [132], «Гаївки» [134], «Das Geschlechtsleben des ukrainischen Bauernvolkes» (2 т.) [135], «Народні оповідання про опришків» [136], «Похоронні звичаї й обряди» [137], «Колядки і щедрівки» (2 т.) [138], «Українські народні байки» (2 т.) [139], становлять золотий фонд української фолклористики. Недаремно Іван Франко називав його «феноменально щасливим збирачем всякого етнографічного матеріалу, якому з наших давніших збирачів, мабуть, не дорівнював ні один» [255, с. 502-503].

Крім того, він є автором цілого ряду визначних теоретичних праць з питань фолклористики, які досі не втратили свого значення, наприклад: «Словакський опришок Яношик в народній поезії» [25], «Пісенні новотвори в українсько-русській народній словесності» [61], «Віршована легенда про рицаря і смерть» [133], «Легенда про три жіночі вдачі» [83], «Війна і народна поезія» [141], «Українська народна словесність» [95], «Пісня про покритку, що втопила дитину» [97] та інших 2).

1) Цифри в квадратних дужках подають номер праці, наведеної в кінці книги. Список скорочень див. стор. 115-116.

2) Детальніше про фолклористичну діяльність В. Гнатюка див. у праці М. Т. Яценка [272].

З етнографічних праць В. Гнатюка на увагу заслуговують зокрема: «Руські оселі в Бачці» [12], «Кушнірство в Галичині» [119], «Народна пожива і спосіб її приправи» [120], «Ткацтво у Східній Галичині» [122], «Гуцули» [108] тощо.

За визначні заслуги в галузі фольклористики й етнографії в 1899 р. його було обрано дійсним членом Наукового Товариства ім. Шевченка. В 1902 р. він став членом-кореспондентом Російської Академії Наук у Петербурзі, а в 1905 р. членом-кореспондентом «Národopisné společnosti Československé». Згодом його обрано і членом наукових товариств «Verein für österreichische Volkskunde» у Відні та «Hermann-Barth-Gesellschaft für Völkerverständigung» у Берліні. Разом з М. Грушевським, С. Єфремовим, А. Кримським, М. Петровим та С. Смаль-Стоцьким він став одним з перших академіків новозаснованої Української Академії Наук в Києві.

Ta голос В. Гнатюка був авторитетним також у мовознавчих, історичних та літературознавчих питаннях.

Очолюючи «Українсько-руську видавничу спілку», В. Гнатюк особисто відрідаував та видав понад 140 наукових і белетристичних книжок. До десятків з них він сам написав змістовні передмови, частину чужомовних творів він переклав на українську мову.

Як довгірчний секретар Наукового Товариства ім. Шевченка та голова Етнографічної Комісії цього товариства, він вів кореспонденцію майже з 800 установами і приятнimi особами, підготував до друку 60 зошитів «Хроніки Наукового Товариства ім. Шевченка», яка виходила українською і німецькою мовами, понад 20 томів «Етнографічного Збірника» 1), кілька томів «Матеріалів до української етнології», десятки програм для збирання фольклорних та етнографічних матеріалів; редактував «Літературно-Науковий Вістник» тощо.

У видавничій діяльності Гнатюк не обмежувався лише Західньою Україною, але приєднав до співпраці наукові та літературні сили з усіх українських земель і багатьох вчених з-за кордону. Не зважаючи на несприятливі матеріальні та політичні умови, В. Гнатюк, разом з Іваном Франком і Михайлом Грушевським, підняли наукову діяльність Товариства ім. Шевченка на такий рівень, що її можна сміло порівняти з діяльністю не однієї європейської академії наук.

Серед широкої скалі наукових зацікавлень В. Гнатюка віділяється одна ділянка, яка супроводила його на протязі цілого життя і припала йому найближче до серця. Це дослідження про т. зв. «Угорську Русь» 2).

1) Далі скорочення «ЕЗ».

2) Під терміном «Угорська Русь» розуміємо територію, заселену українцями, що до 1918 р. входила до складу Угорщини, а саме теперішню Закарпатську Україну та Пряшівщину, а також українські островіці в теперішній югославській Войводині (Бачці) та румунському Банаті.

Угорська Русь до В. Гнатюка була найменш дослідженою областю Слов'янщини. Вчені, навіть такі поважні, як П. Й. Шафарик, називали її « *terra incognita* ». В. Гнатюк своїми шістьма експедиціями відкрив « Угорську Русь » перед науковим світом в прямому значенні цього слова. Лише в своїх « Етнографічних матеріалах з Угорської Русі » він опублікував понад 1000 фольклорних творів, які ще й зараз є неперевершеним джерелом для пізнання закарпатської усної народної поетичної творчості. Крім того, він присвятив Угорській Русі десятки інших праць. Крім фольклору, Гнатюк досліджував ще й етнографію, мову, історію, літературу, публіцистику, економічні, соціальні та національні проблеми закарпатських земель. Далеко неповний список праць В. Гнатюка, присвячених цим питанням, перевершує сотню. Та справа не лише в кількості. Кожна з праць В. Гнатюка написана з глибоким знанням справи, побудована на багатому фактичному матеріалі.

Та не зважаючи на величезні заслуги В. Гнатюка в дослідженні Закарпаття, його ім'я серед широкої закарпатської громадськості до недавнього часу було майже невідомим : не зустрінемось з ним в жодному шкільному підручнику, в жодній антології та навіть в жодному фольклорному збірнику виданому на Закарпатській Україні, Пряшівщині, Бачці та Банаті після смерті В. Гнатюка.

Причини такого замовчування місця В. Гнатюка в історії закарпатської культури полягають передусім в ставленні до нього представників антиукраїнських тенденцій, які до 1945 р. переважали на Закарпатті.

В. Гнатюк від своїх перших кроків по Закарпаттю гостро і безкомпромісово виступав не лише проти мадьяризаторської політики угорського уряду, але й проти реакційних московофільських тенденцій тогоденської закарпатської інтелігенції. До останніх днів свого життя він не перестав твердити і доводити численними працями, що закарпатське населення є складовою частиною великого українського народу, тому не дивно, що офіційні угорські органи, яким такі заяви були не до смаку, робили все, щоб не допустити розповсюдження книжок В. Гнатюка і його ідей серед населення Угорської Русі. В цих намаганнях урядові допомагала тогоденська місцева інтелігенція, яка формально орієнтувалася на великорічну політику російського уряду, але в дійсності була повністю мадьяризована, як неодноразово підкреслював В. Гнатюк. В постаті В. Гнатюка представники цієї інтелігенції вбачали небезпечної агітатора за культурне об'єднання населення Закарпаття з галицькими українцями, які в той час задавали тон загальноукраїнському національному рухові.

Недооцінка діяльності В. Гнатюка на полі дослідження на-

Інколи для означення цих територій вживався і сучасний термін « Закарпаття ». Терміни « *русин* », « *русъкій* », вживався в значенні « *українець* », « *український* ».

родної культури Закарпаття була зумовлена ще й тим, що в 30-50 рр. його ім'я несправедливо забули також на Радянській Україні. Лише в 1964 р. АН УРСР видала ґрунтовну і вичерпну монографію М. Т. Яценка про життя і фолклористичну діяльність В. Гнатюка [272], в якій подано високу оцінку і його працям про закарпатський фолклор. У 1966 р. той же автор видав збірник найосновніших праць В. Гнатюка з фолклористики, серед яких є також статті, присвячені закарпатському фолклорові [114].

Про місце В. Гнатюка в закарпатській фолклористиці на Україні вийшли лише дві поважніші статті: В. Камінського «Угорська Україна в етнографічних працях В. Гнатюка» [180] та М. Г. Яська «Володимир Гнатюк — дослідник фолклору Закарпаття» [270]. Обидві вони подають лише огляд найосновніших праць вченого.

Наприкінці 50-х років і в 60-х роках появляється кілька невеликих статей про діяльність В. Гнатюка і в Чехо-Словаччині, зокрема в ж. «Дукля» [157, 178], «Дружно вперед», «Школа і життя», в «Народному календарі» та «Науковому збірнику Музею української культури в Свидниці» [205]. В 1964 р. в Пряшеві видано збірник казок із східнословашких записів В. Гнатюка [113]. Кілька фолклорних записів В. Гнатюка із Пряшівщини увійшло в антологію фолклору Пряшівщини «З глибини віків» [206].

Крім того, з нагоди 95-річчя з дня народження та 40-річчя з дня смерти В. Гнатюка Свидницький Музей української культури видав науковий збірник [209], який містить досі не публіковану статтю В. Гнатюка про мовне питання на Закарпатті на поч. 20-х років нашого століття [112], 80 листів В. Гнатюка до Івана Панькевича [211], бібліографію його праць про Угорську Русь [212] та 15 статей чехо-словашких і закордонних науковців про різні аспекти діяльності В. Гнатюка або про ділянки, безпосередньо пов'язані з його іменем.

Югославські українці вшанували 70-річний ювілей експедиції В. Гнатюка в Бачку виданням збірника казок із його записів, який упорядкував Дюра Латяк [115]. Збірник починається обширною вступною статтею Миколи Мушинки, в якій розглянуто біографію В. Гнатюка та подано аналізу результатів його експедиції в Бачку [208].

Невеличку розвідку про В. Гнатюка видано також в Польщі [236].

Та це лише перші кроки на шляху дослідження і популяризації наукової та культурно-громадської праці В. Гнатюка.

Завданням даної праці є представити В. Гнатюка як дослідника фолклору Пряшівщини. Під фолклором Пряшівщини розуміємо не лише народну словесність українців теперішньої Східної Словаччини, але й фолклор тих переселенців, які у XVIII-XIX ст. виїхали з Пряшівщини в Бачку та Банат 1). Єдність фолклору українців Пряшівщини, Бачки та Банату неод-

норазово підкresлював і сам В. Гнатюк. До 1918 р. ці три області входили до складу Угорщини і разом з теперішньою Закарпатською областю УРСР в етнографічному розумінні становили т.зв. Угорську Русь. Нині вони розташовані в різних державах: Пряшівщина — в Чехо-Словаччині, Бачка — в Югославії, а українські поселенці Банату — в Румунії. Як і в минулому, між цими трьома спорідненими етнічними групами нема майже жодних стосунків. Лише за останні роки виникли деякі зв'язки в ділянці культури між українцями Пряшівщини та Югославії.

Дослідження наукової спадщини В. Гнатюка про фолклор найзахіднішої вітки українського народу має не лише суто теоретичне, але й практичне значення. Як відомо, культура населення Пряшівщини в силу історичних причин розвивалася ізольовано від культури українського народу. В зв'язку з тим, вона абсорбувала численні елементи мови й культури тих народів, з якими населення на протязі довгих століть безпосередньо стикалося, в першу чергу — словаків. Це послужило деяким науковцям та політикам приводом для того, щоб зараховувати населення Пряшівщини (включно переселенців у Бачці й Банаті) до словаків. В. Гнатюк своїми експедиціями переконливо спростував такі твердження, але неправильні погляди на національну приналежність населення Пряшівщини з'являлись і надалі. Цьому сприяла і цілковита відсутність у населення почуття української національної свідомості. Широкі маси вважали себе русинами, а свою мову й культуру русъкою. Цей термін, значно поширеній також на Західній Україні, поступово вживав у своїх працях про Закарпаття і В. Гнатюк, який радив приступати до національного питання чутливо й обережно. Намагання чехо-словашких властей після другої світової війни адміністративним шляхом скасувати «русинізм» і прищепити населенню українську національну свідомість закінчилися значним неуспіхом. Майже паралельно з бурхливим зростанням українських шкіл та культурно-освітніх установ (Український народний театр, Піддуклянський український народний ансамбль, Культурний союз українських трудящих, українське радіомовлення, українське видавництво, дві катедри української мови та літератури при вузах, Науково-дослідний кабінет україністики, Музей української культури тощо), число українського населення Пряшівщини в світлі статистики зменшується²⁾. Якщо не настануть радикальні

1) В. Гнатюк в своїх працях термін *Пряшівщина* не вживав, обмежуючись ширшим терміном *Угорська Русь*. Щоб відокремити населення Пряшівщини від інших регіональних областей він часто користався терміном *Пряшівська епархія* (дивись, наприклад, його працю «Русини Пряшівської епархії і їх говори»).

2) В 1963 р. д української національності на Пряшівщині зголосилося лише 33.333 чоловік, тоді як в 1910 р. тут було — 111.280, в 1919 р. — 93.411 русинів. Із 382 українських шкіл в 1952 р., в 1968 р. українськими залишились лише 68 шкіл. Всі інші перейшли на словацьку мову навчання.

зміни в ставленні владей та громадськості до національного питання, то можна очікувати, що число українців на Пряшівщині буде і надалі зменшуватись.

Щоб запобігти цілковитій денаціоналізації українців Пряшівщини, потрібно приступити до рішення цього питання з суто наукових позицій: об'єктивно достежити мову, матеріальну культуру, фольклор, психологію та інші аспекти духовного життя населення і на підставі такої наукової аналізи винести остаточну відповідь на питання, до якої національності належить населення Пряшівщини. При цьому не можна оминати результатів попередніх дослідників цього питання, серед яких найвизначніше місце займають фольклористичні праці В. Гнатюка. Саме їх аналізі присвячена наша праця.

Як ми вже згадували, постать В. Гнатюка не лише в широких колах, але й серед науковців є мало відомою і досі недоділененою. Щоб наблизити її нашим читачам, ми залучили на початок нашої праці коротку біографію В. Гнатюка, написану, головним чином, на підставі архівних джерел та спогадів. Тут же наводимо аналізу його методики збирання фольклору, яка дозволить читачеві глибше зрозуміти фольклорні матеріали В. Гнатюка.

В дальших розділах подаємо аналізу результатів експедицій В. Гнатюка на територію Пряшівщини, Бачки та Банату. Матеріали В. Гнатюка розглядаємо в історико-порівняльному пляні. Його прозові записи додаємо до міжнародного каталогу Аарне-Томсона, чим хочемо улегнути працю спеціалістам.

Для тих, хто б хотів глибше зайнятись закарпатською спадщиною В. Гнатюка, в добрій пригоді буде зіставлена нами хронологічна бібліографія праць В. Гнатюка про Угорську Русь, яку наводимо в кінці даної праці. В списку літератури подаємо і деякі статті, не використані в даній книжці, наприклад, про зв'язки Гнатюка з чехами та словаками. Сподіваємось, що вони послужать майбутнім дослідникам даного питання.

Крім друкованої літератури, що знаходитьться в чехо-словацьких і радянських бібліотеках, ми спиралися і на архівні джерела, головним чином, на рукописний архів Львівської державної наукової бібліотеки (далі — ЛНБ), Центральний державний історичний архів у Львові (далі — ЛЦДІА), та архів Památníku národního písemnictví в Празі (далі — РНП).

В немалій мірі при написанні праці послужили нам інформації рідних та знайомих В. Гнатюка: Олександри Гнатюк 1), І.

1) Олександра Гнатюк-Піснячевська (* 1898), дочка В. Гнатюка, живе у Парижі. Крім значної кількості даних про приватне життя В. Гнатюка, я одержав від неї кілька фотографій. Із родини В. Гнатюка в живих залишилась лише вона. Син Юрко (* 1900) загинув на Україні в 30-х роках, дочка Грина (* 1896) вмерла 1965 р.

Боднаря 1), Т. Франка 2), Ф. Главачка 3), Ф. Тихого 4), М. Дольницької 5) та інших, а також поради проф. д-ра К. Дворжака, завідуючого катедрою етнографії та фолклористики філософського факультету Карлового Університету в Празі, М. Т. Яценка, наукового працівника Інституту Літературознавства АН УРСР в Києві, Є.С. Черемшинського, директора музею В. Гнатюка у Велесневі, Тернопільської обл. УРСР, д-ра О. Зілинського, працівника Інституту світових літератур Чехо-Словацької Академії Наук в Празі та проф. Ю. Доланського, завідуючого катедрою славістики філософського факультету Карлового Університету. Всім наведеним складаю ширу подяку.

1) *Іван Боднар* (* 1881), пенсіонер із Львова — шурин В. Гнатюка. Після смерті Гнатюка та після від'їзду його сім'ї за кордон, він успадкував частину майна В. Гнатюка, в тому числі і значну частину його рукописного архіву, яку згодом передав Львівській державній науковій бібліотеці. Від нього я записав ряд спогадів про В. Гнатюка та одержав кілька досі невідомих фотографій та автографів В. Гнатюка.

2) *Тарас Франко*, пенсіонер в Києві (син І. Франка). Разом з батьком часто відвідував В. Гнатюка на його львівській квартирі та літньому помешканні в Криворівні.

3) *Франтішек Главачек* (* 1876), пенсіонер у Празі. Листувався з В. Гнатюком від 1895 р., а в 1896 р. відвідав його у Львові, де пробув 6 тижнів. Його спогади опубліковано в «Науковому збірнику музею української культури в Свиднику» [158].

4) *Франтішек Тіхій* (1886-1968). Був у листових стосунках з В. Гнатюком від 1921 р. Дав у мое розпорядження рукопис невідомої статті В. Гнатюка про мовне питання на Закарпатті, який опубліковано разом з його спогадами про В. Гнатюка [112, 247].

5) *Марта Дольницька*, дочка проф. І. Пањкевича, дала в мое розпорядження 84 листи В. Гнатюка до її батька [211].

КОРОТКА БІОГРАФІЯ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

Володимир Гнатюк народився 9 (за новим стилем 21) трэвня 1871 р.¹) в с. Велесневі 2), Бучацького району, Тернопільської області (Західна Україна) в родині освіченого дяка-селянина.

Свої дитячі роки, прожиті в батьківській хаті, В. Гнатюк згадував завжди з любов'ю. Першою лектурою молодого хлопця були народні казки, які оповідав йому дід по матері Ілля Савицький, та чудові народні пісні, співані бабусею Марією та матір'ю Василиною. «Крім того, — згадує В. Гнатюк в своїй автобіографії, — у батьківській хаті сходилося щонеділі й свята багато людей, які розмовляли на різні теми та оповідали всякі пригоди, анекдоти, казки й ін.» [111, с. 203]. Хлопчик прислухався до цих розповідей і запам'ятував.

В 1883 р. батько повіз сина в м. Бучач, де його прийнято в З клясу т. зв. «нормальної» школи, а через два роки він тут же поступив у т. зв. нижчу гімназію. Вже на першому році навчання в Бучачі В. Гнатюк купив окремий зошит і почав записувати в нього пісні, які пам'ятав з батьківського дома. «Я не мав ніякої тоді означеної мети; записував пісні лише тому, що вони мені подобалися», — писав він пізніше [139, с. IV]. В 1889 р. його збірка

1) В деяких довідниках, як «Українська радянська енциклопедія» (Київ, 1960, т. III, стор. 312), «Український радянський енциклопедичний словник» (Київ, 1966, т. I, стор. 475), «Краткая литературная энциклопедия» (Москва, 1964, т. II, стор. 203) наведено дату народження В. Гнатюка невірно (в УРЕ та УРЕС — 21 квітня, в КЭЛ — 9 квітня 1871 р.). Проте, що В. Гнатюк народився 9 травня (за новим стилем 21 травня), свідчать його особисті документи, які зберігаються в ЦДІА у Львові та надгробний камінь на Личаківському кладовищі у Львові.

2) Місце народження В. Гнатюка в с. Велесневі — умовне. В дійсності, як свідчать архівні дані та спогади Олександри Гнатюк, він народився в с. Пужниках, Бучацького р-ну, та оскільки в Пужниках не було церкви, його хрестили в с. Велесневі, де, згідно з тодішньою звичкою, його й записано в метрику. Тому в усіх документах В. Гнатюка наведено с. Велеснів як місце його народження. Його наводить і В. Гнатюк в своїх автобіографічних довідках.

нараховувала вже близько 500 пісень та цілу сотню казок. Цю збірку Гнатюк надіслав до московофільської газети, « Новий Галичинин ». Редакція газети, опублікувала лише 7 пісень, « підправивши » їх мову.

Вся ця велика збірка безслідно пропала в зв'язку з припиненням видавання газети. Та це не знеохотило працездатного юнака. Заохочений тим, що кілька його записів все ж таки було опубліковано, він почав готовувати нову збірку, яка незабаром перевершила першу [139, с. IV].

В 1890 р. В. Гнатюк поступив у 5 клясу Станиславівської вищої гімназії, де панував дуже гострий режим. Учням, наприклад, було заборонено друкувати статті або інші матеріали в пресі, брати участь в позашкільніх гуртках, читати прогресивну літературу тощо. Таким чином публіцистична діяльність В. Гнатюка, успішно розпочата ще в Бучацькій гімназії 1), повністю припинилася на цілих чотири роки. За час навчання у Станиславівській гімназії В. Гнатюк не опублікував жодної статейки, зате посилену увагу він приділяв збиранню пісенного і прозового фольклору. Як свідчить листування В. Гнатюка, в збирацькій діяльності підтримували його не лише батьки, але й селяни, які дуже охоче співали Гнатюкові пісні та оповідали казки і завжди з нетерпінням очікували його на вакації, щоб подати йому нові матеріали.

Після закінчення гімназії В. Гнатюк вирішив стати педагогом, тому в 1894 р. він записався на філософський факультет Львівського Університету, де вивчав українську мову та літературу.

В тому ж році у Львові було засноване « Towarzystwo ludoznanawcze », метою якого було дослідження польського й українського фольклору Галичини. Товариство видавало етнографічний журнал « Lud », в редакції якого був також і І. Франко. Йому В. Гнатюк передав свою другу збірку пісень, що містила понад 800 текстів, та збірник казок. І. Франко, переглянувши обидві збірки, передав їх секретареві товариства А. Стшелецькому, а той десь запропастив пісенні записи. Таким чином безслідно пропала і друга збірка В. Гнатюка, комплектована на протязі кількох років [130, с. V].

Але й це не знеохотило молодого ентузіяста від дальших записів. Навпаки, він зрозумів, що записувати народну творчість стихійно, без теоретичної підготовки, недоцільно. Тому він інтенсивно починає вивчати фольклорну літературу. В ж. « Lud » він опублікував ряд дрібних статей, які свідчать про його велику начитаність. Гнатюковим щастям було, мабуть, те, що першим його вчителем був досвідчений знавець українського і європей-

1) В 1888 р. В. Гнатюк опублікував у бережанській газеті « Посланник » кілька дрібних заміток, а в 1889 р. статтю « Рукомыш » (назва села під Бучачем). Цю статтю Гнатюк вважав початком своєї публіцистики.

ського фолклору Іван Франко, який давав йому не лише конкретні методичні поради для записування, але й дозволив йому користатися своєю багатою бібліотекою [4. с. XX]. З першого знайомства між Іваном Франком і В. Гнатюком зав'язалась міцна дружба, яка тривала ціле життя. В 1894 р. І. Франко разом з дружиною Ольгою почав видавати журнал « Жите і слово », в якому опублікував ряд фолклорних записів, рецензій та статей В. Гнатюка.

Другим визначним вчителем і дорадником В. Гнатюка був славний український антрополог і етнограф Федір Вовк, з яким В. Гнатюк листувався з студентських років. Ф. Вовк давав молодому любителеві фолклору конкретні поради до записування, висилав читальники, програми тощо 1).

З виникненням Етнографічної Комісії Наукового Товариства ім. Шевченка і її друкованого органу « Етнографічного Збірника », В. Гнатюк взявся і за поважніші праці. З них на перше місце слід поставити працю « Лірники » [116], в якій подано опис життя, побуту та мови лірників Бучацького повіту та наведено повний репертуар одного з них.

Бувши студентом університету, В. Гнатюк брав активну участь в прогресивному русі галицької молоді. В 1897-98 рр. він був головою студентського товариства « Академічна громада », яке відігравало дуже позитивну роль в політичній боротьбі 90-их років, зокрема в справі святкування 25-літнього ювілею письменницької діяльності І. Франка.

Наприкінці минулого століття галицька молодь захоплювалась, крім Франкових ідей, ще й ідеями Михайла Драгоманова, який закликав до політичного об'єднання всіх українських земель. В березні 1885 р. у львівській газеті « Народ » було опубліковано статтю Драгоманова про « Угорську Русь », яку він відвідав 20 років тому і « пересвідчився, що там про простий люд або ніхто не дбас, або беруться до нього такими способами, котрі зарані засуджені на невдачу ». Драгоманов закликав молоду галицьку інтелігенцію підтримувати стосунки з Угорською Руссю, тому що « вона одрізана духовно навіть від Галичини, більш, ніж Австрія од Європи » 2).

1) Див. листи Ф. Вовка до В. Гнатюка, ЛІЦДІА, Ф. 309, оп. 1, зв. 154, од. 36. 2266.

2) « Народ », Львів, 15/ІІІ 1895, № 6, стор. 77-84. Подібні голоси про Угорську Русь з'явилися в українській пресі ще до Драгоманова. Наприклад, Ю. Целевич в 1868 р. писав: « Ми ще нині не много більше чуємо за Угорську Русь, як за небеське царство хінське » (газ. « Правда », Львів, 1868, стор. 417. Цитовано за працею Б. Барвінського « Д-р Юліян Целевич і його наукова діяльність », « Збірник історично-філософічної секції НТШ, т. XV, Львів, 1927, с. 16).

До подібного висновку дійшов і В. Л. Левицький: « Замітна річ, що у нас досі майже ніхто неуважав за потрібне і цікаве заінтересуватись Угорською Руссею і подати хоч яку-таку монографію про життя-буття тої нещасної частини Малорусі. Скоріше найдете в нашій літературі описи Сибірі, Китаю, Сіяму, Туркестану і т. і. ніж хоч дрібну розправу про

Прочитавши цей заклик, В. Гнатюк вивчив всю доступну літературу про Угорську Русь, а влітку того ж року, разом з своїм другом О. Роздольським вибрався в першу фолклористичну експедицію на Закарпаття («на свій кошт і ризико»). Свої враження від цієї експедиції він описав у журналі «Радикал» [1], який виходив короткий час і тепер є бібліографічною рідкістю. 1896 р. В. Гнатюк здійснив дальші дві експедиції на Закарпатську Україну та Пряшівщину, де зібрав дуже багаті матеріали, переважно з народної прози. Із зібраними матеріалами він ознайомив голову Етнографічної Комісії НТШ І. Франка, який був одночасно і головним редактором «Етнографічного Збірника». Ознайомив з ними також свого професора історії Михайла Грушевського, голову Наукового Товариства ім. Шевченка. Обое воно дуже позитивно оцінили працю молодого студента і запропонували йому підготувати зібрані матеріали до друку, при чому самі безпосередньо керували працею В. Гнатюка, давали йому порівняльну літературу та різні поради. Таким чином, вже на початку 1897 р. виходить перший том «Етнографічних матеріалів з Угорської Руси» [4] з такою присвятою: «Високоповажним панам проф. Михайлів Грушевському і д-рові Іванові Франкові, подвижникам українсько-руської науки, приятелям і учителям молодіжі свою працю присвячує ученик».

Наступного року він видає другий том своїх «Етнографічних матеріалів» [11]. Ці два томи — це вже праці зрілого фолклориста, з глибоко продуманою концепцією, точним записом, в якому збережені говіркові особливості, з багатим порівняльним апаратом, покажчиком мотивів, словником діялектичних слів тощо.

В 1897 р. В. Гнатюк, студент 3-го курсу Львівського Університету, знову на власні кошти вибрався у свою четверту експедицію на Угорську Русь, на цей раз до її найвіддаленішої області — Бачки.

Не зважаючи на те, що цю експедицію В. Гнатюк відбував у найнесприятливішу пору для збирання фолклору — жнива, вона дала йому найбільше матеріалів з-поміж усіх його експедицій. При цьому треба мати на увазі, що в Гнатюка не було жодної рекомендації, в наслідок чого місцеві власті вбачали в ньому, за його власним висловом, якщо не «злочинця, в першій мірі політичного, то в кожнім разі непевну особу, за якою належить пильно слідити та у відповідній хвилі наложить на неї свою руку» [88, с. III].

В Руському Керестурі він познайомився і тісно зблишився з місцевим вчителем Михайллом Врабелем, пристрасним любителем народної творчості, автором першого закарпатського пісенника «Руський слововей» (Ужгород, 1890 р.). Той допоміг йому подолати початкові труднощі та має чималі заслуги в успішному ході

Русь Угорську». («Ватра». Літературний збірник, Стрий, 1887, стор. 177). Та голоси цих вчених в українській громадськості не знайшли майже жодного відгуку.

експедиції Гнатюка в Бачку [82, с. IV]. Після повернення з Бачки В. Гнатюк написав ґрунтовну працю « Руські оселі в полудневій Угорщині », яку прочитав на історичному семінарі М. Грушевського 1).

Праця настільки сподобалась проф. М. Грушевському, що він повністю опублікував її на сторінках редактованих ним « Записок Наукового Товариства ім. Шевченка » [12] поряд із своєю статтею « Примітки до історії козаччини » та працею Івана Франка « Забутий український віршописець XVII віку ». Сусідство молодого студента з такими виразними величинами української науки було для В. Гнатюка дальшим поштовхом до збирацької й наукової діяльності.

Гнатюк підготував до друку всі матеріали, зібрани в Бачці (один том пісень, два томи казок, легенд, переказів, анекдотів, опис весілля тощо), але видавничі можливості Наукового Товариства ім. Шевченка не дозволили йому відразу видати всі ці матеріали і вони виходили на протязі 13 років.

Під час свого навчання в університеті В. Гнатюк опублікував багато десятків невеликих статей та рецензій, головним чином, на етнографічні та фольклорні видання. Він вивчив всі слов'янські мови (крім болгарської), німецьку, французьку, латинську, грецьку, почали угорську і був дуже добре обізнаний з літературою та культурою багатьох народів. Листувався з багатьма закарпатцями, серед яких були і такі діячі, як Ю. Ставровський-Попрадов, Ю. Жаткович, Г. Стрипський, М. Врабель, Г. Костельник, Ю. Біндас та ін. Близьких друзів мав у Чехії, Сербії, Польщі, Німеччині, Австрії та багатьох інших країнах. Лише в « Записках Наукового Товариства ім. Шевченка » він за час від 1895 по 1899 рік опублікував близько 100 статей, рецензій і заміток.

У березні 1898 р. В. Гнатюк став заступником учителя у Львівській Академічній гімназії і одночасно готовувався до останніх іспитів в університеті. Згідно з обіцянками керівництва, він мав працювати в гімназії і після закінчення університету, але після успішного складення останніх іспитів шкільна крайова рада несподівано призначила його на посаду заступника учителя в провінціяльне містечко Самбір. Дізнавшись про те, І. Франко та М. Грушевський запропонували молодому абсольвентові посаду секретаря Наукового Товариства ім. Шевченка. Гнатюк на таку пропозицію з радістю погодився, не зважаючи на те, що посада секретаря не давала йому й половини учительської платні. Зате праця в Науковому Товаристві відкривала перед ним спри-

1) Про це свідчить посвідка Грушевського з 1897 р., що зберігається в Львівському Центральному Історичному архіві : « Тим посвідчаю, що слухач Володимир Гнатюк на історичних вправах предложив мені реферат під титулом « Руські оселі в полудневій Угорщині », написаний старанно, на основі нових, в значній частині самим добутих дат ». (ЛЦДА, Ф. 309, оп. I, зв. 154, од. 36. 2184).

ятливі перспективи для наукової роботи, які він зумів використати в повній мірі. Незабаром (в 1899 р.) його було обрано дійсним членом Наукового Товариства ім. Шевченка.

В 1900 р. Гнатюк став редактором « Етнографічного Збірника », що виходив двічі на рік, а в 1901 р. його обрано секретарем Етнографічної Комісії, головою якої був І. Франко 1). « Отся подія, — писав він пізніше, — мала для мене особливу вагу, бо відтоді я перемінив свої принараджні та аматорські записи на систематичні, маючи певність, що буду мати місце для їх поміщення » [139, с. V]. Після смерти І. Франка В. Гнатюк став головою комісії. Етнографічна Комісія під його та Франковим керівництвом виконала колосальну роботу в справі збирання і публікування фолклірних матеріалів.

Всі біографи В. Гнатюка визначають період активної праці В. Гнатюка в Науковому Товаристві ім. Шевченка за найплідніший в його житті. І справді, в цей період він написав найкращі свої праці та видав комплекти фолклірних збірників, які щодо повноти матеріалу і науковості його опрацювання не мали подібних в українській фолклористиці, а в окремих випадках, наприклад, байки, легенди — ні в світовій літературі.

Про самовіддану працю В. Гнатюка в некрологі НТШ про його смерть ми читаемо: « Головно завдяки його енергії, меткості й відданості улюбленийій справі, (етнографічна) комісія довершує великого діла, систематичного збирання, опрацювання й видання скарбів української народної творчості. Не обмежуючись записами від випадкових збирачів, комісія організує виїзди в ту чи іншу околицю, здобуває й виховує цілий ряд власних постійних кореспондентів, з яких деякі виробилися на поважних етнографів. Це великою мірою була заслуга покійного » 1).

Крім наукової та збирацької праці, В. Гнатюк брав активну участь і в культурно-громадському житті, головним чином, по відношенню до закарпатських земель. Наприкінці XIX і на поч. ХХ ст. він написав десятки гострих статей, в яких вказував на несприятливі економічні, соціальні і політичні умови на Закарпатті, на жахливі випадки угорського свавілля щодо неугорських народів, зокрема українців, видав визначну книгу Е. Егана « Економічне положення руських селян в Угорщині » (Львів 1901) тощо. Під час своїх експедицій на Закарпаття та після повернення у Львів він особисто поширював серед закарпатського населення твори Т. Шевченка, І. Франка, О. Федъковича [112, с. 24], допомагав влаштовувати там концерти галицької української молоді [157, с. 63; 162 (1898), с. 16], організовував протестні акції проти поневолення угорцями українського населення [2] тощо.

Гнатюк з великою енергією боровся за відкриття українського університету, вказуючи на те, що 30-мільйонний український народ не має свого вищого учебного закладу. Про цю спра-

1) « Хроніка НТШ за 1926-1930 р. », Львів, 1930, ч. 69-70, стор. 123.

бу він писав також у чеській пресі [126, 127]. Дальшу серію статей він написав про заокеанську еміграцію українців [272, с. 30]. Кожна його стаття опирається на переконливі факти, здобуті на підставі статистичних даних та власних спостережень.

Ім'я Гнатюка стає все більш відомим і за межами України. Майже кожна його праця знаходила високу оцінку на сторінках російської, німецької, польської, чеської та словацької наукової преси 1). За працю « Народні оповідання про опришків » Російська академія наук у 1912 р. нагородила його премією О. Котляревського.

Крім І. Франка, М. Грушевського, Ф. Вовка та М. Коцюбинського, В. Гнатюк був у тісних стосунках з Лесею Українкою, М. Лисенком, О. Маковеєм, О. Пчілкою, Б. Грінченком, І. Нечуєм-Левицьким, П. Мирним, О. Кобилянською, Г. Хоткевичем, В. Степаніком та десятками інших українських письменників. Можна сміливо сказати, що В. Гнатюк, як секретар НТШ та голова Видавничої спілки, був головним організатором українського видавничого руху першого десятиріччя нашого століття. На жаль, ця його діяльність досі майже зовсім не досліджена. На протязі цілого життя В. Гнатюк підтримував тісні стосунки з низкою вчених майже всіх слов'янських народів [271]. Серед них перше місце займають його зв'язки з чехами : Ф. Ржегоржом, А. Черним, Ч. Зібртом, І. Полівкою, Ф. Главачком, Л. Нідерлом, І. Гораком, Ф. Пастрнком, Й. Патою, Р. Гулькою, Ф. Тіхим, Ф. Поспішлом, І. Кралем та К. Хотком. Ці зв'язки розглядаємо в іншій праці [212 а].

Умови праці в НТШ дозволили Гнатюкові розгорнути широку наукову діяльність і повністю розкрити його наукові та організаційні здібності. Але саме в той час погіршилося здоров'я Гнатюка, на що чимало вплинула і праця серед несприятливих для здоров'я умов — у вогкому і холодному приміщенні НТШ. Він був майже весь час простуджений, а пізніше захворів на ревматизм, астму, запалення легенів та інші хвороби.

В 1903 р. він за порадою лікарів вийшов лікуватися за кордон — на острів Корфу. Лікування на Корфу йшло досить успішно і він по дорозі додому вирішив зупинитись в Угорській Русі, щоб зібрати дальші фолклорні, етнографічні та інші матеріали. Предметом його дослідження стали українські поселення в Банаті та південній Угорщині.

Та на цей раз Гнатюкові не пощастило. Угорські власті, які досі не робили Гнатюкові великих перешкод при збиранні матеріалів, почали звертати на нього посилену увагу. Більше то-

1) « Известия отделения русского языка и словесности Императорской Русской Академии наук », « Этнографическое обозрение », « Киевская старина », « Русский филологический вестник », « Lud », « Wiśla », « Archiv für slavische Philologie », « Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien », « Zeitschrift für österreichische Volkskunde », « Národopisný sborník československý », « Národopisný věstník československý », « Český lid », « Slovanský přehled », « Listy filologické », « Slovenské pohľady » та інші.

го, в 1902 р. було видано секретну постанову заарештувати Гнатюка при його першій появлі на Угорщині і при першій підозрі в шпигунстві 1). Правда, місцеві власті довго не наважувалися заарештувати Гнатюка, але майже в кожному селі його викликали в жандармерію або до нотаря, часто перериваючи записування фольклору. Звичайно, переконавши у справжній меті його приїзду, Гнатюка звільняли, але про продовження записування фольклору не могло бути й мови: люди були залякані і навідріз відмовлялись говорити щось Гнатюкові. До арешту Гнатюка справа дійшла лише в с. Нір-Ачаді в Собольчанській столиці. Після довгих переговорів його було звільнено, але наказано негайно покинути село. Гнатюк найняв підводу і відправився в інше село; по дорозі він промок до нитки, а в селі Ейр-Кертвейлеш йому, мокрому і змерзлому, довелось довго розшукувати нічліг, в якому відмовили йому і вчитель, і священик і цілий ряд селян. Нарешті він переночував в якогось бідняка «з курятами, гусенятами і качатами разом». Вночі він захворів і після кількох днів змушений був повернутися в Галичину, «утративши швидко все, що придбав на здоров'ї в Корфу» [82, с. XI].

Це була остання експедиція В. Гнатюка. Після неї стан його здоров'я гіршав. В. Гнатюк виїджав у санаторії ще кілька разів (1907 р. в Аллянд біля Відня, в 1913 р. у Закопане в Татрах), але стану його здоров'я це не дуже допомагало. Не допомогла йому і складна операція, на яку він пішов на початку 1914 р. 2). Найліпше Гнатюк почував себе в с. Криворівні на Гуцульщині, куди виїджав кожного літа. За свідченням дочки В. Гнатюка Олександри, в Криворівні він, разом з родиною жив у своїх Волянських, або в симпатичній хаті дядка Мойчейчука. Тут його часто відвідували визначні українські діячі: Іван Франко, Михайло Грушевський, Михайло Коцюбинський, О. Олесь, Гнат Хоткевич, Михайло Павлик, Філарет Колесса, Михайло Могилянський та багато інших 3).

1) Обвинувачення Гнатюка в шпигунстві на користь Росії спиралося на такі «факти»: Під час своєї третьої експедиції в Угорську Русь В. Гнатюк зустрівся з братом славного закарпатського історика Венеліна-Гуци Іваном. Після повернення у Львів він написав статтю про Венеліна-Гуцу, в якій згадав про те, що його брат живе у великих злиднях як 84-літній старець в с. Тибаві. На піставі цієї статті болгарське товариство в Одесі зібрало 200 карбованців і за посередництвом В. Гнатюка надіслало їх брату Венеліна. Одержанням грошей з Росії викликало недовір'я до В. Гнатюка: в Тибаву вислано спеціального посланця, який «встановив», що Гнатюк є російським шпигуном, який ходить по Угорській Русі і робить тут московську пропаганду, а навіть підтримує її грошима. Про це було повідомлено в статті, опублікованій в газ. «Magyarország», а сам Гнатюк про це згадує: «Так завдяки якимсь ігнорантам вивансував я на московського емісарія, а мадьярський уряд відав приказ арештувати мене, скоро появлюся на Угорській Русі» [82, с. VI].

2) Листи В. Гнатюка І. Кревецькому від 1/I та 11/II 1914 р. ЛІДДА, ф. 309, оп. I, зв. 68, од. зб. 987.

3) Майже всі вони пізніше присвятили цій місцевості визначні свої

В 1914 р. в Криворівні застала Гнатюка перша світова війна. Військові події не дозволили йому повернутися у Львів і він цілих 15 місяців провів в селі. Це вимушене перебування досить добре вплинуло на здоров'я Гнатюка. Крім того, він використав перебування в селі на інтенсивне збирання фольклору: записував не лише традиційні жанри, але й фольклорні новотвори, створені війною. Так, наприклад, від російського солдата він записав частину «солдатського отченаша», який зацікавив його гострим соціальним змістом, спрямованим проти військової верхівки 1).

Восени 1915 р. родина Гнатюків повернулася до Львову у несприятливі воєнні умови, що знову негативно відбилося на його здоров'ї.

Як згадує дочка В. Гнатюка Олександра, В. Гнатюк геройчно переносив свою хворобу, матеріальні нестачі та інші труднощі. За свідченням М. Могилянського, «він ніколи не скарживсь, усі життєві недуги перемагаючи легким гумором, що виявлявся і на останніх днях, коли вже не спроможний написати листа — диктував... Володимир Михайлович завжди жартував» [201, с. 255-256]. Кожний, хто знав В. Гнатюка особисто, дивувався, де в цьому хворому тілі береться така колосальна енергія і працевдатність. Перед його ерудицією схилявся навіть М. Грушевський. В некролозі про В. Гнатюка він згадував: «Коло 35 року життя Гнатюк став був над краєм могили, і його так близьку почата робота здавалась закінченою. Але сильний організм і розумні поради лікаря... не тільки протягли його організм ще на 20 літ, але й зберегли, або краще сказати — відновили його працевдатність. Цілими місяцями пролежуючи на ліжку, стративши голос, мучений страшними атаками кашлю, Гнатюк продовжував свою працю, читав і писав лежучи і вів далі свою етнографічну роботу» [166, с. 184].

Не маючи змоги особисто їздити в експедиції, В. Гнатюк зайнявся організацією фольклористичного дослідження в Галичині, на Україні та Угорській Русі. Як голова Етнографічної Комісії Наукового Товариства він склав та розіслав десятки програм, питальників та піклувався про матеріальну допомогу окремим збирачам. Завдяки його організаційним здібностям йому було надіслано тисячі фольклорних та етнографічних творів із всіх земель, заселених українцями 2).

Та видати Гнатюк встиг лише невеличку частину колосаль-

твори, з яких деякі, як, наприклад, «Тіні забутих предків» Коцюбинського, або «Камінна душа» чи «Довбуш» Хоткевича стали відомі далеко за межами України.

1) Пізніше він придбав і опублікував повний текст «солдатського отченаша» [142].

2) Оцінюючи організаторську працю В. Гнатюка, В. Білій писав: «І ця хора, часто конаюча людина проводить величезну роботу на терені української етнографічної науки, роботу, над яку і кількістю і якістю немає в історії нашої етнографії, немає до сьогоднішнього дня» [147, с. 235].

ного багатства, яке він на протязі довгих років придбав. Всі інші матеріяли були знищені під час першої світової війни царськими російськими солдатами, які з канцелярії В. Гнатюка зробили військовий пункт, а його матеріялами отоплювали приміщення 1). Серед загублених матеріялів була кількатомова збірка історичних пісень М. Драгоманова, підготована Гнатюком до друку, великі збірки М. Дикарева, П. Тарасевського, Ю. Федъковича, В. Степаненка та сотень інших збирачів. Тоді ж пропала і значна частина кореспонденції В. Гнатюка; серед інших — листи І. Франка, Лесі Українки, Ф. Вовка, О. Кобилянської, В. Стефаника, Л. Мартовича та інших 2).

Після війни Галичина опинилася в рамках Польщі і видавнича діяльність Наукового Товариства ім. Шевченка занепала в зв'язку з припиненням йому державної допомоги та інфляцією польської валюти. В. Гнатюк на деякий час втратив інтерес до наукової та організаторської праці. «Пошто я маю даремно витрати сили на складення збірників і писання праць, коли нема вигляду на їх видання?» — з жалем скаржився він Ф. Колесці [183, с. XI]. Але такий пессимізм у В. Гнатюка був лише тимчасовим явищем. І в тих найнесприятливіших умовах В. Гнатюк чесно і сумлінно виконував всі обов'язки секретаря НТШ, редактора «Етнографічного Збірника» та «Літературно-Наукового Вістника» та інші. Після війни він приступив до видання популярної фолклорної серії, в якій вийшли його народні новелі, народні байки, народні легенди та збірка казок «Баронський син в Америці». Крім того, він написав ряд теоретичних фолклорних праць, видав брошуру про Наукове Товариство ім. Шевченка, працю «Кубанщина й кубанці», підготував до друку книжку про українську мітологію, брошурку про Закарпатську Україну тощо.

Про працездатність В. Гнатюка свідчить факт, що в його науковому архіві, який зберігається в Інституті Мистецтвознавства, Фолклору та Етнографії АН УРСР тільки фолклорних записів налічується понад 25 тис. аркушів [272, с. 128-129]. Крім того, його рукописи зберігаються в ряді інших архівів та в приватних збірках. На жаль, самовіддана праця В. Гнатюка не заважди зустрілась з визнанням навіть з боку його найближчих співробітників.

Діти Гнатюка Олександра і Юрко вчилися у чехо-словацьких високих школах. Щоб заробити хоч би частину грошей для їх навчання, у 1921 р. він підписав договір на складання словника закарпатських говорів з ужгородським «Шкільним рефератом

1) В 1917 р. він так писав про цю трагічну подію: «Комісії удалось призбирати за довгі літа стільки матеріялів, що вони займали цілу велику шафу та в разі опублікування були б дали найменше двадцять об'ємних томів другу. На жаль, усі ті матеріяли знищені, тепер із купи сміття ледве можна буде більше вибрати їх ніж 0,01 проц.» [114, с. 48].

2) Лист В. Гнатюка до І. Кревецького від 7/XI 1915 р., ЛІЦДА, ф. 309, оп. I, зв. 68, од. зб. 987.

цивільної управи Підкарпатської Руси ». На протязі трьох років він виписав діялекти слова із всієї закарпатської літератури XVII-XX ст., довів число слів до 30 тисяч, але видання словника не дочекався 1). В час від 1920 по 1926 роки він продав ужгородському шкільному рефераторі частину своєї багатої бібліотеки, не зважаючи на те, що книжки були його найдорожчим скарбом і він з великим болем віддавав їх від себе.

У зв'язку із заснуванням Української Академії Наук в Києві міністер народної освіти України П. Стебницький, оцінюючи заслуги В. Гнатюка на полі української науки на початку 1919 року звернувся до нього з пропозицією переселитися в Київ, де йому було запропоновано звання академіка з відповідною посадою. В. Гнатюк погодився з пропозицією, але у відповіді міністрові заявив, що з родинних причин і причин, пов'язаних із здоров'ям, зможе переселитися в Київ лише в травні 1919 р. [168a]. На жаль, пляни ці не здійснилися. Вдруге кандидатуру В. Гнатюка в академіки було висунуто лише через 5 років — 21/11 1924 р. У 1924 році Президія УАН офіційно повідомила В. Гнатюка, що його обрано позаштатним академіком на катедру народної словесності з тим, що після переселення в Київ він стане штатним академіком 2). У відповіді на це повідомлення Гнатюк писав: « Колись моєю молодечею мрією було дожити хвилі, в якій на українській землі став би Український університет та Українська академія наук, дві інституції, що ввели би український народ у ряд загально призваних культурних націй. Ця мрія тепер здійснилася. Я вважав би великим щастям, коли би зміг наприкінці свого життя хоч здалека докинути свою цеголку до тої величезної будівлі, яку здвигає УАН для української науки » 3).

Та, на превеликий жаль, йому не довелось вже докласти своїх цеглин до спільної будівлі. В 1925 р. стан його здоров'я значно погіршився, і його видужання було безнадійним. 6-го жовтня 1926 р. о 6 год. вечора Володимира Гнатюка не стало. Його дружина так описує останні години життя В. Гнатюка : « До послідньої хвилі життя не жалівся на ніякі болі, хотяй мусив їх мати, та до послідньої хвилі живо цікавився всім, що діялося поза дном і в домі. Ще два дні перед смертю робив коректу « Літературно-Наукового Вістника ». В послідній день життя, хотяй часто уже тратив притомність, давав ще ріжні розпорядження. Помер спокійно, так якби заснув » [211, с. 206].

Вістка про смерть В. Гнатюка швидко рознеслася по цілому світу. На адресу Наукового Товариства ім. Шевченка та родини покійного надійшли сотні листів та телеграм із зворушливими словами співчуття над втратою великого вченого. Так, наприклад,

1) Його не видано й досі. Матеріали В. Гнатюка разом з лексичними матеріалами І. Панькевича, який довів число діялективних слів до 100.000, знаходяться в Інституті світових мов та літератур Чехо-Словацької Академії Наук в Празі.

2) ЛЦДІА, ф. 309, оп. I, зв. 154, од. зб. 2275

3) Там же, чернетка листа УАН від 22/V 1924, од. зв. 2290.

Народний Комісаріат Освіти УРСР з приводу смерті В. Гнатюка писав : « Зібрані й видані ним численні етнографічні і фолклорні матеріали... назавжди залишаться фундаментальними джерелами української етнографії і фолклористики, а майбутні покоління вчених усієї України будуть користуватися ними, як основними » 1).

Найкращу оцінку заслугам В. Гнатюка в науці дав проф. Празького університету Іржі Горак : « Volodymyr Hnat'uk si svymi díly dobyl v dějinách národopisu slovanského zásluh nehynoucích. Budoucnost s úžasem stane před jeho dilem tak rozshlým a mnohosranným. Jako sběratel a vydavatel kritické skribie a bohaté sčetlosti stojí Volodymyr Hnat'uk na jednom z nej přednějších míst nejen v současném Slovanstvu, ale i mezi evropskými sběrateli vůbec » 2).

В. Гнатюка похоронено на Личаківському кладовищі недалеко могили Івана Франка. Пізніше на його могилі родина поставила скромний камінь з простим написом : Володимир Гнатюк, етнограф, *21 V 1871 † 6 X 1926.

1) Лист Наркомосу УРСР Науковому Т-ву ім. Шевченка від 12/XI 1926 р. «Записки Історично-філологічного відділу УАН», 1927, кн. X, с. 220-221

2) Лист Іржі Горака голові Наукового Товариства ім. Шевченка К. Студинському від 19/X 1926 р. ЛІЦДІА, ф. 309, оп. I, зв. 19, од. зб. 421.

II

МЕТОДИКА ЗБИРАЦЬКОЇ ПРАЦІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

Кожний, хто досліджував спадщину В. Гнатюка, захоплювався його надзвичайною працездатністю і збирацьким хистом. В. Гнатюк на протязі короткого часу вмів записати такий колosalний матеріал, який сучасним збирачам фолклору не вдається записати навіть за допомогою записувальної апаратури. Сам В. Гнатюк не залишив після себе жодного окремого дослідження про методику своєї збирацької праці, але вивчення його багатої фолклорної спадщини відкриває перед нами можливість з'ясувати і цю сторінку його діяльності та відповісти на питання: як саме записував Гнатюк фолклорні матеріали?

Важливим джерелом для з'ясування цього питання є і вступні розвідки до його фолклорних збірників та заклики і програми В. Гнатюка [117, 121, 124, 125, 131], в першу чергу його брошурка «Українська народна словесність» [95].

Перша запорука успіху В. Гнатюка полягала в його солідній теоретичній підготовці. Ідучи в експедицію, він заздалегідь вивчив не лише численні фолклорно-етнографічні збірники та методичні посібники, але й всю доступну літературу про область, яку збирався досліджувати, і вже дома накреслював орієнтовний плян своєї експедиції, який уточняв і детально опрацював вже на місці дослідження.

Приїжджуючи в незнайоме село, В. Гнатюк в першу чергу заходив до священика, учителя, або нотаря, яких інформував про мету свого приїзду. Таким чином він уникав конфліктів з місцевими властями, діставав перші відомості про характер села, імена оповідачів та співаків. Ця візита мала ще й ту вигоду, що учитель, священик чи нотар, авторитет яких, особливо в угро-руських селах, був незаперечний, допомагали йому швидко на-в'язувати близькі стосунки з носіями фолклору, подолати початкове недовір'я селян до його праці 1).

1) Під час перших трьох експедицій В. Гнатюкові допомогли найбільше закарпатські священики: Ю. Жаткович, Е. Егрешій, О. Митрак, Ма-

Після такої візити В. Гнатюк заходив в корчму або якусь сільську хату та заводив з селянами розмову про буденні явищ з їхнього життя. Часто читав їм короткі мистецькі твори Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки, або винятки з фольклорних збірників, які завжди носив з собою [209, с. 24]. В процесі невимушеної розмови він пояснював селянам мету свого приїзду і значення фольклорних записів для збагачення народної культури і науки. Як правило, спочатку селяни ставилися до нього з недовір'ям, вбачаючи в ньому « пана », який хоче чимось обдурити їх, але Гнатюкові дуже швидко вдавалось здобути їх довір'я. Інтуїтивно відчувиши в його особі « доброго человека », який щиро бажає їм добра, вони складали про нього найрізноманітніші легенди : найчастіше вважали його принцем Рудольфом 1), який інокініто приїхав в Угорську Русь подивитися на важке життя простого населення, тому до нього часто зверталися з різними скаргами на панське свавілля. « Я хоть вияснював, — пише Гнатюк, — що я не Рудольф, селяне не вірили, а говорили, що вони добре знають, хто я; вони знають однакож, що я не можу перед ким-будь виявити, хто я. Навіть в Керестурі уважали мене за Рудольфа » [12, с. 53] 2).

На ознайомлення широкого кола селян про мету свого приїзду В. Гнатюк покладав велику вагу, тому що без такого ознайомлення він потрапляв у дуже незавидні ситуації. Так, наприклад, в одному із земплинських сіл (мабуть, Чергіжному) В. Гнатюк почав записувати казку від селянина в домі священика. Чез рік селяни зробили бунт, мовляв « оповідач із священиком хотіть запродати громаду ». Священику потім прийшлося довго розв'яснювати селянам справжню мету приїзду В. Гнатюка [118, с. 1].

Встановивши тісний контакт з населенням, він наймав окрему кімнату, покликав туди одного або кількох оповідачів чи співаків і домовлявся з ними про умови записування. Звичайно кожному інформаторові він платив невеличку суму грошей і запи-

тяцько, Мустянович, Грибовський та вчитель Репей із Ублі [4, с. ХХ]. В 1899 р. на території Пряшівщини найліпшим його помічником був письменник Ю. Ставровський-Попрадов із Чергіжного [28, с. 31]. В Бачці дуже приязно прийняли його М. Врабель та М. Губаш [82, с. IV; 86, с. VII]. М. Врабель допомагав В. Гнатюкові також при укладанні плану його останньої експедиції — в Банат [82, с. VI].

1) Австрійський престолонаслідник Рудольф, син цісаря Франца Йосифа, застрілився 1889 р. в Меєрлінгу біля Відня. Його несподівана смерть стала приводом до створення численних легенд, популярних зокрема в Угорській Русі. В переважній більшості з них, народ не вірив у смерть Рудольфа.

2) Крім того, В. Гнатюка вважали московським шпигуном, еміграційним або торговим агентом, єврейським торговцем, попом, який шукає прихода, селянином, що повертається з Америки, а в с. Коцур (Югославія) старі жінки були твердо переконані, що він с антихристом з-за того, що він не хотів записувати нічого « святого », лише самі « циганства », та ще й платив за це [12, с. 51-52].

сував від нього цілий день, або й кілька днів підряд, дотримуючись при цьому дуже гострого режиму. В Бачці він записував фолклорні твори щодня від 8-ої години ранку до 8-ої години вечора з годиновою перервою на обід. В записуванні він мав таку вправність, що при повільній розповіді встигав дослівно зафіксувати любий текст, зберігаючи при цьому фонетичні особливості говорки 1).

Зрозуміла річ, що така інтенсивність дуже виснажувала його, але він ніколи не закінчував працю раніше домовленого терміну. Після 8-ої години він переривав записування навіть в середині речення і продовжував наступного дня знов точно о 8-ій годині 2). Лише завдяки такій працьовитості та залізній волі, В. Гнатюкові вдалось записати таку велику кількість матеріалів.

Довші прозові матеріали В. Гнатюк записував у тоненькі зошити (завжди лише з одного боку), коротші матеріали (пісні, анекдоти, прислів'я, загадки) на окремі листи (також лише з одного боку). Записував виключно олівцем, підкреслюючи діялективні слова, пояснення яких згодом наводив на полях. Після запису він, як правило, перечитував оповідачеві цілий твір і вносив у нього його коректури 3).

Записуючи пісні, В. Гнатюк часто сам переспівував селянам відомі йому пісні, щоб таким чином нагадати їм ту або іншу тему. Часам пісня Гнатюка селянам сподобалась і вони зачукали її у свій фолклорний репертуар 4).

Правда, умови для збирацької праці не були однакові в кожному селі. В деяких селах, наприклад, Семлаку (Банат) казкарі сами приходили «записатися говорити», в інших він на протязі кількох днів не знайшов добrego оповідача [82, с. XIII-XV]. Часто траплялось, що казкар обіцяв Гнатюкові розповідати казки на протязі кількох днів, але після двох-трьох казок, чи пісень його репертуар вичерповувався. Один з таких випадків молодь Руського Керестура оспівала навіть в пісні :

1) Правда, В. Гнатюк припускає і записування під диктовку, особливо у молодих недосвідчених записувачів, хоч до цього методу він ставився з застереженням : « Не кождий оповідач потрапить добре оповідати під диктант; одні оповідають добре, а диктуючи, подають лише конспект оповідання, а не цілість; другі, диктуючи, забувають, що сказали, а що ще мають сказати, тому безнастінно баламутять; інші не годні диктувати і т. д. Треба отже вибрати все добrego оповідача, з гарним стилем і навичти його диктувати оповідання по кілька слів так, як учитель в школі диктує дітям задачу » [95, с. 20-21].

2) Перервавши розповідь коцурського казкаря Осифа Кулича, В. Гнатюк зробив цікавий експеримент : він велів казкареві запам'ятати слово, на якому той зупинився. Наступного дня О. Кулич назвав дане слово і з нього продовжував свою казку, чим дуже здивував В. Гнатюка. [86, с. 111].

3) Дивись Відділ рукописних фондів Інституту Мистецтвознавства, Фолклору та Етнографії АН УРСР, фонд В. Гнатюка.

4) Див. лист Ю. Біндаса В. Гнатюкові від 28/IX 1898 : « Вас зме много раз споминали в Керестурі та співали співаки, котрі нас Ви научили : « Верховино » і т. д. (ЛНБ, ф. Гнат. 48, п. 3).

« Ніна Янканіна 1), вона так думала,
Же вона будзе знац голем і за мешяц,
А вона так знала — єдно дополадня,
А вецка гварела : « Панє, я нє годна! » [27, с. 250].

Крім фольклорного репертуару В. Гнатюк інколи записував також автобіографічні оповідання про своїх інформаторів та подавав детальний опис побуту населення досліджуваного села чи області. Правда, тут він натрапляв на найбільші труднощі, тому що навіть такі визначні казкарі, як М. Пустай, О. Кулич, І. Фаркаш, та М. Паленчані, що вміли розвести сюжети своїх казок до найменших деталей, про своє життя не спроможні були сказати нічого, крім кількох трафаретних речень.

Під час своєї експедиції в Бачку В. Гнатюк вперше застосував фотоапарат : фотографував народну архітектуру, одяг, звичаї, домашній та громадський побут населення Руського Керестура та Коцура, а також окремих казкарів та співаків. На жаль, всі ці матеріали в дорозі промокли та знишилися, « і мені на пам'ятку лишився тілько за них рахунок зі склепу » — писав Гнатюк [82, с. IV].

Із своїми оповідачами В. Гнатюк утримував стосунки і після повернення у Львів. Майже кожному з них він вислав збірник з надрукованими їх матеріалами, додаючи до них інші українські книжки [112, с. 24].

Лише так можна пояснити цю велику популярність, яку В. Гнатюк завоював серед закарпатського населення [270].

Бували випадки, що закарпатські селяни, від'їжджуючи на заробітки в далеку Америку, брали з собою книжки Гнатюка як найдорожчий скарб, а повертаючись, приносили їх назад 2).

1) Марія Янкань. Від неї записано 3 пісні, 5 легенд, та 2 короткі соціально-побутові казки.

2) Про один з таких випадків писав І. Панькевич в листі до В. Гнатюка : « Був я в с. Берестові над Лаборцем Земплинської жупи та зайшов до одного селянина студіювати його говор. Коли товариш мої екскурсії — проф. Д. Зубрицький з Пряшева пояснив ціль моєї подорожі, селянин скоро відповів просто : « Я вам не потребуюнич говорити, я вам дам таку книжку, де будете мати все, як у нас говорять і на околиці ». Зацікавлений тим, я не менше здивований тим, кажу : « Принесіть ! » — За хвилю приніс селянин Вашу працю « Русини Пряшівської епархії і їх говори ». Отворив та каже : « Читайте ! Там есть село такое, там інше » і т. д. Се мене тронуло до глибини, бо такої книжки у селянина я не чекав ». (Лист І. Панькевича від 5/V 1926 р. ЛНБ, ф. Гнат., 432, п. 16).

III

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК — ДОСЛІДНИК ФОЛКЛЬОРУ ПРЯШІВЩИНИ

Стан національної свідомості Пряшівщини в кінці XIX ст.

Наприкінці XIX ст. в Західній Україні, зокрема Галичині, відбувається великий розвиток української літератури, науки і культури взагалі. На арену культурно-громадського і політичного життя виходять такі діячі, як І. Франко, М. Грушевський, В. Стефаник, М. Павлик та ряд інших. Їх творчість була відома далеко за межами України. Українська літературна мова завоювала тут міцні позиції і стала загальновживаною, особливо після заснування Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові.

Цього не можна сказати про Закарпатську Україну та Пряшівщину, де і надалі панував жорстокий національний гніт з боку угорського уряду, який в зародку придущував усякий прояв національної думки. Закарпатська інтелігенція була майже повністю мадьяризована, а ті окремі особи, які не піддались мадьяризації (О. Духнович, О. Павлович, Ю. Ставровський, І. Сильвай, А. Кралицький т. ін.), свідомо відмежовувались від української літературної мови, вважаючи своєю літературною мовою — російську. Та оскільки російської літературної мови на Закарпатті майже ніхто не знав, в її практичному застосуванні виникло так зване «язичіє» — суміш церковнослов'янської, російської, угорської і народної мов. Такою мовою видавались книги, календарі, газети, рівень яких був дуже низький. Отже, не дивно, що коло споживачів такої «літератури» було дуже обмежене: простий народ її не розумів, а інтелігенція користалась переважно угорською літературою, яка була в той час на багато вищому рівні.

Зрозуміло, що австрійсько-угорським властям такий стан був до вподобі, і вони робили все, щоб запобігти поширенню української демократичної думки на Закарпатській Україні і Пряшівщині. Це їм вдавалось не без успіху.

З другого боку, українські, зокрема галицькі культурно-освітні діячі, час від часу вказували на жахливі умови національного, соціального і політичного розвитку Угорської Руси, закликали до культурного об'єднання закарпатських українців з галицькими, вбачаючи в цьому єднанні початок майбутнього політичного об'єднання всіх українських земель. Поштовх до тісніших зносин між галицькими і угорськими українцями дали подорожі М. Драгоманова на Закарпаття в 1875-1876 рр., результати яких з'явилися не відразу, оскільки консерватизм закарпатської інтелігенції, головним чином щодо української мови, був настільки міцним, що подолати його було майже неможливо 1).

Між першими західно-українськими вченими, які наприкінці минулого століття вирушили на Угорську Русь, щоб допомогти національному відродженню закарпатського населення, був і Володимир Гнатюк.

Гнатюк, на відміну від інших галицьких інтелігентів приїхав на Закарпаття з конкретним пляном: «не лише приглядатися загальному побутові угорських русинів, але призбирати як найбільше фольклорних та етнографічних матеріалів, бо оголошених дотепер було дуже мало, та й то невірні і некритичні, як збирані виключно аматорами» [4, с. IX]. Не зважаючи на численні перешкоди, він, з притаманною йому впертістю і енергією, приступив до реалізації свого пляну.

До виконання цього широкого пляну він був добре підготований: вивчив всю доступну літературу про Угорську Русь та досконало засвоїв методику збирання фольклору й етнографії. Ці два фактори були першою передумовою для успішного результату його експедиції.

Стан збирання фольклору на Пряшівщині до експедиції Гнатюка

Перш, ніж приступити до аналізи багатогранної спадщини Володимира Гнатюка, пов'язаної з фольклором Пряшівщини, розглянемо історію збирання фольклору Пряшівщини до експедицій В. Гнатюка. Такий відступ від визначененої теми допоможе нам краще зрозуміти роль В. Гнатюка в дослідженні українського фольклору Східної Словаччини і глибше розкрити його місце в історії закарпатської культури.

Записування українського фольклору Пряшівщини має давні і багаті традиції. Вже в середині XVI ст. тут було записано пісню «Дунаю, Дунаю, чemu смутен течеш» (пісня про Стефана воєводу), яка вважається найстарішим записом української пісні і є початком української фольклористики 2).

1) З цього погляду характерна реакція газети «Карпат» на заклик Драгоманова порвати з «язичієм» і повернутись до народної мови: «Драгоманов хочет от нас, чтобы мы писали языком слуг, но литература пишется везде для господинов» [243, с. 438].

2) Пісню «Дунаю, Дунаю, чemu смутен течеш» записав якийсь Нікодем в с. Венеція біля Лукова, Бардіївської округи і передав її чеському

В XVII-XVIII ст. на території Пряшівщини були поширені рукописні пісенники, які містили в собі духовні, а часом і світські пісні різного характеру та змісту. До найвизначніших з них належать т. зв. «Московський пісенник» 1), поч. XVIII ст., який містить у собі 185 текстів духовних та світських пісень з Бардіївщини, «Кам'янецький пісенник» 1734 р., знайдений О. Петрушевичем, який містить історичну «Пісню про образ Клокочовський» [224], «Пряшівський пісенник», знайдений Ю. Яворським [269, с. 24-42] та цілий ряд інших.

Важливим внеском у фолклористику Пряшівщини є рукописні пісенники дяка Івана Югасевича, із с. Прикри, зокрема третьї (1811 р.), який охоплює 224 духовних і світських пісень, серед них і такі як: «Ішов ляшок із Варшави», «На горі стояла, на дяка волала», «Породила чечутойка семеро дітей» тощо [269, с. 53-111]. На увагу заслуговують також рукописні календарі І. Югасевича. В одному з них (на 1809 р.) наведено 370 прислів'їв. Це перша збірка прислів'їв в українській фолклористиці взагалі [217].

Цікаві фолклорні матеріали початку XIX ст. дійшли до нас в рукописній спадщині закарпатського діяча Івана Фогараші (1786-1834). Між іншим, він надіслав фолклорно-етнографічні матеріали І. Чапловичу для його праці «Etnographia Ruthenorum». Фогарашові належить перший опис весілля, хрестин і похоронних обрядів закарпатських українців [197].

В друкованих органах фолклорні матеріали Закарпатської України і Пряшівщини почали з'являтися лише на поч. XIX ст., головним чином, в шкільних підручниках та календарях. Так, наприклад, «Grammatica Slavo Ruthena» М. Лучкай (1789-1843), що вийшла 1830 р. містить 7 байок, 101 прислів'я, 22 народних порівнянь, 7 «заклинань», 10 народних пісень та 3 загадки.

Згадки про фолклор Пряшівщини є також в подорожніх записах чужинців, які відвідали наш край. Так, наприклад, 1825 р. в російському журналі «Сын отечества» було надруковано твір «Путешествие от Триеста до Санкт-Петербурга в 1810 году, описанное офицером 40-ой колонны морских императорских

вченому Яну Благославу (1523-1571). Той залучив її до своєї граматики чеської мови як зразок «словецького діалекту». Граматика Благослава майже 300 літ пролежала в рукопису і була опублікована лише в 1857 р. Ще до того (в 1855 р.) чеський вчений І. Граділ опублікував текст пісні про Стефана воєводу в ж. «Časopis Musea Království českého». Українською мовою пісня була вперше надрукована 1856 р. В 1876 р. її аналіз присвятив 53-сторінкову наукову працю О. Потебня. Після цього пісню досліджували С. Томашівський, І. Франко, Ф. Колесса, І. Панькевич та ряд інших. Після другої світової війни вона стала предметом жвавої полеміки між К. Горалком та О. Зілинським. Детальніше про історію пісні див. [203].

1) Назва походить від Московської бібліотеки державного Університету ім. Ломоносова, де рукопис зберігається.

войск — Вл. Броневским » 1). Описуючи дорогу від Мішкольця до польського кордону, автор з явним здивуванням пише про звичаї « русских или, как здесь их называют, руснаков », зокрема про великолітні ігри, в яких вбачає багато спільніх моментів з російськими хороводами.

Закарпатським фолклором цікавився також Ю. Венелин-Гуца (1802-1839), але майже всі його фолклорні праці залишились в рукописах незакінченими (« О песнолюбии славян закарпатских », « Карпаторусские пословицы » тощо) [241, IV, 4, с. 64].

Кілька народних пісень з українських сіл Пряшівщини залучив Ян Колляр (1793-1852) до збірника словацьких народних пісень « Narodnie spievinky ». Сам Колляр називає ці пісні « русинсько-словацькими », або « русняцько-словацькими ». Записав їх, мабуть, професор Варшавського Університету А. Кухарський, який в той час подорожував по Східній Словаччині з метою дослідження східнословашьких говірок і був у тісних стосунках з Я. Колляром. Крім загальновідомих пісень, як наприклад, « Волал піп попадю », « З тамтей страни гори » та інших, збірник Колляра містить і популярну « руснацьку » пісню « Дином даном, руснаці », відому вже з « Московського пісенника » та пісенника І. Югасевича.

В 1842 р. Пряшівщину відвідав визначний український вчений І.І. Срезневський (1812-1880). Враженні від своєї подорожі, разом з деякими фолклорними матеріалами, він опублікував на сторінках « Вестника Русского Географического Общества » в 1852 р. (кн. IV, відділ II).

У другій половині XIX ст. питанням Угорської Руси почали цікавитися й інші вчені Росії. На сторінках російських журналів все частіше можемо зустрітися з історичними, етнографічними та фолклорними працями про закарпатських українців. Причини такого зацікавлення були як політичні (царська Росія намагалась поширити сферу своїх впливів і на « руське » населення Угорщини), так і наукові (теорія про карпатську прабатьківщину слов'ян). Але не всі праці були на належному науковому рівні і в цілому ряді з них знаходимо багато плутаних і невірних інформацій 2).

Для закарпатської фолклористики мають велике значення праці А. Кралицького : « Русины Лаборские в Угорщине » та « Свадебные обряды у Лаборских русинов » [188] 3).

1) В 1825 р. цей твір вийшов окремою книжкою. Частину з нього передрукував Свенцицький [241, IV, с. 72-73].

2) Так, наприклад, в праці М.А. Попова « Русское население по восточному склону Карпат » (Москва, 1876) є багато неточностей вже при визначеннях кордонів території, заселеної закарпатським населенням. Причину його значної релігійності він вбачає в тому, що воно живе в горах, тобто близче до бога.

3) А. Кралицький був також в листових стосунках з М. Драгомановим, якому надсилає фолклорні записи для його публікацій. Частину з них М. Драгоманов передав І. Франкові, який опублікував їх в ж. « Жите і слово ».

Найкращі фолклорні матеріали з території Угорської Руси публікувалися на сторінках «Записок Императорского Русского географического общества по отделению этнографии». В 1867 р. А. П. Дешко опублікував тут «Народные песни, пословицы и поговорки Угорской Руси» (78 пісень, 76 прислів'їв та приказок) [169]. Тут же він опублікував й іншу визначну працю: «Свадьба на Угорской Руси», яка становить майже точний передрук статті Митрака з газети «Слово» (1864, № 43-44) [170].

Великий збірник прислів'їв (4.418 зразків) з Галичини і Закарпаття опублікував на сторінках «Записок Императорского Русского географического общества по отделению этнографии» В. Вислоцький (т. II, 1869, с. 225-362).

Українським фолклором Пряшівщини цікавились і польські дослідники. Наприклад, в 1863 р. в Krakowі вийшла монографія Е. Яноти про Бардів, в якій один розділ («Kilka szczegółów etnograficznych», с. 107-130) присвячено етнографії й фолклору, головним чином, області Маковиці. В ній опубліковано майже 50 українських і словацьких народних пісень. Як було встановлено пізнішими дослідженнями, автором цього розділу був О. Павлович [262].

В другій половині XIX ст. народні пісні на Маковиці записував також Андрій Полівка (1841-1888), учитель в с. Великий Буківець. В його спадщині було знайдено нотований рукописний пісенник 1864 р. [263, с. 99].

Та найбільший внесок в дослідження народної творчості Пряшівщини в другій половині XIX ст. зробив Яків Головацький (1814-1888). Я. Головацький безпосередньо не збирав закарпатський фолклор, але зумів зорганізувати навколо себе широке коло дописувачів із усіх областей. В своєму 4-томному збірнику «Народные песни Галицкой и Угорской Руси» він опублікував кілька десятків народних пісень Пряшівщини в записах О. Духновича (1803-1865), тодішнього священика в с. Біловежа, О. Павловича, священика в Свиднику (1819-1900), А. Кралицького, вчителя в с. Чабини, В. Сухого, дяка із с. Красний Брід, І. Яцковича, дяка з Меджилабірців, І. Воробея, дяка із с. Сукова, Й. Петрашовича та М. Бескида із Пряшева. З-поміж цих збирачів виділяється «маковицький соловей» Олександер Павлович, баляди якого є справжнім шедевром закарпатської народної творчості.

Першим самостійним збірником угоруських народних пісень були «Угорусские народные песни собранные Г. А. Де-Волланом» [168]. Збірник охоплює 525 пісень 1). Г. Де-Воллан особисто відвідав майже всі закарпатські області (в тому числі і Пряшівщину), а свою збірку видав перш за все для інформації російського читача про тутешній фолклор. Тому він не вдається в точне збереження особливостей мови, а обмежується лише

1) Із загальної кількості пісень Г. Де-Воллану належать 300. Решту текстів записали Бачинський (с. 179-211), А. Гладоник із Пстрини на Маковиці (с. 211-224) та Левицький (с. 225-247).

змістом пісень. Для російського читача написана і обширна вступна стаття «Очерки быта угорских russких». Великої наукової вартості вона не має, оскільки не спирається на глибоке вивчення досліджуваної території, а на принагідні суб'ективні спостереження, які часто не відповідають дійсності. Цінним в цій частині є заклик Де-Воллана до російських фольклористів приділяти більше увагу музичному фольклорові Закарпаття 1). Та, на жаль, його заклик в Росії довго не знаходив відгуку.

Найбільші збірники народних пісень Закарпатської України та Пряшівщини (Я. Головацького, Г. Де-Воллана) виходили за межами Угорської Руси і дома були майже невідомими. Наприкінці минулого століття назріло питання про видання популярного збірника народних пісень і на території Закарпаття. За його укладення взявся визначний закарпатський педагог і публіцист Михайло Врабель. В 1890 р. він видав в Ужгороді перший збірник місцевих народних пісень під назвою «Русский соловей» [153]. Збірник містить у собі 180 народних і штучних пісень з різних областей Закарпаття. Із Пряшівщини в ньому опубліковані записи І. Полівки із Седлиць, О. Павловича із Свидника, Ю. Левканича із Меджилабірців, М. Фіртки із Чемерного та ряд пісень без означення місця запису і прізвища записувача. Великої наукової вартості «Русский соловей» не має. На увагу заслуговує хіба добірка народних пісень бачванських русинів, які є першими записами їхнього фольклору. Позитивну оцінку дав ім також Іван Франко [251].

В 1893 р. вийшла одна з найцінніших книжок закарпатської літератури — «Христоматія» Євмена Сабова [239]. В розділі «Народные сказки, приповедки на подлинных угрорусских наречиях» Е. Сабов опублікував і кілька фольклорних творів із Пряшівщини (Снинщина, Маковиці і Спиша).

В другій половині XIX ст. з фольклорними матеріалами зустрічаємося також на сторінках закарпатської преси. Правда, ці матеріали мають більш-менш принагідний характер. Найбільше з них опубліковано в «Листку», «Благовіснику» та «Місяцесловах». Із збирачів фольклору найчастіше зустрічаємося з іменами: О. Павлович, О. Митрак, М. Врабель, П. Куров та М. Бескід.

Такий був шлях розвитку фольклористики Пряшівщини в XIX ст. Найбільшим огіром всіх записів був чисто любительський підхід до записування фольклору: записувачі не звертали майже жодної уваги на мелодії народних пісень, не зважали на мовний бік записів (дуже часто «русифікували» народні пісні, тобто переробляли народну мову на штучне «язичіє»), не наводили паспортизацію, спосіб побутування фольклорних творів то-

1) «Действительно, музыкальность напевов угро-руссса поразительна, — пишет Де-Воллан. — Наши композиторы могли бы собрать богатую жатву мелодий, если бы заглянули в Закарпатский край, обитаемый русскими и словаками» (стор. 18).

що. Та не зважаючи на те, ці записи були добрим вихідним пунктом для дальнього дослідження на глибшому науковому ґрунті, піонером якого був Володимир Гнатюк.

Із наведеного короткого огляду бачимо, що до кінця XIX ст. дослідники цікавились майже виключно народними піснями українського населення Пряшівщини. Народна проза цього населення залишилась поза їх увагою і була майже не заторкнута.

Експедиції В. Гнатюка на Пряшівщину

Виходячи з такого стану, В. Гнатюк вирішив спрямувати свою увагу перш за все на прозовий фолклльор.

Після двох успішних експедицій на територію теперішньої Закарпатської області УРСР, влітку 1896 р. він вперше потрапив на Пряшівщину, пішки ідучи за маршрутом: Великий Березний — Убля — Кленова — Розтоки — Улич — Збуй — Новоселиця — Стара Стужниця.

Тут він зібрав справді багатий фолклльорний матеріал, який, разом з його записами із попередніх експедицій, опублікував у двох перших томах « Етнографічних матеріалів з Угорської Руси » [4, 11].

Ці два томи — це вже твори досвідченого збирача, які відповідають всім вимогам наукового видання: зберігають мовні особливості кожної говірки, подають автентичні тексти, без найменшого втручання записувача 1), кожний текст має свою паспортизацію, багатий порівняльний апарат 2) тощо.

При класифікації зібраного матеріалу В. Гнатюк виходить з жанрово-тематичного принципу, розподіливши свої записи на 6 основних груп: 1) легенди, 2) новелі, 3) казки, 4) байки, 5) оповідання про історичні особи, 6) анекdotи 3).

В невеличкій вступній статті Гнатюк подає короткий огляд своїх подорожей і стислу характеристику закарпатських говірок, зроблену на підставі власних спостережень. За основу своєї характеристики він взяв зміни корінного староруського звука « о » на інші самозвуки. На підставі такого критерію він вбачає на Закарпатті три діялективні групи: 1) $o > i$, 2) $o > \ddot{u}$, 3) $o > y$.

Така характеристика не зовсім точна і науково не обґрун-

1) Про автентичність і філологічну точність своїх матеріалів В. Гнатюк писав: « Записуючи свої матеріали, я тримався тої засади, щоби записати все, слово — в слово, а не пропустити нічого « нижче тієї коми ». Вправді не зискали через те матеріали на красі, стали може затяжкі пересічному освіченому чоловікові до читання, але задержали свою філологічну вартість; а про се й найбільше розходилося мені » [4, с. XIII].

2) В примітках до своїх записів В. Гнатюк наводить паралелі із 58 джерел. Частина паралелей належить І. Франкові, якому В. Гнатюк складає подяку за те, що він дозволив йому користатися його багатою бібліотекою.

3) На такі основні групи (вживаючи іншу термінологію) розподіляє прозовий фолклльор і сучасна фолклльористика [249, 250]. Про погляди В. Гнатюка на прозовий фолклльор див. Яценко, [272], с. 202-217.

тована : вона, разом з іншими дрібнішими неточностями в передачі діялектических особливостей 1), викликала заперечення з боку мовознавців негайно після виходу першого тома, і сам Гнатюк визнав її недосконалість 2).

Але, не зважаючи на те, записи В. Гнатюка в своїй основі є вповні вірним матеріалом для пізнання закарпатських говірок. На них пізніше спиралися такі визначні діялектологи, як Й. Шембера, С. Цзамбел, І. Панькевич, Є. Тимченко, Ф. Жилко та ряд інших 3).

Оповідачі Гнатюка і їх репертуар

Із оповідачів, яких В. Гнатюкові довелось зустріти на Угорській Русі, на перше місце слід поставити безземельного селянина *Михайла Пустая* із с. Збуя, Гуменської округи. Від нього В. Гнатюк записав 42 зразки народної прози, дуже високої мистецької вартості 4). О. Зілинський на підставі аналізи казкового репертуару М. Пустая прийшов до висновку, що він є одним з найкращих казкарів в усній розповідній традиції України взагалі [178].

Хто був цей талановитий народний оповідач? З короткого автобіографічного оповідання, яке В. Гнатюк наводить для розкриття постаті казкаря, довідуємося, що М. Пустай, як і його батько, з 13 років працював сільським пастухом та батраком, зазнаючи при тому різних образ з боку сільської молоді. Одружившись, він придбав невеличке майно (кілька клаптиків поля), але із злиднів не вийшов. Казкар з гіркою іронією розповідає, як йому вдалось обдурити екзекутора, що за незаплачені податки прийшов забрати в нього останнє майно — трьох кіз [4, с. XIV-XV]. Не зважаючи на важкі умови життя, М. Пустай був людиною веселої вдачі, з винятковим талантом розповідача. Його репертуар дуже різноманітний : він охоплює буквально всі жанри

1) В. Гнатюк, наприклад, не передає голосного звука « ы », дуже характерного для всіх закарпатських говірок.

2) У вступі до другого тома Гнатюк зауважує : « Як ніщо не обходить-ся без ошибок, так само не обійтися без них і мої матеріали. Деякі з цих похибок мені дуже добре відомі, усунути їх однакож при найщирішій моїй охоті не був я в силі. На те склалося много обставин, та не мало важна між ними й та, що мої матеріали — то перша збірка подібного роду з Угорській Русі... Не диво отже, що я, не маючи зможи своїх матеріалів з записами там же другими особами порівняти, мусив мимохіть спускатися найбільше на самого себе » [11, с. XII].

3) Детальніше про В. Гнатюка як діялектолога дивись у статті Й. Шелепця [261].

4) Сам Гнатюк про М. Пустая писав : « Найліпшим оповідачем, якого я здібав в часі всіх трьох подорожей по Угорській Русі, є безперечно Михайло Пустай в Збуя. Він оповідав мені цілих шість днів, від рана до вечера, а коли я шестого дня, примушений обставинами, мусив покинути Збуя і попрощатися з ним, він заявив мені, що потрафив би ще пару днів говорити. Очевидно, що се не мала шкода, що я не міг з його пропозиції користати » [4, с. XIII].

прозового фолклору та найліпшим майстром він виявляє себе в легендах, фантастично-пригодницьких і соціально-побутових казках 1).

З інших казкарів, яких В. Гнатюк зустрів під час своєї першої подорожі на Пряшівщину, треба відзначити дяка із с. Убля, Гуменської округи Репая 2). Його легенди та казки характерні тим, що оповідач дуже часто вплітає в них церковнослов'янські мовні елементи.

В липні 1899 року В. Гнатюк відвідав Пряшівщину вдруге. На цей раз він пройшов всю територію Східньої Словаччини — від Меджилабірців через Свидник, Бардіїв на Спиш, записуючи фолклорні матеріали в селах: Чертіжне, Свидник, Кружлів, Мальцов, Великий Липник, Сулин, Літманова, Орябина, Якуб'яни, Шамброн та Кремпах. Середина літа була несприятливим часом для збирання фолклорних матеріалів, але не зважаючи на те, йому в цих селах вдалось записати 62 прозових твори і 152 пісні. Оці матеріали увійшли в першу частину третього тома «Етнографічних матеріалів з Угорської Русі» [27, с. 1-116].

На відміну від попередніх томів, при класифікації цих матеріалів В. Гнатюк відійшов від жанрово-тематичного принципу й уклав зібраний матеріал за територіальним принципом, тобто за окремими селами, починаючи з Чертіжного на Лабірщині і кінчаючи Кремпахом на Спиші 3). Такою класифікацією В. Гнатюк «хотів виразно представити читачам поступенний перехід словаччення українських (руських) діалектів відповідно до того, як вони посuvаються зі сходу на захід» [27, с. 1].

Третій том охоплює такі ж жанри прозового фолклору, як і два попередні, а саме: 1) легенди й перекази (17 текстів), 2) казки (29), 3) анекдоти (19), 4) народні оповідання (3) та спогади (2).

На цей раз В. Гнатюк не зустрів таких талановитих народних оповідачів, як під час першої своєї подорожі на Пряшівщи-

1) Детальніше про М. Пустая див.: О. Зілинський [178] та післямову М. Гиряка [113, с. 208-210]. Празька фолклористка Е. Врабцова вирішила простежити за традиціями М. Пустая в сучасності; зібрала в с. Збуй багатий матеріал. На жаль, своїх висновків кількарічної збирацької роботи вона досі не публікувала.

2) Пізніше від дяка Репая записував фолклорні та діалектологічні матеріали норвезький вчений Олаф Брок. (Див. О. Брох, Угорорусское наречие с. Убли, Земплинского комитета. Издание Отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук, С.-Петербург, 1899 р.).

3) Поза цими матеріалами В. Гнатюк подав ще фолклорні записи із «пословаччених» українських сіл Мальцова і Кружльова, Бардіївської округи. Щодо першого села, В. Гнатюк мав повну слухність — в говірці Мальцова дійсно переважають словацькі елементи, але це не можна скласти про говірку с. Кружлів, яка й досі зберігає всі особливості української лемківської говірки. Тут В. Гнатюк допустився помилки: він записав лише одну казку від дочки місцевого учителя М. Лукач, яка залучила до своєї мови цілий ряд словацьких елементів і тим дезорієнтувала В. Гнатюка.

ну. З-поміж 17 його оповідачів на перше місце можна поставити Максима Легоцького із с. Чертіжного, від якого В. Гнатюк записав дві легенди та 8 казок. Оскільки сам розповідач був бідним селянином 1), в його казках переважають мотиви соціального контрасту, які іноді доходять до їдкої сатири на панів 2).

Такою соціальною загостреністю позначені і казки Петра Бобульського із Шамброна та Петра Віри із Літманової. Казки інших казкарів не досягають високого мистецького рівня.

На увагу заслуговують і народні пісні, записані В. Гнатюком в с. Орябина від Терезки Булик та Христини Михні. Щодо кількості (140 текстів) — це й досі найбільша друкована збірка пісень одного села.

Не вдаючись у деталі, розглянемо окремі жанри, зібрани Гнатюком на території Пряшівщини і опубліковані в перших трьох томах «Етнографічних матеріалів з Угорської Русі».

Легенди

Легенди представлені тут 34 зразками, з яких 13 належить М. Пустаю із Збоя. В переважній більшості це — апокрифічні легенди, які на Закарпатській Україні і Пряшівщині користались великою популярністю вже в XVII-XVIII ст. і потрапляли в цілий ряд рукописних збірників [252].

На увагу заслуговують особливо легенди про царя Соломона, в яких проявляється своєрідне народне трактування біблійних сюжетів. Деякі з них відзначаються дуже розвиненим сюжетом з цілим рядом казкових мотивів. Так, наприклад, в легенді М. Пустая «Соломон дитиною, парубком, царем» [4, с. 22-29] поєднано сюжет середньовічної легенди про віщого Соломона (Krzyżanowski 919 [190]) з розповсюдженім казковим сюжетом про перемогу царевича над демоном (Аарне — Томсон 328 [144]). В інших двох легендах про царя Соломона із Свидника [27, с. 79-80] розповідається про те, як Соломон встановив подружню невірність власної матері, а в легенді «Соломон і його жона» [4, с. 42-46] розповідається про покарання Соломоном зради дружини і її звідника — турецького пашу.

Як зазначує сам В. Гнатюк, ці легенди були на Угорській Русі дуже розповсюджені [27, с. 80]. В закарпатський фольклор вони потрапили із середньовічних апокрифічних збірників. В словацькому фольклорі ці легенди були майже невідомі 3), зате вони були значно поширені в російському і польському фольклорі [190, т. I, с. 276].

Своєрідним є і народне трактування легенди про Содому і

1) Одну із своїх казок М. Легоцький розпочинає словами: «Бив еден худобний чловек, такий як я» [4, с. 8].

2) «Як пан біду пізнав», «Газда і піп», «Піп і Іван» тощо.

3) В SSR [336] вони представлені лише одним зразком із Абауйської області (т. IV, с. 11).

Гоморру [4, с. 7-13], з явним соціальним підтекстом. В біблійній легенді говориться про те, як Господь сіркою спалив міста Содому і Гоморру за те, що мешканці цих міст порушили заповіді божі, перестали молитися і вели розпусний спосіб життя [146, с. 18-21].

За народною легендою ця подія виглядала зовсім інакше. Побудувавши прекрасне місто Содому, багаті мешканці стали пишними і гордовитими — своє місто обвели високим муром, щоб до нього не мали доступу бідні робітники з навколоїшніх місцевостей, для яких праця в місті була единственним засобом існування 1). Нарешті найбільші багатії міста посварились між собою за царський престол і один з них сам запалив місто, яке згоріло дотла.

I ця легенда, як встановив І. Франко, потрапила на Закарпаття за посередництвом середньовічних апокрифічних збірників [252, с. 87] та в такій формі вона невідома в жодного із слов'янських народів.

Легенда Репая із Ублі « Богородиця і її служанка » [4, с. 87; АТ 710] є народною переробкою казки про заборонену кімнату (тут — заборонену криницю), дуже популярну особливо в словацькому фольклорі (АТ 311, 314; SSR III, 44, 100-106). Інша легенда того ж оповідача « Про графа Теофіста » [4, с. 82-89; АТ 938] є своєрідною переробкою « життя св. Євстахія » (Плаціда). В народ вона потрапила із середньовічного збірника « Gesta Romanorum » і стала основою народної казки про Серенчу і Несеренчу (АТ 938). Обидві легенди рясніють характерними « дяківськими » зворотами, як, наприклад : « поглядати на її тілесное состояніе » (дивиться на її постать, с. 8), « во началі християнства » (с. 82) « отвішчатъ му царъ » (с. 83), « і вопрошавуть ся от старика » (с. 84), « ждав пришествія старца » (с. 84), « оглашенії ізийдите ! » (с. 85), « ведлуг повелінія царського осужден був со женов і чадами на смерть » (с. 89), « Душі їх... над пещею трепеталися » (с. 89) і т. п.

За тематикою дуже близькою до легенд Репая є також легенда Т. Булик із Орябини про Геновефу (по невінні переслідувана жінка) [27, с. 58; АТ 714; SSR III, 132-133]. Ця легенда, здається, потрапила на територію Пряшівщини з Польщі, де вона користалась надзвичайною популярністю, зокрема в XIX ст., коли витримала понад 30 друкованих видань [191, с. 120].

Популярну середньовічну легенду про великого грішника Мадея (АТ 756 В) В. Гнатюкові вдалось записати в с. Шамброн від П. Бобульського в дуже розповсюдженому варіанті [27, с. 31-35]. Ця легенда належить до найпоширеніших сюжетів в європейській фольклористиці. Н. Андреев на підставі дослідження

1) « Створило са межи нима много гамішних людей, невірників, що не хотіли жеби другий жив, лем уни самі, погани. Ходили до них люди із боку того вароша до вароша на заробок, худобні, почали са від них бридити і обсудили такої право, жеби тот народ не пустити, котрий до їх вароша ходить робити » [4, 1897, с. 8].

245 варіантів легенди про Мадея встановив, що вона зародилася в середньовіччі в західній Європі (мабуть, у кельтів), звідки поширювалась на схід через Німеччину і Польщу [191, с. 214]. Наша легенда найближча до польських варіантів, де вона користалась чималою популярністю 1). З польськими варіантами вона має такі спільні мотиви: мотив продажу сина батьком, віз якого ув'яз у болото; боротьба між молодим хлопцем і чортом, перетвореним у собаку; поранення чорта; мотив яблуні з яблуками. В словацьких і українських варіантах зустрічаемось з тими мотивами дуже рідко.

Найбільшу групу легенд в «Етнографічних матеріялах» становлять легенди про подорожування Христа з святим Петром та іншими апостолами. Ці легенди належать до найбільш популярних на території Пряшівщини і ще нині їх оповідають майже в кожному селі. В збірнику Гнатюка вони представлені понад десятма зразками, а саме: «Христос, Петро і Павло молотильниками» [4, с. 56-58; АТ 752 А; SSR IV, 18], «Христос, лікар і жид» [4 с. 59-62; АТ 785; SSR IV, 13], «Нічліг Христа і св. Петра» (Петро двічі битий) [4, т. III, с. 67 і т. IX с. 3-4 та 93; АТ 791; SSR IV, 17-20], «Петро збирає черешні з пороху» [4, с. 69; АТ 774; SSR IV, 23], «Петро краде колач, з котрого повстають гриби» [4, с. 67-70; АТ 774 L; Кр. 2636; SSR IV, 48], «Святий Петро і Павло при перевозі» [27, с. 3; SSR IV, 27] «Пімста св. Петра» [27, с. 3, 26-27 та 40-41; Кр. 752 С; SSR IV, 21], «Як коршмар був конем» [27, с. 41-42; SSR IV, 16-17]. В деяких легендах про мандрівки Христа з Петром об'єднано кілька сюжетних ліній. Наприклад, в легенді «Христос і три газди» [27, с. 27-29] зустрічаємо мотив молочення вогнем (АТ 752 А), мотив перетворення пищного і невдячного багатія в собаку (Krzyżanowski 750 F; АТ 449) та мотив нагороди бідняка за його гостинність (АТ 750 В).

Розділ «Етнографічних матеріалів з Угорської Русі», присвячений легендам, містить і кілька соціально-побутових казок, наприклад: «Чи ліпше за молоду, чи на старість мати щастя» (3 варіанти) [4, с. 90-103], «Щастя і Нещастя» (105-108), «Доля богача і бідняка» (108-111). Ці зразки В. Гнатюк залучив сюди завдяки їх тематичній близькості до жанру легенд, які були їх основою.

Соціально-побутові казки

Соціально-побутові казки Пряшівщини (за термінологією В. Гнатюка — новелі) в «Етнографічних матеріялах з Угорської Русі» представлені 28 зразками, з яких 13 належить Михайлу Пустаєві.

1) Я. Кржижановський в каталогу польських казок наводить 45 народних варіантів цієї легенди. Крім того, вона багато разів перевидавалась в літературних обробках та часто використовувалась в польській мистецькій літературі [191, т. I, с. 235-238].

Найбільшу групу соціально-побутових казок, записаних В. Гнатюком в Пряшівщині, становлять казки з соціальним контрастом.

Про соціальну спрямованість і загостреність казок свідчать вже їх назви: «Доля богача і бідняка», «Як прийшов богач на біду», «Як царівна зійшла на біду», «Як немудрій мудрих одурив», «Про бідного чоловіка і суддю, що любив хабари», «Як бідний правотився з богачом», «Як пан біду пізнав», «Як хлоп жартував із пана», «Богач і бідний», «Як циган одурив пана» і т. п.

Значна частина з них (головним чином казки М. Пустая) — це оригінальні сюжети, які в інших варіяентах не зустрічаються. Можна передбачати, що частина з них створена самим казкарем. Так, наприклад, в казці «Добре заробив» [4, с. 173-174] головний герой — власник каварні («кавейгавзник»), в якого захворів багатий поміщик і покликав сповідника. Скупий власник каварні пошкодував віддати слузі п'ять золотих, які поміщик призначив для нього, і пішов за священиком сам. Однаке з закликаним духовним він заложився і програв 200 золотих.

Дуже оригінальною є казка Пустая «Чудова машина» [4, с. 172-173], зав'язкою якої є така незвична у фольклорі тема, як винахід грамофона. Казкар, напевно, десь чув про «говорячу машину» і на підставі того склав казку слідуючого змісту: один майстер показав попові машину, що вміла говорити, і піп вирішив застосувати її в церкві. В неділю вранці приносили машину до нього і він, лежачи в ліжку, проспівав в неї цілу літургію; машину перенесли в церкву і вона замість нього виконала все богослужіння. В слідуючу неділю приносили машину до дяка і вона знов проспівала в церкві всю дякову партію літургії. Про машину дізнався журналіст («новинкар») і вирішив заробити на ній гроші для себе. Разом з винахідником він поніс її до самого царя. Цар машину купив, сподіваючись, що вона буде замість нього царювати, але журналістові не дав очікуваної нагороди. Журналіст вирішив помститися цареві і в машину проголосив неприємну критику на адресу царя. Кульмінація казки полягає в демонстрації машини перед придворними панами, яка є разом з тим чудовим зразком розповідацької майстерності казкаря: «Іде цар із радістю машину указати, же уже буде лем у постели лежати, а машина буде місто царя розкази давати. Прийшли многі панове того позерати; прийшов і цар перед панома прославитися. Виняв бляху із машини, почала машина бесідувати: «Пропав би такий цар, бо вун скупый неуважать на новинкаря, же бы подарував єдну стувку на його діти; бодай го укляло, тримав би го фрас!» Заганьбив ся перед панами цар — купив собі біду за великі гроші! Як почала біда брехати, не мож біду по писку ударити: ани са не ганьбить, ани са не боїть! Копнув бим до неї, чого ня ганьбила: поламле са, чкода грошей моїх».

Ці зразки, (а їх значно більше), за своїм змістом виходять

за рамки традиційних казок. Це усвідомлював собі і В. Гнатюк, тому назвав їх « нагодними новелями »1).

Також імена героїв в цих казках не завжди відповідають казковій манері. Якщо в традиційних казках імена індиферентні (Іван, Янко, Мошко) або герої означені загальною назвою (богач, король, царевич, корчмар) то в казках М. Пустая виступають такі прізвища як Лисняк, Дзвонарчик, Микула, Штефанко тощо.

Соціально-побутові казки В. Гнатюка побудовані на реальних подіях з оточуючої дійсності, тобто з селянського життя. Фантастика в них майже відсутня.

Одним з найчастіших мотивів цих казок є мотив суду. Як відомо, в кінці XIX і на поч. ХХ ст. на Закарпатті заборгованість селян набирає катастрофічних розмірів. На території Пряшівщини вона охоплює три чверті сільського населення.

Кожне заборговане господарство підлягало судовій екзекуції. Крім того, люди часто судилися за дріб'язкові речі: з-за межі, дрібної господарської шкоди, особистої образи тощо. Все це не могло не відбитися в казковому репертуарі населення.

Крім загальновідомих сюжетів типу « Про бідного чоловіка і суддю, що любив хабари » [4, с. 226-229; АТ 1534] 2), « Як жив русина правотив » [4, с. 180-182; SSR V, 52-55], « Жоні правди не карати » [4, с. 155-158, АТ 1381; SSR V, 14-16], « Етнографічні матеріали » містять кілька оригінальних мотивів з судовою тематикою невідомих по-за межами Пряшівщини, наприклад: « Виграв » [4, с. 174-176] 3), « Дурний дає, мудрий бере » [4, с. 178-179] 4), « Покаране зло » [4, с. 176-178] 5), « Як прийшов богач на біду » [4, с. 182-186] 6), « Як невинного були повісили » [27, с. 30-31] 7) та інші.

1) Треба визнати, що Гнатюків термін на означення даного жанру є значно влучніший і вірніший, ніж сучасний український термін « соціально-побутова казка » або словацький термін « *realistická rozprávka* ».

2) В XVII ст. казка була дуже популярною в Росії під назвою « Шем'якін суд » і відома з численних записів. [145, т. III, с. 44-47]. Мабуть, за посередництвом російської літератури вона потрапила на територію Пряшівщини.

3) Зміст казки : Солдат необачно ступив на сукню пишної пані і розірвав її. Солдата заарештували, але капітан викупив його. Заплативши за сукню сто золотих, капітан вимагав від пані розірвану сукню. Пані не могла в місті роздягнутися і її чоловік, щоб звільнити дружину від прилюдного сорому, змушений був заплатити капітанові 2 тисячі золотих.

4) Зміст : Двоє братів ніяк не могли поділити між собою п'ять корів і подали справу в суд. Суддя взяв корову для себе та ще й змусив братів заплатити по 50 золотих, щоб суддя міг найняти до корови служницю.

5) Зміст : Подав дяк скаргу в суд на багатого господаря за шкоду, зроблену на його майні та за образу його честі. Багач поніс судді хабара (бульник бджіл) і той звільнив його від карі. Тоді дяк образив суддю тими ж словами, що ними образив його багач. Ображений суддя подав на дяка скаргу у вищий суд, де дяк довів свою правду. Несправедливого суддю-хабарника покарано ув'язненням та грошовою карою.

6) Зміст : Сільський староста (біров) посварився з сусідом і навмисне зробив йому шкоду. Сусід подав на нього скаргу в суд і старосту арештовано. Після повернення з в'язниці він хотів запалити сусідову хату, але

Дальшу групу соціально-побутових казок Пряшівщини в «Етнографічних матеріялах з Угорської Русі» становлять казки з солдатською тематикою: «Русин — вояк і цар», «Вояк і цар», «Як вояк паном став», «Невірна жінка» («Солдат — нічліжник») тощо.

В них дуже вдало поєднано реальне життя солдатів з традиційними казковими сюжетами. Так, наприклад, зав'язкою казки «Русин-вояк і цар» є буденна історія: [4, с. 191-193; АТ 952; SSR IV, 447-448] солдат пішов скаржитися капітану на погане харчування, але капітан замість того, щоб полагодити справу, велів заарештувати незадоволеного солдата. Той, однаке, з арешту втікає і йде на скаргу до самого царя. Далі йде міжнародний сюжет АТ 952 (зустріч мисливця-короля, ватага розбійників, перемога над ними, царська нагорода солдатові). Закінчення казки також відрізняється від мандрівного сюжету. Якщо в усіх варіянтах солдат стає генералом, міністром або царським радником, то у нашому варіанті він на запитання, що хоче за те, що врятував царю життя, висловив єдине побажання: щоб солдатів добре годували, а тим, які відзначаються винятковою силою і працюють більше, ніж інші, щоб давати подвійні порції харчів.

Дуже реалістично зображене солдатське життя і в казці «Як вояк паном став», в якій поєднано кілька мотивів [4. с. 220-226; SSR IV, 349] 1).

Елементи солдатського життя додані і в цілому ряді інших казок, наприклад, в казках на тему «Невірна дружина» [27, с. 11-13, 35-37, 86-87; АТ 1535; SSR IV, 471, 518; V, 111].

Починаючи з XV ст. на території Східної Словаччини був дуже розповсюджений розбійницький рух, центром якого були гірські українські села [167]. Тому розбійницька тематика займає чимале місце в українському фольклорі Пряшівщини, в тому числі й записах В. Гнатюка. З 28 соціально- побутових казок Пряшівщини в дев'ятьох знаходимо злодійські або розбійницькі мо-

сп'яну запалив свою власну. Після довгих років жебракування повернувся в рідне село і побачив, що його син одружився з дочкою колишнього противника.

7) Зміст : Батько з сином-парубком по дорозі на прощу ночували в пана, служниця якого закохалась в молодого парубка і хотіла вийти за нього заміж. Парубок не погодився і служниця вирішила помститися: в торбу парубка поклала срібний столовий прибор і обвинуватила його перед паном в крадіжці. Пан подав парубка в суд і його засуджено на смерть. За допомогою ангела він звільняється від смерті, а служницю повіщено.

1) Зміст : Молодшого брата після смерті батька взяли в солдати; старший залишився на господарстві, розбагатів, став сільським старостою, але не захотів грошима підтримати молодшого. Після трьохрічної служби молодший брат не мав грошей на дорогу додому і змушеній був служити дальших три роки. Не заробивши нічого і на цей раз, він вирушив додому пішки. В дорозі одружився з дочкою багатого торговця і став його спадкосцем. Через деякий час поїхав відвідати рідне село, забравши по дорозі гроші від розбійників, за які купив бідній сестрі велике майно.

тиви. Крім загальновідомих сюжетів — «Майстерний злодій» [4, с. 195-204; 27, с. 5-8, 98-101; АТ 1525, SSR IV, 288-308], «Солдат і розбійники» [4, с. 191-193, 220-226; АТ 958; SSR IV, 348-350, 448], «Дівчина і розбійники» [27, с. 43-45; АТ 955, 956 В, SSR III, 304] і тут зустрічаємо розбійницькі мотиви, невідомі в інших областях. До них належить перш за все мотив залякання розбійників солдатом 1).

Та найбільшу групу соціально-побутових казок в збірнику В. Гнатюка становлять казки про священиків. Майже всі вони є ідкою сатирою на духовенство.

І тут, крім загальновідомих сюжетів, знаходимо цілком оригінальні, або своєрідну переробку міжнародних сюжетів згідно з місцевими умовами. Так, наприклад, загальновідома гумористична казка про уявного віщуна («Doktor Vševed», «Prorok Rak», «Świerszcz», «Ворожея» — АТ 1641, SSR IV, 501-509) в усіх словацьких, чеських, польських, російських та інших варіантах має такий сюжет: селянин купує на базарі книжку (календар), проголошує себе знахарем і випадково відгадує, де знаходяться загублені речі. Потрапивши до грофа (короля) він знову таки випадково викриває злодіїв і одержує багату нагороду.

У варіанті Пустая, як і в інших відомих варіантах з Пряшівщини [152, с. 134-137], замість селянина виступає піп, що удвох з дяком знайшли новий спосіб обдурування людей: вночі вони викрадають в селян худобу, а вдень за велику нагороду «вичитують з книжки», де вона знаходиться. Далі дія розгортається згідно з АТ 1641/II.

Оригінальним варіантом представлено в «Етнографічних матеріалах з Угорської Руси» тему «піп-залицяльник» [АТ 1730]. На відміну від інших слов'янських варіантів цієї казки, в яких до гарної жінки залищаються піп, дяк (органіст) і дзвінник (гробар), в казці «Газда і попи» [27, с. 11-13] до молодиці залишаються троє священиків — «руський, католицький і латинський». Такою зав'язкою казкар М. Легоцький ніби стверджує народне прислів'я «Всі попи одним миром мазані». Оригінальною є і розв'язка казки: якщо в інших відомих варіантах залицяльників покарано тілесною карою або прилюдним зганьбленням 2), то в нашому варіанті чоловік всіх трьох карає на смерть.

В казці М. Легоцького із Чертіжного «Піп і Іван» [27, с. 10-11; SSR V, 89] зображене зворотний процес: бідний дзвінник, щоб прогодувати багатодітну сім'ю, отрує свиней священика і забирає їх додому. Далі слідує мотив АТ 1536 А, який майже пов-

1) Солдат, зустрівшись з ватагою розбійників, видає себе майстерним розбійником і змушує їх істи людські трупи, побиті ними. Ті великою сумою грошей викупляються від такої карі і втікають на інше місце, де після кількох днів солдат знов випадково зустрічається з ними і забирає дальшу суму грошей. (ЕЗ, т. III, с. 222-225).

2) Чоловік їх зав'язує в мішок або кладе в бочку з смолою і випускає голими посеред міста.

ністю збігається з словацькими і польськими варіантами [SSR V, 82-91; Kr. 1536 A]. Казка побутує на території Пряшівщини та Закарпатської України ще й тепер [156, с. 202-203; 195, с. 182-185].

Народні анекдоти

За своїм змістом близькими до соціально-побутових казок є народні анекдоти. В « Етнографічних матеріялах з Угорської Руси » вони представлені 27 зразками, з яких 17 Гнатюк записав від учителя із В. Липника — Олександра Ладижинського. В переважній більшості це — загальновідомі анекдоти про кепкування Івана над паном, хитрого цигана, старосту-п'яницю, дурного попа; льокальні анекдоти про галичан, крайнян, євреїв тощо. Великої фолклорної вартості вони не мають.

Фантастично-пригодницькі казки

Велику увагу приділяв В. Гнатюк також фантастично-пригодницьким казкам, яких на території Пряшівщини записав 26. І тут одним з найкращих оповідачів виявив себе М. Пустай, від якого записано половину всіх текстів.

Фантастично-пригодницькі казки М. Пустая належать до найкращих зразків української народної прози взагалі. В них вдало переплітається народна фантастика з реальним життям населення Пряшівщини. Всі вони відрізняються своєрідною композицією з дуже складним і розвиненим сюжетом, побудованим об'єднанням різних мотивів, інколи дуже віддалених один від одного. Спробуємо простежити це на аналізі казки « Баронський син в Америці » [11, с. 3-12]. Така аналіза допоможе нам глибше проникнути в розповідну манеру казкаря і побачити його неабиякий талант.

Основні мотиви казки такі : 1) *Від'їзд баронського сина з руського краю в Америку*. Баронський син дізнався, що три царі відправляють людей шукати чарівну країну Америку, але він вирішив відкрити Америку сам — « на свій кельчик », щоб на випадок успіху не бути залежним ні від кого. Найняв 300 чоловіків зі зброєю і прохарчуванням на три роки, для себе, крім особистої зброї, взяв ще 25 патронів, топірець, три ножі і шовковий мотуз з трьома гаками. Дома залишив вагітну жінку, матір і вирушив у море. Після трьох місяців плавання моряки побачили землю і в надії, що це Америка, з'їли всі харчі 1).

2) *Магнетний берег*. Пароплав приплів до магнетного берега, який притяг його до себе. За допомогою шовкового мотуза одна

1) Оповідання про чарівну країну Америку були відомі у багатьох народів. Їх початок сягає XVI-XVII ст. В « Českých písňích krámařských » Б. Вацлавка та Р. Сметани знаходимо кілька текстів про « zázračnou krajinu Ameriku », в якій, ніби, ковбаса на деревах росте, риби в повітрі літять тощо. (Напр. « Nová píseň o Americe », 192-193). Порівняй АТ 1930.

третина команди потрапила на берег і на чолі в баронським сином пішла оглядати « Америку »1).

3) *Велетень Лев*. Першим зустрічним був велетень Лев — чоловік високий в 3 сяги. Він загнав баронського сина з його людьми в « хижку », трох найтучніших упік на рожні, і їх м'ясом нагодував своїх робітників. Увечері Лев упік дальших трох людей. Під час сну Лева баронський син запалив в нього усі 25 патронів та виколов яго очі гарячим залізом 2).

4) *Змій-велетень*. Щоб уникнути від переслідування родичів Лева, баронський син з своїми людьми заліз ночувати на дерево. Вночі прийшов до них величезний змій і на місці з'їв трох людей 3).

5) *Канібалізм*. Голодні помічники баронського сина спустились на пароплав, де з голоду з'їдали один одного 4)

6) *Птах-велетень і його яйце*. 30 людей з корабля на човнах поплили до недалекого острова, де знайшли яйце величиною з дім. Спікши його, всі досита наїлися і понесли страву товаришам, що зісталися на кораблі. На зворотному шляху напав на них птах-велетень, який потопив два із шістьох човнів разом з десятма моряками 5).

7) *Приїзд до невідомого царства*. Після щирої молитви всієї команди корабель рушився від магнетного берега. Не знаючи дороги додому, баронський син із своїми людьми потрапив до невідомого царства, одружився з царською дочкою і став намісником престолу 6).

8) *Вимушена смерть баронського сина*. За законами нововідкритої країни, подружжя повинне вмирати разом, щоб жити разом і на тому світі. Тому після смерті царської дочки, разом з нею, живцем, хоронять у гробницю також баронського сина, який

1) Мотив магнетної гори відомий у фолклорі багатьох народів. Порівняй « magnesový zámok », SSR II, 356, « magnesová klenba », SSR V, 70-71.

2) Цей мотив бере свій початок в « Одіссеї » Гомера, де він виступає в такій формі : Під час своїх мандрівок Одіссеї потрапив у перечу, де жив одноокий циклоп Поліфем, з овечим стадом. Поліфем завалив вхід у печеру величезним каменем і пожрав шістьох супутників Одіссея. Одіссеї, щоб позбавити себе і друзів від смерті, напоїв Поліфема, випалив йому єдине око, а сам під животом барана вийшов із печери на волю. Від Гомеєра цей мотив потрапив у фолклор багатьох народів (Див. AT, Кг., Ан. 1137, SSR IV, 111-114).

3) Мотив змія-людожера (« Драка ») належить до найчастіших мотивів фантастично-пригодницької казки (Див. AT 300-359, SSR V, 355-356; Аф., 148, 149, 155, 171, 176, 204, 206).

4) Цей мотив потрапив у народну творчість із середньовічних повістей. (AT 327 A, C; Кг. 327 D).

5) Про величезне яйце, що містить в собі три царства див. Афапасьев, т. III, стор. 562. Про птицю-велетня, що дерева ломає див. Аф., т. II, стор. 353-355, № 273. Порівняйте також « жар-птиця » — Ан., 531-550, « vták-ohni-vák » та інші.

6) Мотив одруження героя з царською дочкою поширений в фолклорі цілого світу. Він був улюбленим і в середньовічній авантюрно-пригодницькій літературі.

забирає з собою золоті речі і свій мотуз з гаком, який вже двічі став йому в пригоді 1).

9) *Втеча з гробниці*. Через тиждень, разом з мертвим чоловіком, живцем поховали в ту ж гробницю дружину садівника (« кертіса »). Баронський син знаходить в гробниці діру, і вони разом втікають на найближчий корабель, який їх відвозить до « другої Америки ».

10) *Повернення додому*. В цій « Америці » він зустрічає земляків із свого міста і з ними повертається додому, де його чекає дружина з сином. Визволена ним жінка садівника стає покоївкою дружини.

11) Своєрідним є і зачин казки : Баронський син запрошує до себе бідного єрея і заключає з ним договір, за яким зобов'язується давати йому найліпше харчування, квартиру і по два золоті на день, якщо він погодиться двічі на день слухати розповідь про авантюрні пригоди барона. Єрей витримав два тижні, на третій відмовився від нагороди і пішов додому, тому що дуже затужив за родиною.

За своїм змістом казка до значної міри нагадує « Одіссею » Гомера та середньовічні авантюрно-пригодницькі повісті. Вже на перший погляд в ній наявні народні мотиви, переплетені з книжними, та нині важко встановити, звідкіля їх черпав М. Пустай, оскільки ми не знаємо ні ступеня його освіти, ні місць, в яких довелось йому перебувати, ні людей від яких він перебирав свій репертуар.

Такою складною композицією і сюжетом відзначаються й інші фантастично-пригодницькі казки М. Пустая : « Про Францка » [11, с. 20-26; SSR II, 150] « Про двадцятьчетирьох братів і Палирожу » [11, с. 20-26; SSR II, 361], « Гонихмарник і його віщий слуга » [11, с. 30-33; SSR IV, 235], « Про сімох братів гайворонів і їх сестру » [11, с. 112-117, SSR III, 121, 305], « Янко-чарівник » [11, с. 137-140, SSR IV, 434] тощо. В цих та інших казках можна простежити деякі угорські впливи, які проявляються перш за все у частому вживанні угорських слів, не існуючих в говірці с. Збуя 2). Можна припустити, що частину з цих мадя-

1) Мотив спільної смерті чоловіка з жінкою має історичне обґрунтування у різних народів, в тому числі і у східних слов'ян. Наприклад, візантійський письменник Прокопій, описуючи звичай й побут « словенів » кінця VI в. пише, що « жінки їх незвичайно вірні своїм чоловікам і часто убивають себе, коли вмирає чоловік » [165, с. 39]. Арабський письменник Ібн-Фадлан, описує похорони багатого руського купця в 922 р., з яким живцем спалено і його дружину [242, с. 15-16]. Цей мотив відомий і у фольклорі. (Літературу див. 11, стор. 12).

2) Наведемо кілька характерних мадяризмів у казках Пустая : *апо* (угр. *ara*) — батько, *байлововати* (*bajlódni*) — шукати, *балта* (*balta*) — топір, *бовд* (*bolt*) — крамниця, *вадаска* (*vadászat*) — лови, *гайов* (*hajó*) — човен, *гайош-капітан* (*hajós kapitány*) — капітан корабля, *галас* (*halász*) — рибар, *гиньтов* (*hintő*) — карета, *гордов* (*hordó*) — бочка, *дараб* (*darab*) — кусник, *дойка* (*dajka*) — нянька, *годувальниця*, *жебіваловка* (*szebbeli*) — носова хустинка, *енгедувати*, *поенгедувати* (*engedni*) — дарувати, попуска-

ризмів М. Пустай виніс з угорської школи (якщо взагалі ходив у школу), але вірогіднішим буде припущення, що М. Пустай деякий час жив в угорському середовищі або був під впливом якогось угорського розповідача. Про це свідчать і назви деяких героїв його казок: Янош, Кудлош, Немтуда, Палирожа.

Для характеристики своїх героїв, головним чином із вищих кіл, казкар інколи вживає елементи шарисько-земплинської говірки словацької мови 1).

Та не зважаючи на те, в казках М. Пустая « руським духом пахне ». Цей дух проявляється не лише в зображенії найдрібніших деталів сільського побуту українських сіл Пряшівщини, але й в тому, що М. Пустай свідомо підкреслює українське походження казкових героїв. Інколи це проявляється вже в назві казки: « Як жид русина правотив », « Русин-вояк і цар », « Як руський кральович з великим Янком сватав царську доньку ». Та майже в кожній фантастично-побутовій казці підкреслено, що герой був « русином », « руської віри », « з руського краю », говорив « по-руськи » тощо.

Крім М. Пустая, В. Гнатюк записував фантастично-пригодницькі казки ще від 11 інших казкарів Пряшівщини 2). В переважній більшості це загальновідомі казкові сюжети без особливої мистецької вартості. Їх значення полягає в тому, що це перші записи з тих місць, які дуже точно передають мову даної говірки.

Народні оповідання

В. Гнатюк залучив до « Етнографічних матеріалів з Угорської Русі » і *народні оповідання* про життя трудового населення, які допомагають глибше проникнути в фольклорні твори, та є важливими документами про економічні умови життя українського населення Пряшівщини XIX ст. В оповіданні « Як живеться русинам на Спиші » [27, с. 89–90] порушенні такі соціальні моменти, на викриття яких не зважилася навіть найпрогресивніша

ти, *кавейгаз* (kavéhaz) — каварня, кафе, *карікаш* (karikas) — ланцюг, *каси-ново* (kaszinó) — казино, *кертис* (kertész) — садівник, *ловас* (lovasz) — конюх *ментовати* (kimenteni) — ратувати, *м'ясарош* (mészáros) — м'ясник, *мінеш* (ménés) — стадо, *пляц* (piac) — площа, ринок, *рендер* (rendérség) — поліцай, *сабов* (szabó) — кравець, *тингель* (tengely) — вісь, *тіст* (tiszt) — офіцер, *това* (tó) — озеро, ставок, багно, *фейса* (fejsze) — сокира, *чигаш* (csigás) — конюх.

1) Наприклад, суддя звертається до підсудного: « Но та що *кцеш* ? », « Ну, та дай му *єдину краву*, бо кедь не даш чесно, будеш му ще за то *плацить*, що собі забив у корите *главу* » (ЕЗ, т. III, с. 228).

2) П. Коваль — Збуй, (ЕЗ, т. IV, казка 35), Репей — Убля (2), М. Легоцький — Чертіжне, (ЕЗ, т. IX, казка № 9), М. Климчак — Сулин (23), О. Ладижинський — В. Липник (26, 27), Христина Михня — Орябина (30), Петро Віра — Літманова (37), Я. Гуляші — Якуб'яни (49), В. Пачепа — Кремпах (55), М. Лукач — Кружлів (57), М. Боцко — Мальців (57), О. Валько — Мальців (58).

частина закарпатської інтелігенції 1). В іншому оповіданні того ж автора « У войску » [27, с. 90] зображене важку долю українців в австро-угорській армії. Цікавим є і оповідання про приїзд російських військ в с. Якуб'яни в 1848 р. [27, с. 89].

В другому томі « Етнографічних матеріалів з Угорської Руси » В Гнатюк виділив в окрему групу народні оповідання про історичні особи. До них залучив казки про короля Матвія Корвіна (1458-1490), перекази про Йосифа II (1741-1790) та Л. Кошути (1802-1894).

В двох казках про Матвія Корвіна (Матяша-краля), записаних від дяка Репая із с. Убля, Гуменської округи, застосовані загальновідомі мотиви про спритного шевця 2) та мудрі відповіді дівчини 3). Д короля Матвія вони приєднані прина гідно.

Значення « Етнографічних матеріалів з Угорської Руси » і їх оцінка в тогочасній пресі

Щодо повноти зібраного матеріалу та науковости його опрацювання, « Етнографічні матеріали з Угорської Руси » ще й в наш час не мають конкуренції в закарпатській фолклористиці. Їх найбільший недолік полягає в тому, що В. Гнатюк звернув недостатню увагу на носіїв фолклору. Коли не рахувати коротких автобіографічних довідок найвизначніших казкарів, то в усіх шістьох томах « Етнографічних матеріалів з Угорської Руси » нема ніякої індивідуальної характеристики інформаторів. Цим В. Гнатюк сплатив данину тодішній фолклористиці, яка недооцінювала роль індивідуальних носіїв фолклору. Відомості про вік, соціальний стан, професію, перебування у чужому середовищі, освіту та інші дані стали б у добрий пригоді не лише фолклористам, але й рядовим читачам. На цей недолік збирки В. Гнатюка вже в 1898 р. звернув увагу чеський фолклорист Іржі Полівка (рецензія в N. V. Č., 1898, Кн. III, с. 131).

Та цей дрібний оргіх не зменшує вартості « Етнографічних матеріалів з Угорської Руси ». Коли брати до уваги стан здоров'я, матеріальні труднощі та перешкоди з боку угорських влас-

1) Наведемо кілька уривків з цього оповідання : « Та ту люде жилют в нашим краю барз худобно. Робити гірше мусят як воли, або коні... Земля недобра, пуста, гноїти ніт грубо з чим, бо статку мало... Порція дужа, одплатки робити треба на гмінський потріб на дригах, ліс садити, та веце треба задармо робити як собі, та не може чловек на швіті жити, голий, босий ходь а трап ша, та кебы Пан Біг чловека вжяв та би му ліпше там било... Та над горами вітер на нас дує, та так худобний русин на швіті ледво жис. До Америки іде, там іде добре заробити і ту свое газдивство продаст, а там прийде, же заробит. Прийде до хорости, або ша му даяка пригода стане на здраву, зламе ногу або руку, та ани там не є газда, ани ту, бо ту нема нич уж... Од Нового року уж више як на тристо людей одишло, а тераз непристане вше ідут. Та, боже як то буде надале жити ? »

2) ЕЗ, т. IV, с. 173, 174. Там же дивись порівняльну літературу до цього мотиву. SSR IV, 434.

3) ЕЗ, т. IV, с. 175; AT 875, SSR V, 227.

тей, то не можна не дивуватися великій енергії, залізній витримці та наполегливій працьовитості В. Гнатюка, завдяки яким йому на протязі порівняно короткого часу вдалось зібрати і видати такий колосальний матеріял.

В. Гнатюк дуже добре усвідомлював значення « Етнографічних матеріялів з Угорської Русі ». Він записував і видавав ці матеріали не лише тому, щоб збагатити фольклористику, зовсім не тому, щоб завоювати для себе славу, а передусім тому, щоб конкретно допомогти закарпатським українцям вийти із духовної темряви на світлий шлях національного відродження. Про це він пише у передмові до перших двох томів, яку закінчує словами : « Нарешті, висказую своє бажання, щоби отся книжка, попавши в руки угорських русинів в 100-літній ювілей відродження нашої літератури, дала початок до відродження літератури народній мові і на Угорській Русі. Се й буде найбільше щастя для мене, яке коли могло би мене подибати! » [4, с. XX] 1).

На жаль, В. Гнатюку не пощастило дожити до здійснення цих його світлих ідеалів, хоч певний вплив ці матеріяли мали на літературну діяльність Жатковича, Стрипського, Ставровського-Попрадова та інших.

В. Гнатюк сподівався, що його « Етнографічні матеріяли » послужать поштовхом для дальнього збирання фольклору самими закарпатськими українцями. Для того він розіслав свій збірник разом з іншими працями багатьом студентам, священикам, учителям, з якими довелось йому зустрічатися. Але результати цього заохочування були дуже мізерні. Так, наприклад, К. Раковський, « слушатель богословія » із Пряшева, на заклик Гнатюка записувати фольклор і надсилати йому, відповідає : « При всякой хорошей охоте я не возможен на то, чтоб с вами удовлетворительно кореспондовал, ибо мои теологические студіи то не допустят » 2).

Так само відповів йому і інспектор нижчих шкіл Юлій Хома з Пряшева : « Письмом Вашим я очень почтенным чувствуюсь, но жаль! Желаниям Вашим удовлетворити не могу, понеже я, и так як гимназический законоучитель и як второй инспектор народных школ ниших чрезмерно занят » 3). Деякі інтелігенти безцеремонно повертали В. Гнатюкові його книжки з образливими листами та лайками. Про один з таких випадків згадує В. Гнатюк в своїй статті « Світлі духи на Угорській Русі » : « Один з

1) Так само він писав про мету своїх експедицій в ужгородському « Листку » : « Печатая собранные мною материалы, я хотел с одной стороны обратить внимание учёных на Угорскую Русь, с другой — самих угорских русинов. Пусть интеллекты знают, какие богатства скрыты в том простом народе, который они презирают и ненавидят, пусть откроют те богатства, пусть укажут ошибки своих предшественников, а тем сильнее заявят, что хотят быть русинами » [13 с. 105].

2) Лист К.І. Раковського В. Гнатюкові від 6 грудня 1898 р. ЛНБ, Ф. Гнат. 481, п. 21.

3) Лист Ю. Хоми В. Гнатюкові від 29 червня 1897 р. Там же, ф. Гнат. 586, п. 25.

тих (закарпатських інтелігентів — М. М.), професор духовної семінарії в Унгварі, котрий представлявся мені в розмові не лише страшним патріотом, але й мучеником за справу народну, звернув мені сю відбитку (працю В. Гнатюка — М. М.) сейчас назад нерозітнену з такою допискою на титульній картці: « Вашей фанетики я не одобряю. Благодарю. Будьте здоровы. Дим[итрий] Г[ебе]й ». Що ж я собі міг подумати на таке? — зауважує В. Гнатюк. — Пожалував тих бідних питомців, що мають такого світлого професора, та й тілько » [8, ч. 87].

Коли В. Гнатюк попросив записувати фольклор письменника Івана Сильвай і запропонував йому свої « Етнографічні матеріяли з Угорської Руси », то одержав від нього таку відповідь: « Издаваемой Вами книги Вы мне не посылайте, мне довольно муки причинило одно прочитание вашего самостійного письма, а не еще целой самостійной книги. Между нами не может быть никакого общего дела, потому оставьте меня в покое » 1).

Певним контрастом до подібних листів закарпатських « інтелігентів » є лист селянина із с. Літманова, Попрадської округи, Миколи Сополиги від 17-го березня 1900 р. « Тоту книжку, которую Вы изволили послать, барз есть доволен с нею и красни Вам благодарим. Я Вас барзо красні прошу, абысте ласкавы были і мені тыж народовіщаніє препослали per Nachname. Колько буде коштовати, то заплатим » 2).

Дуже стримано прийняла книжку В. Гнатюка і закарпатська преса. На перший том « Етнографічних матеріялів з Угорської Руси » відгукнувся Є. Сабов в ж. « Листок » цілім рядом не обґрунтованих закидів щодо точності записів, якими хотів принизити в очах читачів науковий рівень праці Гнатюка. Є. Сабов обвинувачив В. Гнатюка в « тенденційності », в незнанні закарпатських діялкітів, зокрема фонетики тощо. З другого боку, він не міг не визнати заслуги В. Гнатюка в тому, що той видав перший збірник народної прози закарпатських українців 3), але це не перешкоджає Є. Сабову авторитетно заявiti від імені всієї закарпатської інтелігенції: « Ни один из нас не признает (авторитета — М. М.) г. Гнатюка ».

В. Гнатюк не міг залишитися байдужим до необґрунтованих обвинувачень Є. Сабова і в тій же газеті опублікував свою відкриту відповідь рецензентові. В ній він переконливо спростував всі обвинувачення на його адресу, і переконливо довів, що Є.

1) ЛНВ, 1899, кн. IX, с. 170. Як було встановлено в недавньому часі, І. Сильвай все ж таки записував фольклор. В його рукописній спадщині було знайдено цілий том записів народних пісень, звичаїв і т. п. (Дивись Василь Сочка, Нові літературні знахідки, « Нове життя », 1967, № 21, с. 2 та 8).

2) ЛНВ, Гнат. 520, п. 22.

3) « И так, — пишет вин, — в этнографическом отношении труд В. Гнатюка заслуживает полной признательности, особенно, и потому, что он с большим затруднением добился того, что у нас, домашних писателей было под руками. В. Гнатюк попередил и пристыдил нас собранием и изданием нашего сокровища » [240].

Сабов, критикуючи В. Гнатюка, не був у селах, в яких записувано фолклорні матеріали і не знає цих говірок : « Пусть г. Сабов проверить на месте, тогда с полною признательностью склонюсь перед ним » — заявляє Гнатюк [13, с. 117] 1).

Спростовуючи обвинувачення Є. Сабова в тенденційності, В. Гнатюк такими словами писав про мету своїх експедицій : « Ведь какую же я мог иметь тенденцийность путешествуя по Угорщине и собирая материалы? Собрать возможно большее количество материалов, напечатать их и тем самым доказать, что Угорская Русь еще не совсем помадьярилась, что там живут русины, что она не утратила характерных черт угорского народа, что Угорская Русь представляет интерес не только этнографии, но и истории, филологии и археологии... Что касается авторитета, то только могу сказать, что никогда не страдал манией величия и не считал себя авторитетом. Я буду весьма благодарен, если кто-нибудь укажет мне на мои ошибки » [13, с. 103-105].

Ні рецензент, ні редакція не спромоглися на відповідь. Своє ставлення до статті В. Гнатюка редакція висловила у численних репліках, які включила прямо в текст його статті 2).

Із злобними і необґрунтованими нападками виступив проти « Етнографічних матеріалів з Угорської Русі » польський критик Здзярський 3). Але є цю « критику » В. Гнатюк не залишив без відповіді. В огляді журналів за 1899 р. він спростовує тенденційні зауваження польського рецензента і вказує, що рецензія Здзярського, « виказує цілий ряд фраз, на які не тільки не можна згодитися, але навіть призвати їм яку-небудь дійсну підставу » [32, с. 74-75].

Та з найбільшим обуренням напала на « Етнографічні матеріали з Угорської Русі » церковна газета « Душпастир », якій не до вподоби були зокрема апокрифічні легенди — « перерібки з біблійної історії на хлопський лад ». Обурення рецензента « о. Ю. Д. » доходить до того, що він радить всім батькам, які мали необережність купити цю книжку, замкнути її в окрему шафу, і зверху вималювати череп з означенням « смерть », як це роблять в аптеках.

Крім апокрифічних легенд, його обурення викликала зокре-

1) Оскільки редакція категорично відмовлялась друкувати будь-яку статтю українською мовою, а сам В. Гнатюк не хотів, щоб його статтю було перекладено « до фенціківського язичія », він написав свою відповідь по-російському.

2) Наприклад, коли В. Гнатюк пише, що на Закарпатті потрібно засновувати школи не з угорською, а з « українсько-руською » викладовою мовою, редакція з жахом заявляє : « Сохрани господи! », коли В. Гнатюк закликає заснувати катедру української мови при університеті, редакція протестує : « Не желаем украинских катедр ». Обмеженість редакції доходить до того, що вона ігнорує всю українську літературу словами : « Такой нет в мире, хотя некоторые пытаются создать такую, полонизуя русский язык » [13, с. 101].

3) « Wisła », 1899, т. XIII, с. 316-317.

ма соціально-побутова казка « Дурний піп і його наймит ». На адресу В. Гнатюка він сипле образливі епітети, як « огіда », « друкована погань », « брак смака » тощо. Свою рецензію він закінчив словами : « Хіба не шкода грошей на таку погань, — бо інакше се діло годі назвати... От я махнув книжкою в піч, щоби більше не читати, та й о тім не писати » [268, с. 94].

Зате у наукових колах « Етнографічні матеріали з Угорської Руси » здобули дуже позитивну оцінку. Академік Аг. Кримський в своїй рецензії на перші два томи « Етнографічних матеріалів з Угорської Руси » (опублікований лише 1928 р.) пристрасно захищає В. Гнатюка перед нападами Сабова та « Душпастиря », вказуючи на антинауковість їхньої « критики ». « Треба сподіватися, — пише він, — що Наукове Товариство ім. Шевченка не надасть ніякої ваги таким рецензіям і друкуватиме наукові праці по-науковому » [189, с. 219].

Дуже прихильно відгукнувся на « Етнографічні матеріали » Михайло Грушевський [163] 1), польський славіст О. Брюкнер (« Lud », 1904, т. XI, с. 359-363), шведський лінгвіст О. Брох (« Archiv f. s. Philologie », 1900, т. XXI) та Ф. Колесса [182] 2).

Майже кожна книжка « Етнографічних матеріалів » викликала ґрунтовні позитивні рецензії в чеській пресі. На перший том відгукнувся Ч. Зібарт в ж. « Český lid » [177, с. 73-74]. Він дуже високо оцінив, головним чином, порівняльний апарат, який в значній мірі улегшує наукове користання збірником. Основоположник чеської порівняльної фолклористики Їржі Полівка присвятив « Етнографічним матеріалам з Угорської Руси » В. Гнатюка 40 сторінок рецензій. В рецензії на той же перший том [227] він окремо розглянув кожний текст і доповнив його новими порівняльними даними. На підставі детальної аналізи записів В. Гнатюка він прийшов до такого висновку : « Jest to kniha velmi důležitá i vzácná jak pro etnografa, hlavně folkloristu, tak též pro lingvistu ». [227, с. 107]. В рецензії на другий том він назвав працю Гнатюка « nejvážnější národopisnou publikaci slovanskou v posledních letech vydanou » [228]. В такому пляні Полівка розглянув та оцінив і всі дальші томи « Етнографічних матеріалів з

1) В звіті про діяльність НТШ за 1897 р. М. Грушевський дав таку оцінку першому томові « Етнографічних матеріалів з Угорської Руси » свого учня : « Володимир Гнатюк відбув кілька екскурсій на Угорську Русь за допомогою Товариства з визначним успіхом. Сподіваємося сі нові й інтересні матеріали, зібрани на майже непорушеній етнографічній території, будуть, з особливим успіхом привітані в етнографічній літературі... Ми ж з успіхом мусимо піднести, що наші жалі про брак сил для оброблення етнографічних матеріалів усовоуються : і тут виступають молоді сили, підховані нашим Товариством » [162, 1897 р. с. 14].

2) Пізніше Ф. Колесса вказував : « Цими матеріалами й розвідками Гнатюк, можна сказати, відкрив Закарпатську Україну для українського громадянства й української науки; він дав змогу вперше пізнати не тільки багатство народної творчості на українському Закарпатті, але й поклав основи для вивчення тамошніх українських говорів... Це одно з найважливіших досягнень В. Гнатюка » (за Яценком [272, с. 121]).

Угорської Руси» (NVČ — VII, 1901; IV, 1909, V, 1910, [327]). В кожній рецензії І. Полівка підкреслював високу наукову вартість зібраного матеріалу, називаючи Гнатюка «neumorným etnografem», «neunavným sbératelem a vydavatelem maloruských tradic lidových», «znamenitým etnografem» і т. п. Майже всі рецензенти підкреслювали жанрово-тематичну і мовну спорідненість «Етнографічних матеріалів з Угорської Руси» з словацьким фолклором. І. Полівка йшов так далеко, що всі тексти В. Гнатюка із Пряшівщини та Ужгородської округи на Закарпатській Україні (114 зразків) залучив до п'ятитомного «Súpisu slovenských rozprávok» (Мартін, 1923-1931). Він обґруntовує це одним реченням: «Podania maloruského obyvatel'stva v stoliciach východoslovenských... súvisia naozaj s podaniami slovenského ludu, a preto sme ich tiež pojali do tohto diela» [233, с. 158]. В жодному з дальших томів не знайдемо й згадки про те, що наведені зразки є «малорусськими». Всі тексти перекладено словацькою літературною мовою; місце запису, ім'я оповідача та записувача не подано біля жодного з них 1), хоча при текстах, записаних в словацьких селах, ці дані послідовно наведені, а більша частина зразків опублікована говіркою даного села. Цей факт спричинився до того, що не лише рядові читачі, але часом і спеціялісти вважають словацькими казки українського населення. В 5 томі «Súpisu», який вийшов вже після смерті В. Гнатюка (1931 р.), І. Полівка вже без якогонебудь коментаря залучив три перші томи «Етнографічних матеріалів з Угорської Руси» до бібліографії словацьких казок 2), чим, в дійсності, анулював своє первісне твердження, що йдеться про «podania maloruského obyvatel'stva».

Тепер важко встановити критерії, якими керувався І. Полівка, зараховуючи українські казки Пряшівщини до словацького фолклору. В своїх листах він неоднократно інформував В. Гнатюка про працю над «Súpisom slovenských rozprávok», але в жодному з них навіть не згадує, що в своїй праці він використав матеріали В. Гнатюка. В листі від 20/VI 1923 р. він обіцяє вислати Гнатюкові перший том свого «Súpisu», але досі нам не вдалось встановити, чи вислав він його, чи ні 3).

1) Паспортизація обмежується на позначення області: «Zo Šarišskej stolice», «Ze Zemplínskej stolice», «Zo Spišskej stolice», «Z Užhorodskej stolice», а джерело наведене лише як «Етнографічний збірник».

2) «Slovenské rozprávky tlačené, kde sa uvádzajú», [233, t. V, с. 458-459]. Цікаво зауважити, що Гнатюкові записи з Бачки, які є і за мовою, і за тематикою значно більшими до словацького фолклору, І. Полівка не додав до свого «Súpisu», а навів їх як «neslovenské poviedky a spisy, citovalné v komentári». (Там же, с. 482).

3) В. Гнатюк, як правило, повідомляв відправника про кожну одержану книжку; в його листах до І. Полівки (PNP, № 82 G 52) I-II-E 39) не знаходимо й згадки про одержання «Súpisu» Полівки.

Інші праці В. Гнатюка, присвячені фолклорові Пряшівщини

Крім « Етнографічних матеріалів з Угорської Руси », В. Гнатюк на підставі своїх закарпатських експедицій написав і цілий ряд інших наукових праць, в яких прямо чи непрямо звертався до фолклору Пряшівщини.

Так, наприклад, на підставі історичних, етнографічних, діялектологічних та фолклорних матеріалів, зібраних під час своєї другої подорожі на територію Пряшівщини, він написав свою ґрунтовну історично-діялектологічну працю « *Русини Пряшівської єпархії і їх говори* »[28].

Праця поділяється на дві частини. В першій В. Гнатюк подав нарис історії Пряшівської єпархії від найдавніших часів до кінця XIX ст., навів статистику греко-католицького населення від 1823 по 1896 р. та статистику початкових шкіл другої половини XIX ст. Окремий розділ присвятив національним відносинам на території Пряшівщини, який також обґрунтував статистичними даними. В дальшому розділі він зупинив свою увагу на українському населенні (русинах), яке за їх мовою розподілив на дві основні групи : 1) руснаків (з інфінітивом на « -ти » і без дзекання) і 2) слов'яків (з інфінітивом на « -ц » і дзеканням). До другої групи він зарахував не лише населення греко-католицької релігії, але й осіб інших релігій, що говорили шарисько-земплинською говіркою, яку він вважав говіркою української мови.

До такого висновку В. Гнатюк дійшов на підставі дослідження історичного розвитку населення Пряшівщини, його мови та побуту. Посилаючись на історичні джерела, він встановив, що на протязі останніх століть на території Пряшівщини пословачилися багато українських сіл, однак нема жодного випадку, щоб якесь словацьке село стало українським. « Маємо загадки, — пише далі Гнатюк, — також про те, що від приходу мадьярів в Угорщину аж до короля Людовіка Великого (- 1382 р.) повторилися все почастні еміграції галицьких русинів на Угорщину. Знаємо також, що в своєму часі емігрували на Спіш і в Абуй-Торну німці, щоб одначе і словаки оселялися коли-будь у більшому числі в комітатах залюднених русинами, про те не маємо ніякої звістки » (с. 13-14). Це був для Гнатюка дальший аргумент для ствердження його гіпотези.

Передбачаючи, що висновки Гнатюка викличуть заперечення, головним чином, з боку словацьких і чеських вчених, В. Гнатюк вже на початку своєї праці підкреслив, що його теза є історично-обмеженою : « Денаціоналізація поступає дуже скоро і за деякий час не буде певно вже підстави зачисляти слов'яків до русинів, лише до словаків. Доки одначе така підставка існує, то нема ніякої потреби затирати її » (с. 12) 1).

1) Пізніші дослідження східнословакських говірок довели необґрунтованість тези В. Гнатюка про належність « слов'яків » до української національності. Це потім визнав і сам В. Гнатюк і до певної міри виправив

В. Гнатюк багато місця приділив характеристиці української (руської) і « слов'янської » говірок, яка, в своїй основі, не викликає заперечень.

Дуже важливою є й та частина, в чкій він подав мовну межу між словаками (« слов'янами ») і українцями та навів список всіх сіл Земплинської, Шариської, Списької, Абауй-Торянської та Боршодської жуп з визначенням мови кожного села. Цей список на його прохання виготовив закарпатський письменник — Ю. Ставровський-Попрадов.

Для української діалектології та фолклористики має небияке значення друга частина праці Гнатюка « Русини Пряшівської епархії і їх говори » (с. 48-70), в якій подано характеристики говірок 11 сіл Пряшівщини та доожної з них додано автентичний зразок мови. Всі зразки взяті з фолклорних записів В. Гнатюка.

Під час своєї першої експедиції на Пряшівщину, в липні 1896 р., В. Гнатюк записав у селі Ублі дві пісні про еміграцію в Америку від селянки Олени Дяк. « Записавши ті пісні, — писав В. Гнатюк, — я був певний, що вони лише перші вістники пісень цілого нового циклу » [61]. Повернувшись в Галичину, він почав звертати на переселенські пісні посилену увагу і на протязі короткого часу зібрав іх кілька десятків. Головним джерелом для нього була американська українська газета « Свобода », в якій майже щотижня друкувалися заробітчанські пісні, складені, а часто й записані звичайними робітниками — переселенцями із Закарпаття, Пряшівщини та Галичини. Зібравши таких 45 пісень і додавши до них 15 гуцульських пісень про громадські справи, В. Гнатюк опублікував їх на сторінках « ЗНТШ » під назвою « *Пісенні новотвори в українсько-руській народній словесності* » [61].

Ця праця має велике значення не лише для закарпатської, але й для загальнослов'янської фолклористики, тому що В. Гнатюк зафіксував у ній тексти пісень негайно після їх виникнення і перший в слов'янській фолклористиці піддав їх науковій аналізі. В. Гнатюк розподіляє пісні про еміграцію на три цикли : а) північно-американський, б) бразильський та в) канадський.

Такий розподіл може здаватися принагідним, але він органічно виділяється із матеріалів, зібраних В. Гнатюком. Пізніше, коли еміграція набирала все більших розмірів і заробітчани в

свої погляди. Отже, на його працю треба дивитися з історичного аспекту, як на працю, що була поштовхом до дальших досліджень над східнословакськими діалектами і як така відограла певну позитивну роль. До речі, Гнатюк не був першим, хто залучив східнословакську говірку до української мови. Ще задовго перед ним Йонаш Заборський, який в Східній Словаччині прожив майже все своє життя писав : « Vidí sa, že terajšie šarišské nárečie je len slovenčinou mocno napustená ruština (rozumej — ukrajincina — М. М.), teda útvar nie tak dávny. Vec je v tom, ze s obracaním v latinstvo boli pravoslavní Rusi (Ukrajinci — М.М.) poslovenčeni », (« Letopis Matice slovenskej », X, № 1, с. 18).

пошуках заробітку переселялись з однієї американської країни в іншу, цей розподіл втратив своє обґрунтування.

Переважна частина пісень про еміграцію записана від угорських русинів, головним чином, переселенців з Пряшівщини. До такого висновку можна прийти лише на підставі аналізи мови окремих пісень, тому що під піснями наведено лише імена записувачів (час від часу і співаків), але майже ніде не згадано про місце їх походження. Сам В. Гнатюк підкреслює, що пісні складені угорськими русинами значно багатші від галицьких і щодо структури вірша, і щодо мелодики. Якщо галицькі пісні мають майже виключно коломийковий вірш, то пісні, складені угорськими русинами, мають різноманітну форму [61, с. 11] 1).

Ще більшу різноманітність знаходить В. Гнатюк в змісті переселенських пісень, в багатьох їх мотивів. « Коли перейдемо їх поодиноко, то знайдемо в них відгуки всіх важніших подій з життя емігрантів, почавши від хвили постанови виїзду, а скінчivши на повороті емігранта до краю » [61, с. 13].

В. Гнатюк справедливо зауважує, що головною причиною еміграції, підкресленою в багатьох піснях, є « економічний та політично-національний утиск селян із боку тих, що мають у своїх руках владу і силу в старім краю » [61, с. 13].

Пісні про еміграцію послужили В. Гнатюкові матеріалом для відповіді на спірне теоретичне питання : чи розвивається народна творчість в нову добу або занепадає? Це питання цікавило вчених з самого початку збирання фолклору. Переважна більшість старших збирачів (П. Лукашевич, В. Павлювський, М. Цертелев, П. Куліш, М. Костомаров) вірила в неминучу загибелъ народної творчості . Пізніші фолклорні експедиції повністю спростували такі нігілістичні твердження, але теоретичне обґрунтування безпідставності теорії « вимирання фолклору » на підставі фактичного матеріалу подав лише В. Гнатюк.

У вступній статті до « пісенних новотворів » він писав : « Що пісні взагалі гинуть так само, як і повстають, та що вони не можуть бути вічні, се певне і про се ніхто не може сумніватися... З цього боку отже справедливі нарікання тих, що обстоюють за гадкою вимирання пісень. Та зовсім не оправдані нарікання на загальний загин народної творчості... Не можна собі навіть уявити, щоби така хвиля у міліонового народа могла коли прийти. Доки народ живе, доти його жите мусить мати конкретні форми на зверха, які мусять об'являтися і в його народній поезії. Цілковитий загин народної поезії означав би й загин народа » [61, с. 9].

Правда, Гнатюк далекий від того, щоб ідеалізувати новітню народну творчість. Він визнає, що еміграційні пісні « часто кульгаві, подекуди недоладні й недотепні, бо не мали ще часу походити по широких кругах людей та огладитись між ними, ошлі-

1) Про перевагу угороруських емігрантських пісень над іншими пише і редактор газети « Свобода » І. Ардан в листі до В. Гнатюка (ЛНБ, ф. Гнат. п. 1).

фуватись » [61, с. 2]. Але не зважаючи на те, вони не уступають традиційному фолклорові, головним чином глибоким і актуальним змістом.

Піонерська праця В. Гнатюка в справі збирання і вивчення емігрантських пісень довгий час не знаходила послідовників ні на Україні, ні за кордоном. Лише після другої світової війни Я. Рудницький зайнявся збиранням українського фолклору Канади і багатий матеріал (673 фолклорних творів) видав у 4 томах під назвою « Матеріали до українсько-канадської фолклористики й діялектології » [238] 1).

Під час своїх експедицій в Угорську Русь В. Гнатюк поруч із збиранням фолклорних матеріалів звертав увагу теж на старі рукописні збірники, які, зокрема в XVIII-XIX ст., були тут дуже поширені і до значної міри заповнювали нестачу друкованих неугорських книжок. Їх переписуванням займались не тільки освічені люди — священики, дяки, вчителі, але й прості селяни. Сам В. Гнатюк не мав часу спеціально розшукувати такі рукописи, а, як сам зазначує, звертав увагу лише на те, « що упало само в руки ». Не зважаючи на те, йому вдалось буквально врятувати від неминучої загибелі кілька цінних рукописів. Ось що пише він про один з таких випадків : « Я, приміром, виратував один такий дуже цінний збірник від загину тільки через те, що взяв його з кухні знайомого священика, де картками з нього підпалювано вже в печі. Коли б був я там прибув на тиждень пізніше, з рукопису певно вже не було б сліду » [48, с. 10].

Зожною експедиції на Угорську Русь В. Гнатюк привозив до Львова кілька цінних рукописів. Частину з них він передав І. Франкові, який використав їх в працях : « Карпаторуська література XVII-XVIII в. » [254], « Апокрифи і легенди » [252, 253] та інших 2).

Віршовані твори з рукописних збірників В. Гнатюк залучив до своеї ґрунтовної праці « Угороруські духовні вірші » [48], яка охоплює 225 пісень та віршів найрізноманітнішого змісту. Ці тво-

1) Під час писання праці авторові були недоступні інші публікації фолклору українських переселенців, видані на заході.

2) Для Пряшівщини найціннішою з-поміж цих знахідок є два рукописні збірники із с. Літманова, Попрадської окр. Перший з них (рукопис А) сягає поч. XVIII ст. і на 218 сторінках містить 44 твори, писані переважно прозою. Це, головним чином, життя святих та різні проповіді. Але є тут і кілька чисто народних творів (напр. « Притча о Правді і о Кривді », с. 221-225). Із другого збірника (рукопис Б) збереглося лише 36 листів, але, як зазначає І. Франко, для науки цей рукопис має особливе значення вже тому, що весь він писаний народною мовою [254, с. 61-64]. Перебуваючи в с. Орябині, Попрадської округи, В. Гнатюк показав літманівський рукопис одному тамтешньому « дрітарю ». Той уважно оглянув рукопис і сказав, що в нього був подібний, але цілий, в якому не бракувало ні одного листа. Та він віддав його якомусь дякові у Путилові на Буковині. В. Гнатюк після повернення в Галичину довго розшукував цей рукопис, але безуспішно [48, с. 8].

ри безпосередньо до фолклору не належать, вони складені переважно невідомими авторами, головним чином, сільськими дяками та нижчим духовенством. Деякі з них є переробками чужих текстів. Але вони настільки близькі до місцевої народної творчості, що без їх вивчення не обійтися жоден дослідник Закарпатського фолклору. Книжка починається ґрунтовною вступною статтею, в якій автор спростовує хибний погляд, що закарпатська література зародилася лише в XIX ст. На підставі багатого фактичного матеріалу він доводить, що вже у XVI-XVII ст. в Угорській Русі існували всі форми віршів, відомі в XIX ст. В той час на Закарпатті, порівняно з іншими народами Австро-Угорщини, був дуже високий ступінь освіти. Рукописна література, писана під значним впливом народної творчості і народною мовою, була тоді на вищому рівні, ніж література XIX ст., коли вона майже повністю відірвалась від народного ґрунту не лише щодо змісту, але й щодо мови.

Найкращою ілюстрацією до тез Гнатюка була друга частина публікації, в якій подано опис 14 новознайдених рукописних збірників і надруковано їх тексти з збереженням всіх особливостей мови, ритміки, стилю тощо. До кожного зразка додано численні паралелі з українських та іншомовних збірників подібного характеру. З території Пряшівщини «Угоруські духовні вірші» містять лише кілька зразків, в першу чергу дяківські похоронні пісні з рукописного збірника О. Ладижинського, учителя у В. Липнику, Попрадської округи. Піддаючи опис великолипницького рукопису, В. Гнатюк наводить цікавий деталь, який допомагає нам краще зрозуміти характер і послання рукописних пісенників. Він пише: «Тамошні селяне жадають, щоби ці пісні співано їм в церкві в часі великого посту (чи співають їх і при мерці — не знаю). Коли б дяк, що буває заразом там і учителем, як звичайно в Угорській Русі — не хотів їх співати, тоді не міряють добре роківщини, не досипують до верха. Коли ж співає, то дають навіть понад те, що належиться. Зрозуміється, що дякові залежить на роківщині, тому майже кожний з них або знає ті пісні напам'ять, або має їх переписані і співаючи їх, піддається вповні волі громади» [48, с. 20].

Крім пісень з рукопису О. Ладижинського, «Угоруські духовні вірші» містять ще 8 пісень, виписаних В. Гнатюком з рукописного збірника с. Мальцева, Бардіївської округи.

Друга частина збірника В. Гнатюка охоплює «рукописи із Бачки і Сріму» (с. 119-266). В ній подано опис 7 рукописів і опубліковано 127 духовних пісень. Збірники складені в XIX ст. в Бачці та Сріму, але велике значення вони мають і для історії культури Пряшівщини, тому що значна частина опублікованих текстів походить із батьківщини бачванських і срімських українців — Східної Словаччини і багато з них живе в усній традиції населення Пряшівщини до наших днів 1).

1) Близче про це дивись у третьому розділі нашої праці.

Духовні вірші, на думку В. Гнатюка, « були тим етапом, який приготував відродження нашої літератури на чисто народних основах » [48, с. 1].

Даючи таку високу оцінку напівнародним духовним віршам, він в той же час з великим обуренням ставився до спроб духовенства ще в ХХ ст. складати подібні вірші, друкувати їх нікому незрозумілою « язичеською мовою » і таким чином морочити голови темних селян. В рецензії на пісенник В. Велькенберга « Новыи побожныи пѣсни отпустныи до Пресвятои Дѣвы Маріи Божай... » він писав : « Вже самий дивовижний, кепський і незрозумілий наголовок оції брошурки вказує, що початок її мусить сягати якогось темного, і то дуже, закутка. І справді : ся брошурка сфабрикована на Угорщині... і призначена для духовної поживи в першій лінії Угорської, а опісля й Галицької Русі ». На адресу автора цієї « поезії » він саркастично зауважує : « Автор хоч уміє читати, то все таки він неписменний, а про його « поезію » — школа й балакати. Він, мабуть, і писав лише для « кшефту », бо чому його не зробити, коли можна? Коли темні селяни дають піддурюватися, чому з цього не скористати? » [42, с. 107].

Крім « Угоруських духовних віршів », В. Гнатюк описав ще цілий ряд інших закарпатських рукописів, з яких на перше місце треба віднести « Угоруський співаник » Івана Грядилевича [81] та « Збірник Петра Колочавського » [104].

Описом стародавніх рукописів В. Гнатюк хотів спростовувати погляд про низький ступінь освіти серед широких мас населення : « Надіємось, що таких рукописів знайдеться ще більше погід курні стріхи та що вони змінять у значній часті погляд на не-культурність наших селян та брак охоти до просвіти, — писав він в 1922 р. — Факт, що селяни переховують рукописи сотнями літ, передають із батька на сина, а не хотять розставатися з ними, хіба в надзвичайних випадках, свідчить якраз про щось інше. Коли ж значний процент селянства потоне в глибокій безпросвітності і темноті, се треба приписати виключно політичним і соціальним відносинам, серед яких доводилося йому не з власної вини жити » [104, с. 233].

Ми вже згадували, що намагання В. Гнатюка заохотити закарпатську інтелігенцію до записування фолклору були в переважній більшості безуспішні. Тому він дуже прихильно ставився до кожного почину, спрямованого на збирання фолклору. Так, наприклад, 1899 р. він передруковував в « Літературно-Науковому Вістнику » збірник М. Врабеля записувати закарпатські народні пісні для нового видання, з методичними вказівками для записувачів.

Разом з тим, В. Гнатюк був дуже вимогливим до фолклорних видань. Так, наприклад, збірник М. Врабеля « Руський соловей » він гостро засудив за те, що упорядник залучив до народних пісень вірші закарпатських « поетів », які, на його думку, не мають жодної мистецької вартості і які в жодному випадку не можна вважати народними [17, с. 423-424].

Значно прихильніше Гнатюк оцінив другий фолклорний збірник *Михайла Врабеля* — «Угороруські народні співанки» [40]. Цю книжку він вважав найкращою публікацією всієї закарпатської літератури, не зважаючи на те, що й вона не позбавлена цілого ряду недоліків. Вказавши на ці огріхи, В. Гнатюк пише: «Збірка має величезну вартість, для самих угорських русинів. Се перша книжка на Угорській Русі, в якій зібрано частину багатого фолклору тої країни, се перша книжка, в якій приходить усюди чиста народна мова;... се перша книжка, яка завдає удар усім московофільським теоріям із минулого віку про єдність угороруських діялектів із російською мовою, про один літературний «руssкий» язык — до якого, мимоходом сказавши, вони ніколи не дійшли і вже не дійуть; се книжка, з якої слід усім помадьєрщеним русинам учитися писати нею, а не тим варварським жаргоном, який у них загніздився і якого не можна було досі знищити. Угорські русини повинні зрозуміти раз, що їх спасення тільки в тім простім народі, на який вони так згірдливо поглядають... Маємо надію, що ся книжка дасть почин до подібного звороту і тому її цінимо, а д. Враблеві дякуємо, що її видав [40, с. 9-10]. Треба зауважити, що такі натхненні рецензії виходили з-під пера В. Гнатюка дуже рідко.

В 1903 р. Гнатюк опублікував рецензію на «*Powieści spiskie*» Л. Малиновського [64, 196], що містять і записи із Остурні, Попрадської округи. На думку В. Гнатюка, ці матеріали не мають великої фолклорної вартості, зате вони дуже важливі для діялектології. В. Гнатюк мав повну слухність, коли писав: «Я певний, що філологи, пізнавши діялект Остурні, відмовлять її селянам права руськості» [64]. Ще й досі можна зустрінутись з розбіжностями в питанні національної принадлежності громадян найзахіднішого українського села Остурні.

Дуже позитивно оцінив він статтю польського етнографа С. Здзярського «*Sobótka w Sanockiem*» [32], в якій на підставі спадщини Жеготи Паулі подано опис купальських звичаїв в Угорській Русі.

Важливим внеском в закарпатську фолклористику є розвідка В. Гнатюка «Запропашена збірка угороруських казок» [90], написана у співпраці з І. Полівкою. Наприкінці 1912 р. І. Полівка повідомив В. Гнатюка про те, що його колега Больте знайшов в архіві німецького літературознавця Р. Келера список 32 казок першої половини XIX ст. невідомого походження. На прохання Гнатюка (лист від 20. XII. 1912 р. РНР, 82652, I-II Е 39) Полівка надіслав йому згадуваний список. В. Гнатюк на підставі порівняння назв окремих казок з іншими записами переконливо встановив, що казки в загубленому збірнику були записані на території Пряшівщини або Закарпатської України. Таким чином українська фолклористика збагатилася вісткою про найстаріший збірник закарпатських казок.

В. Гнатюк часто звертався до фолклору Угорської Русі також у своїх теоретичних історично-порівняльних працях...

Бувши прихильником порівняльної школи у фолклористиці, він намагався простежити за процесом міграції окремих сюжетів. Це питання він найкраще розв'язав в праці «Легенда про три жіночі вдачі (Причинок до історії мандрівки фолклорних мотивів)» [83]. В цій праці досвідчений фолклорист порівнює чотири варіянти малозвісної легенди про походження жінки від тварини: 2 закарпатські, сербський і арабський. (Один із закарпатських варіантів В. Гнатюк записав в с. Літманові, Попрадської округи від оповідача Петра Віри). На підставі аналізи цих варіантів В. Гнатюк висловив гіпотезу, що мотив легенди зародився в Індії, звідки перейшов до арабів, араби передали його туркам, турки — серbam і хорватам, а від них перейняли цей мотив закарпатські українці [83, с. 5 та 12].

Мандрівці пісенного фолклору присвячена ґрутовна і вичерпна праця В. Гнатюка «Пісня про покритку, що втопила дитину» [97]. Праця написана під впливом «Студій над українськими народними піснями» І. Франка. На підставі сумлінної аналізи 29 друкованих варіантів однієї з найпоширеніших українських баляд про покритку-дитозубницею, (з них 3 — з Угорської Руси), В. Гнатюк встановив історію і шляхи міграції цієї баляди. При цьому, дослідник не обмежився лише українськими варіантами, але навів численні паралелі з фолклору майже усіх слов'янських народів; зміст пісень порівняв з історичними фактами, народним побутом, судовими протоколами тощо. На підставі такого всебічного і вичерпного дослідження народної баляди В. Гнатюк дійшов до висновку, що вона зародилася в кінці XVI або на поч. XVII ст. в гористих областях Галичини, а звідтіля поширилася в інші області.

Цілий ряд закарпатських фолклорних матеріалів В. Гнатюк використав у своїй порівняльній праці «Словакський опришок Яношік в народній поезії», виданій у 1899 р. [25]. Метою цієї праці було ознайомити українського читача з постаттю легендарного опришка, але В. Гнатюк призбирав так багато матеріалів, що його праця вийшла за рамки первісного задуму і стала першим дослідженням словацькій фолклористиці, яке розглядає виникнення опришківського руху і опришківського фолклору в Карпатах. Порівнянням пісень, легенд, переказів про Яношіка з аналогічними матеріалами про Довбуша, Кармалюка та інших українських опришків він встановив чимало спільних рис в українському і словацькому фолклорі.

IV

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК — ДОСЛІДНИК ФОЛКЛЬОРУ БАЧВАНСЬКИХ УКРАЇНЦІВ

Українці в Бачці

До першої світової війни багатонаціональна територія Бачки входила до складу Угорщини. За Тріанонським мирним договором 1920 р. вона стала складовою частиною Югославії, в рамках якої є й досі, як Автономна область Войводини (Народна Республіка Сербії) 1).

Якщо фолклористика Закарпатської України та Пряшівщини до експедицій В. Гнатюка виказувала хоча б кілька пісенних збірок, то фолклор бачванських русинів залишився до того часу зовсім не дослідженням. Вся друкована продукція фолклору Бачки і Сріму обмежувалась на кілька принагідних записів, опублікованих 1890 р. в збірнику « Руський соловей » Михайла Врабеля. Тому значення В. Гнатюка в історії народної культури бачванських українців значно більше, ніж любої іншої області. Своєю експедицією в Бачку В. Гнатюк не лише відкрив перед науковим світом цей майже невідомий острівець з українським насе-

1) Бачка — урожайна низовина між Дунаєм і нижньою Тисою. Нині там живе близько 20.000 українців, які переселилися сюди в сер. XVIII ст., головним чином, із Східної Словаччини, називають себе старовинними термінами « русини », « руснаки », інколи додаючи до них прикметники « югославські », « бачванські » або « бачвансько-срімські ». На початку нашого століття вони наблизили свою говірку до літературної мови, назвавши її « руською ». Нею вони видають книжки (досі вийшло близько 70 назв), газети (тижневик « Руске слово » з місячним додатком « Літературне слово »), журнали (тримісячник « Шветлосць » і місячник « Піонерска загадка »), навчають в школах, ведуть передачі по радіо тощо. Останнім часом в пресі все частіше користуються українською літературною мовою, до якої в майбутньому хочуть перейти повністю, а для свого означення вживають термін « руснаці-українці ». Під терміном « бачванські русини » розумімо і українців із Сріма (близько 4000), які є пізнішими колоністами з Бачки.

ленням, але й поклав підвалини для його літературної мови та літератури на народній основі.

Вперше про бачванських русинів В. Гнатюк дізнався з рецензії Івана Франка на книжку Михайла Врабеля «Руський словоє» . Франко, в цілому, негативно оцінив збірник Врабеля, як книжку, що не має ніякої наукової вартості; в ній, мовляв, нема жодної класифікації, народні пісні перемішані з штучними, відсутня паспортизація, мова страшенно спотворена, правопис штучний тощо. « Та все-таки, дещо цінне є і в цій збірці, — писав І. Франко, — головно ж цінна в ній збірка пісень бачванських русинів, т. е. того руського острова, що живе на півдні Угорщини, головно в селах Керестурі, Коцуру і ще кількох у Срімі. З тих сторін досі не було майже ніяких записів етнографічних і для того Врабелеві належить подяка за подання хоч невеличкої збірки пісень бачванських русинів » [251, с. 304].

Прочитавши цю коротку інформацію, В. Гнатюк вирішив ближче піznати життя і культуру бачванських русинів, але, крім кількох журнальних статей, він не знайшов про них майже жодної літератури. Та й ті статті, які йому вдалось відшукати, «були такі скромні, недокладні, і навіть хибні, що на їх підставі не можна було виробити собі ясного осуду про життя тамошніх наших поселенців » — писав Гнатюк пізніше [12, с. 1]. І справді, одні автори вважали русинів Бачки нащадками запорізьких ко-заків, другі — нащадками дружинників київського князя Свято-полка, що нібито, в XI ст. приїхали сюди разом з дочкою Святополка Предславою, треті — пізніми переселенцями з північних жуп горішньої Угорщини тощо.

Володимира Гнатюка кілька років цікавило життя русинів Бачки та їх історія, і він вирішив на підставі власного дослідження з'ясувати ці неясні питання. Тому влітку 1897 р. він, без жодних рекомендацій і без будь-якої матеріяльної допомоги, виїхав туди особисто 1). В пляні його дослідження були всі оселі на території теперішньої Югославії, в яких жило українське населення, але в с. Руський Керестур та Коцур він натрапив на таких чудових казкарів і співачок, які зайняли його на цілих два з половиною місяця [86, с. III] 2). Крім цих двох поселень, він відвідав ще Новий Сад, Старий Вербас та одне село в Срімі, але жодних записів він там не робив 3).

Після повернення у Львів Володимир Гнатюк на підставі зібраного матеріялу опублікував ряд збірників та наукових праць, які й тепер залишаються неперевершеним джерелом для пізнан-

1) Лише після закінчення експедиції В. Гнатюк одержав від НТШ матеріяльну підтримку в сумі 60 злотих (ЗНТШ, т. XXXI-XXXII, с. 2, 3).

2) В статті « Чи бачванський говір словацький? » В. Гнатюк пише, що його експедиція тривала $3\frac{1}{2}$ місяця [70, с. 8]. Йдеться, мабуть, про друкарську помилку.

3) В IX т. ЕЗ він опублікував 4 пісні із с. Вінковці, які записав місцевий учитель Уйфелюшій.

ня життя і народної культури бачванських українців. Спробуємо докладніше розглянути результати бачванської експедиції Володимира Гнатюка, щоб таким чином наблизити його праці сучасному читачеві.

Праця Гнатюка «Руські оселі в Бачці»

Першою працею, що з'явилася негайно після закінчення експедиції, були, «Руські оселі в Бачці» (в південній Угорщині) [12] 1). Це перший і найповніший історично-етнографічний нарис про бачванських русинів-українців, опертий на власні матеріали і спостереження.

В першій частині В. Гнатюк доводить помилковість і наукову необґрунтованість дотодішньої літератури про русинів Бачки. Тут він на підставі народних переказів довів, що населення Руського Керестура та інших сіл Бачки і Сріму, заселених русинами, прибуло сюди в середині XVIII ст., головним чином, з колишньої Земплинської жупи (теперішня Східня Словаччина). Переселенці поселилися на землях, спустошених турецькими наскоками. В. Гнатюк дослівно наводить кілька таких переказів, підкреслюючи, що їх потрібно зіставити з існуючими письмовими документами. Сам він не мав можливості такого зіставлення, тому він закликав майбутніх дослідників переглянути Замборський архів, де, на його думку, повинні бути офіційні документи про заселення Бачки русинами. На жаль, на заклик Гнатюка ніхто не відгукнувся.

Далі Гнатюк навів статистичні дані про тогочасне населення Бачки і Сріму. За його підрахунками на території Бачки в 1897 р. жило приблизно 9300 русинів, в тому числі в Керестурі — 5000, в Коцурі — 2500, Дюрдеві — 1000, Старому Вербасі — 500, а в Новому Саді — 300. В усіх селах Сріму (Петровці, Миклошевці, Грабов, Беркасів, Шід, Бачинці і Митровиця) він нарахував 3000 русинів 2). З усіх сіл лише Руський Керестур був чисто руським, тобто українським, всі інші — мішаними.

Багато місця в праці «Руські оселі в Бачці» приділено національним відносинам. В. Гнатюк вказує на мадьяризацію бачванських та хорватизацію срімських русинів і їх нерівноправне становище серед інших національностей цих же осель.

В дальшій частині В. Гнатюк подав опис побуту бачванських русинів: позитивно оцінює порівняно високий ступінь техніки хліборобських праць і високу продуктивність сільського господарства. Чимало місця в праці відведено соціальним відносинам, експлуатації та клясовій диференціації населення Бачки. Гнатюк вказує на жахливий визиск безземельних хліборобів. Соціальний стан керестурської бідноти значно погіршився зокре-

1) ЕЗ, т. XXII, 1898, с. 1-58.

2) Пізніше на підставі офіційних даних В. Гнатюк уточнив число русинів в Бачці та Сріму на 12.933 [22, с. 32-33].

ма після розподілу толоки у 1893 році, коли багатим господарям були приділені пасовиська, які до того часу були колективною власністю цілого села, а незаможні селяни не одержали нічого. Щоб надати своїм спостереженням більшої вірогідності, В. Гнатюк наводить дослівно 5 розповідей бідних селян про соціальну нерівність в бачванських селах. Ці розповіді безпосередньо збігаються з народними оповіданнями про життя бідних селян на території Пряшівщини, які ми згадували в другому розділі нашої праці. За своїм храктером вони є напівфольклорним жанром: використовують фольклорні засоби (епітети, порівняння, динаміку стилю, часте вживання прислів'їв, приказок) але ще не стали закінченими мистецькими творами з колективним побутуванням. Про їх соціальну загостреність свідчать вже їх назви: « Які були нужди давно, а які тепер », « Здирства над бідними », « Як стало тяжко жити бідним по розділі толоки », « Поділ толоки і скривдження бідних », « Відносини між багатими і бідними », « Про стрейк ». Один з бідняків з болем розповідає: « Тераз худобі барз неправо 1), бо вельо таки ест отцове і мацері, що двох лібо трох а і штирох катонацах царови ховаю, але ярашу ані тельо як єдна рука не маю » (с. 28).

Бідняки змушені були платити податки навіть за державну кам'яну дорогу, не зважаючи на те, що такої дороги в Керестурі не було. За незаплачені податки їм забирали останнє майно: навіть перини, подушки та одяг (с. 22). Крім того, великі податки вони змушені були платити священикові та церкві. Всі скарги сільського пролетаріату на панське свавілля були марніми, тому він під впливом соціалістичних ідей вирішив вибороти свої права страйками. Гнатюк детально описує два такі страйки в Руському Керестурі і шкодує, що вони через недостатню організацію не досягли своєї мети.

Таким чином праця « Руські оселі в Бачці » є й важливою політичною працею, в якій яскраво проливився вплив соціалістичних ідей І. Франка.

В дальшій частині Гнатюк стисло розглядає народну музику, архітектуру і домашній побут бачванських русинів. При цьому звертає увагу на такі характерні риси, як ранні шлюби, фарбування обличчя у дівчат, звертання на « ви » дружини чоловікові, порівняно низька популяція тощо.

Заключна частина праці « Руські оселі в Бачці » присвячена аналізі народної творчості. Автор підкреслює, що бачванські русини знають дуже багато прозових оповідань, серед яких найбільше число займають казки, легенди та анекdotи. Так, наприклад, в Коцурі він знайшов таких чудових оповідачів, яких досі не зустрів ніде. Їх казки він називає перлинами народної творчости 2).

1) Див. словничок діалектологічних слів.

2) Детальніше про репертуар коцурських казкарів див. далі.

Докладніше В. Гнатюк зупинився на аналізі народних пісень бачванських українців. Згідно з розподілом, який вживає само населення, В. Гнатюк розподілив пісенний фолклор населення Бачки на 2 групи: 1) світські (« швецькі ») пісні і 2) духовні (« сяті »). Пісні другої групи, як доводить Гнатюк, потрапили в бачванський фолклор з України, головним чином за посередництвом т. зв. « Богогласників », з яких вони переписувалися і поширювалися усним шляхом 1).

В центрі уваги Гнатюка були світські пісні, яких він записав понад 400. Не зважаючи на таку велику кількість записаних зразків, В. Гнатюк констатував занепад традиційної народної пісні, яку дедалі все більше витискає з побуту сербська пісня 2).

Натомість він підкреслює бурхливий розвиток нової народної творчості. На його думку, « все незвичайніше в селі (Руському Керестурі — М. М.) мусить зараз бути уложене в пісню ». Цю тезу Гнатюк доводить численними зразками, які свідчать про поетичну обдарованість русинів Бачки і наочним спростуванням теорії занепаду народної творчости, що наприкінці XIX ст. мала досить міцні позиції. В пісенній творчості Руського Керестура (звідки походить найбільше зразків) знайшла своє відображення кожна більш-менш важлива подія в громадському житті.

Чотирима піснями-новотворами в статті представлена тема розподілу толоки, про яку В. Гнатюк записав і прозові оповідання. Ці пісні, як і народні оповідання, відзначаються явною соціальною загостреністю, яка місцями доходить до відкритого заклику на боротьбу з панами :

« Дзе же ви регрути ? Шицкі ше збірайце,
Та ви нам тих панох гетка отпорайце!
Наберце, регрути, цегли до рукавох,
Буйце ендже мірох, буйце поверх главох ! (с. 24).

В цілому ряді пісенних новотворів зображені явища буденного громадського життя. Наприклад, в пісні « У Коцуре хижі віблена », (с. 37) знайшла відображення тема знеславлення дівчини. В іншій пісні оспівано бійку двох місцевих учителів (с. 46), заснування хору (с. 45) тощо.

Деякі з тих пісень є гострою критикою і їдкою сатирою на нотаря, який « прави вароські дом, та го людзе омержели, бо двацец форинти на хижу, на ферталъ жеми вецей плациц наруцил » (с. 46); на лікаря, який здирає з хворих останнього гроша; на пароха, який прихожан до церкви наганяє, але сам у свято Преображення своє збіжжя молотить. Остання пісня закінчується за-

1) Докладніше про духовні пісні бачванських українців див. на с. 73-74 даної праці.

2) « Під напливом пісень сусідніх націй, — пише Гнатюк, — руські виходять що раз більше з ужитку. Всі молоді співають тепер найбільше сербські пісні; руських, особливо давніших, знають лише мало » (с. 44).

кліком до селян наслідувати приклад пароха і замість церкви йти працювати в поле :

« Подзме і ми до поля дацо робиц
Кед наш парох благородни
Може і шме на машині жито тлачиц! »

В. Гнатюк був безпосереднім свідком творення нових пісень. Так, наприклад, після кількаденного перебування В. Гнатюка в Руському Керестурі сільська молодь склала пісню про нього — « пана з Галиції, що новти списує ». Даремно Гнатюк намагався знайти автора цієї пісні, дізнався лише стільки, що її дівки на вулиці співали (с. 44-45).

Ці пісні, як підкреслює Гнатюк, не встигли ще пройти законом колективного шліфування, тому вони в багатьох відношеннях бувають « рапавими » і недосконалими з мистецького боку. Але Гнатюк був переконаний, що « з часом вони вигладяться і будуть більш інтересні » (с. 44).

Національність бачванських русинів

Праця « Руські оселі в Бачці » викликала велике зацікавлення передусім з боку самих бачванських русинів. Про це ми можемо довідатись з численних листів до нього, в яких громадяни Руського Керестура і Коцура просять надіслати їм книжку. Так, наприклад, молодий студент богословської семінарії у Загребі Юрій Біндас в листі від 29/III 1899 р. писав Гнатюкові : « Руським оселям в Бачці всі ся дуже зрадовали ». (ЛНБ, ф. Гнат. 48, п. 3). Позитивну оцінку дав їй Михайло Грушевський [164]. С. Цзамбел [257], Л. Нідерле [213], Ч. Зібрт [177, с. 83] та інші. Так само оцінили її також і філологи О. Соболевський та Ф. Пастрнек, але останні двоє вважали помилковим факт, що Гнатюк назвав досліджуване населення русинами. На їх думку, бачванські русини — це чисті словаки. Соболевський це підкреслив вже в називі своєї рецензії « Не russкие, а словаки » (« Этнографическое обозрение » 1898, № 4, с. 147-149). Думку Соболевського підхопив та поширив професор Празького Університету Ф. Пастрнек, який на підставі зразків Гнатюка проаналізував мову бачванських русинів і дійшов до такого висновку : « Z hojně připojených ukázkem nářečných vycházíajevo, že jsou to Slováci... Pěkná studie p. Hnatjuka je tudiž vzácným příspěvkem pro lidopis a nářečí slovenská » [220, s. 65-68].

Проблема національності бачванських русинів

Щоб спростувати хибні погляди Соболевського та Пастрнека на національність бачванських русинів, в 1901 р. В. Гнатюк опублікував ґрунтовну полемічну розвідку « Словаки чи русини?

(Причинок до вияснення спору про національність західних русинів) » [46].

В першій частині В. Гнатюк подав огляд нечисленної літератури про бачванських русинів, починаючи з Шафарика і кінчаючи найновішими працями. Він вказав на те, що в існуючій літературі є багато неточностей і хибних тверджень, але жоден з десятків авторів не заперечував національності бачванських русинів.

В другій частині В. Гнатюк спростував мовні аргументи Соболевського і Пастрнека, доводячи, що елементи, які вони вважають чисто словацькими, існують і в ряді східнослов'янських, зокрема українських діалектів.

Пишучи свою відповідь Соболевському та Пастрнекові, В. Гнатюк надіслав їх праці деяким бачванським русинам з проханням висловитись про них. На його заклик відгукнулись два студенти, один учитель та один селянин, і В. Гнатюк дослівно опублікував їх листи. Всі четверо одностайно засуджують твердження вчених про те, що бачванські русини — словаки. Деякі з листів (наприклад, Д. Біндаса) досить обширні і містять ряд цікавих історичних та етнографічних даних, які значно доповнюють факти, наведені Гнатюком. Ось, як обґруntовує свою думку селянин Янош Папп: «Я на то барз твердим и припознам, же мы прави руснаци, як і ви у Галиції, котри жиеце... Ми ту таки, як кед од дзецох мац і оцец умре, лебо як пчоли, кед останю през матки, але і так ми ше тримеме твардо, же ми лем руснаці... а словаці вони зо шицким од нас одлікоу 1): і у набоженству і у понашаню 2)... Я вше повім, же я русин бул і руска кров во мне совіщаєт, але не лем во мне, але у вшитких бачванських русинов в Керестуре і Коцуре » (с. 36).

На підставі наведених фактів В. Гнатюк приходить до таких висновків: 1) Самі бачванські переселенці з незапам'ятних часів називають себе русинами. Такими вважають їх і сусідні народи. 2) Численні рукописи, які побутують на території Бачки писані церковнослов'янською мовою або місцевим діалектом, але кирилицею. Словацького рукопису не було знайдено між ними жодного. 3) В школах і церкві з найдавніших часів користуються виключно руськими книжками. 4) Їх звичаї і народна словесність на протязі кількох століть зазнали певних змін, але досі зберегли українську основу, хоч незаперечні в них і словацькі елементи. 5) Не можна погодитися з поглядом, що бачванці ототожнюють свою національність з релігією. Разом з ними належать до Крижевецької єпархії також хорвати, яких ніхто не вважає русинами. 6) Мова бачванських русинів справді сильно пословачена, але лише в області фонетики. На підставі лексики, морфології та синтакси не можна, без застережень, заражувати

1) відрізняться; 2) вбранні.

бачванську говірку до словацької мови 1). 7) Бачванські колоністи осіли на теперішній території під назвою « русини » і під такою назвою завжди фігурували перед властями. Жодна статистика ніколи не зараховувала їх до іншої національності.

Все це дало В. Гнатюкові повне право заявити : « Думка проф. Пастрнека і Соболевського, що зачислили бачванських русинів до словаків не має ніякої підстави і ми й надалі мусимо їх уважати русинами, а не словаками » (с. 39).

Здавалось би, що переконливими доказами В. Гнатюка дискусія про національність бачванських та східнословакських русинів-українців закінчиться, але ні! В ній взяли участь також вчені різних національностей, і вона тривала ще кілька років [213, 218, 220, 221, 221а та ін.] .

Сам В. Гнатюк виступив у ній з кількома дрібними замітками, з-поміж яких виділяється стаття « Чи бачванський говір словацький? » [70], в якій він закликає замість зайвої полеміки взятися до комплексного вивчення побуту, мови і народної культури бачванських русинів.

Життя і 70-річний розвиток національної культури русинів-українців Бачки підтвердили правильність висновків В. Гнатюка. Їх національність югославським урядом визнана рівноправною з всіма іншими національностями Федеративної Республіки Югославії. Її права забезпечені конституцією та іншими державними законами.

Та не зважаючи на те, ще тепер в пресі (головним чином словацькій) можна зустрінутись з хибним поглядом, що бачванські русини — словаки. Так, наприклад, наприкінці 1966 і на початку 1967 рр. в г. « Východoslovenské noviny » виникла дискусія, про національність русинів Бачки, яка є майже точною копією дискусії кінця минулого і початку нашого століття.

Інші праці В. Гнатюка про фольклор бачванських русинів

В 1902 р. Володимир Гнатюк видав одну з найвизначніших своїх праць « Угороруські духовні вірші » [48], яка містить 220 зразків з 16 рукописних збірників, знайдених ним на території Закарпатської України, Східної Словаччини і Бачки.

Кілька рукописів, знайдених Гнатюком на Угорській Русі (зокрема прозових), описав І. Франко в праці « Карпаторуське письменство XVII-XVIII вв. » [254] та « Апокрифи новозавітні « [253] (Львів, 1899) 2). Посилаючись на ці рукописи, І. Франко пи-

1) « Та сама мова, — пише Гнатюк, — без огляду на інші речі, що лише всі вкупні становлять характеристику національності, не може бути ще рішучим чинником при відповіді на питання, якої хто національності... Крім мови, мусить бути ще щось інше, по чим належить пізнавати національну відрібність народа » (с. 38).

2) В останній праці опубліковано : « Керестурський рукопис XVIII в. » (с. 74-98), « Керестурські рукописи Ф. Шовгора » (191-220, 241) та « Керестурську пасію XVIII в. » (231-234).

сав « Можна назвати щасливим припадком те, що дц. В. Гнатюк і проф. О. Колесса в часі своїх подорожей на Угорську Русь по-віднаходили рукописи, з котрих мені довелось опубліковати поміщені тут оповідання. Та про те з самого факту, що в короткім часі, майже не шукаючи спеціально, вони могли повіднаходити такі багаті збірки, ми можемо догадуватися про велизечне багатство таких пам'яток на Угорській Русі і про велику популярність, яку за недостачею новішої просвітної і артистичної літератури, має там досі отся література апокрифічних оповідань і легенд » [253, с. I-II].

Праця Гнатюка « Угроруські духовні вірші » поділяється на дві частини.

В другій частині праці « Угроруські духовні вірші » (« Рукописи з Бачки і Сріму », с. 119-272) подано опис 9 рукописних збірників, а саме: рукопис Лікара, рукопис М. Мункачія, 4 рукописи М. Туринського та 3 рукописи Ю. Манайла. В текстовій частині опубліковано 122 зразки духовних пісень і віршів.

Як зазначає сам В. Гнатюк, в Керестурі він бачив значно більше таких рукописів, « і міг іх навіть набути на власність, але що не був при злишнім гроші, то й полишив іх так » [48, с. 9].

Всі описані збірники складені на протязі XIX ст., але їх твори сягають XVII-XVIII ст., якщо не давнішої доби. В основній своїй частині це — духовні пісні, призначенні до окремих церковних свят та обрядів, які хором співалися в церкві, на прощах, при обході поля, на похороні тощо. Як і духовні вірші Пряшівщини, в переважній більшості вони переписані простими селянами з церковних книжок, головним чином, з різних видань « Богогласника », але оскільки переписувачі не володіли церковнослов'янською мовою, вони додали до своїх списків діялектні слова та робили інші зміни, створюючи зовсім нові напівфолклорні редакції пісень. Деякі з них подані народною говіркою русинів Бачки. Такою ж говіркою складена і значна частина прозових рукописів. З цієї точки зору рукописи є цікавим джерелом і для вивчення розвитку мови бачванських русинів.

З наведених збірників найціннішими є 4 рукописи селянина М. Туринського із с. Бачинці в Срімі, які Гнатюк одержав за посередництвом свого знайомого селянина Миколи Ерделі із с. Ліповац в Срімі. М. Туринський був одним з напівпрофесіональних переписувачів, які взимку не робили нічого іншого, лише на замовлення переписували церковні книжки (псалтири, євангелія, пісенники) і сами оправляли їх в шкіру. « Письмо їх так хорошо представляється, що не можна собі кращого бажати », — підкреслює В. Гнатюк [12, с. 51].

Наукова вартість « Угроруських духовних віршів » зростає ще й тим, що до багатьох пісень наведені паралелі з українських, чеських, словацьких та польських збірників. На підставі зібраного матеріялу В. Гнатюк мав повне право заявити: « Старше руське письменство в Угорщині зовсім не таке бідне, як би могло здаватися на перший погляд, а знов із виїмок, опублікованих

досі з ріжних рукописів пізнаємо, що й іх літературна вартість немала і то не тільки для самого угороруського, але й взагалі для цілого нашого старшого письменства» [48, с. 8].

«Угроруськими духовними віршами», особливо текстами із Бачки і Сріму, користалися численні дослідники закарпатської мови, літератури та культури взагалі, а також численні дослідники старшого українського письменства: І. Франко, М. Возняк, А. Петров, А. Годинка, І. Панькевич, Є. Недзельський, А. Перетць, Ю. Яворський, В. Францев, Коломієць, В. Микитась, О. Мишанич, О. Рудловчак та багато інших.

З «Угроруськими духовними віршами» тісно пов'язане знайдення ще одного цікавого бачванського рукопису — короткої керестурської хроніки, яку В. Гнатюк опублікував 1902 р. з невеличиною вступною статтею [63] 1). Знайдений рукопис під назвою «Спомен вічни керестурськи» (1746-1895) є лише стислим витягом з більшої хроніки; він має велике значення і для фолклористики, тому що ставить на історичний ґрунт ряд народних переказів та пісень, записаних В. Гнатюком в Бачці: про початок колонізації Руського Керестура (1747), угорську революцію (1848), саранчу (1849), повінь (1813, 1856, 1870, 1871), бійку парубків з старостою (1873), поділ толоки (1893) та ін.

В. Гнатюк в численних своїх працях вказував на деонаціоналізацію угороруського, в тому числі й бачванського населення. В праці «Руські оселі в Бачці» він писав: «Коли теперішні відносини в Бачці і Срімі не змінятся і зістануть на будучність такі самі, то наших колоністів чекає там нехібна смерть національна. Друге покоління не буде вже звати себе русинами, лише хорватами або мадьярами» [12, с. 10]. Та В. Гнатюк не лише констатував незадовільний стан, але показував і на конкретний шлях до покращання справи. Найосновнішим засобом до підвищення національної свідомості він вважав народну мову, яка, на його думку, повинна стати мовою школи і літератури. Тому він дуже прихильно ставився до кожної спроби писати народною мовою, а не штучним «язичієм», яке вживала вся закарпатська інтелігенція. Найліпшою книжкою закарпатської літератури В. Гнатюк вважав «Угроруські народні співанки» М. Врабеля саме тому, що в них збережено чисту народну мову, хоч і досить плутаним правописом [40, с. 9-10]. Він закликав до наслідування почину М. Врабеля, але довго не бачив його послідовників.

Першим бачванським русином, що почав писати рідною говіркою, був студент загребської гімназії Габор Костельник-Гомзов. В 1904 р. він видав у Жовкові невеличку книжечку з циклом віршів під назвою «З моїого валала (Ідилійські венеці)», написану бачванською говіркою під безпосереднім впливом місцевого фолклору.

1) Про керестурську хроніку В. Гнатюк дізнався вже під час своєї експедиції в Бачку 1897 р., але тоді йому не вдалось роздобути її. В 1902 р. він випадково знайшов її в рукописі М. Туринського із с. Бачинці.

Надсилаючи свою книжку В. Гнатюкові, Г. Костельник писав про великий авторитет, який має ім'я В. Гнатюка в Бачці. Від селянина М. Ерделі та інших він, мовляв, дізвався, « же сце чловек полного шерца, же вам нет пари на далеко, же любице наших долних руснацох як братох, та зато же і я ошлебодзел 1) Вам писац и з Вами ше братски и родимски 2) упознац » [207, с. 165]. В тому ж листі він щиро розповів Гнатюкові про свою працю над збіркою і труднощі, які йому прийшлося перебороти при її укладенні і виданні.

В. Гнатюк негайно відповів молодому поетові на його листа і захотив його до дальшої праці. На його книжку відгукнувся докладною і похвальною рецензією « Поетичний талант між бачванськими русинами » [68], яка мала вирішальний вплив на дальший розвиток творчості Габора Костельника 3).

В листах до В. Гнатюка часто знаходимо фолклорні записи Г. Костельника та його нові вірші, які Гнатюк згодом публікував на сторінках « Літературно-Наукового Вістника ».

В 1908 р. В. Гнатюк опублікував дальшу свою визначну фолклористичну роботу « Весіле в Керестурі » [79]. Ця праця має для нас подвійне значення : 1) вона є першим і досі єдиним описом весільної обрядовості русинів Бачки; 2) опис зроблено ретроспективно : в час експедиції Гнатюка весільний обряд вже в такій формі не існував.

Ще в праці « Руські оселі в Бачці » В. Гнатюк підкреслював, що традиційне весілля у русинів Бачки занепадає, а через кілька літ його, мовляв, не буде. « Весіле в Керестурі » написане на основі розповідей « довгорічного старости » Василя Джуджари (с. 30-48) та « довголітньої свашки » Ганни Рамач (с. 48-80). Гнатюк подає їх автентичні розповіді слово в слово. За стилем вони значно відрізняються одна від однієї, але за змістом вони взаємно доповнюються. Якщо В. Джуджара основну увагу звертає на промови старости, то Г. Рамач ці промови зовсім оминає і детальніше зупиняється на описах окремих частин весільної обрядовості, подає цілий ряд забобонів, звичаїв і весільних пісень.

Весільний обряд в Руському Керестурі складається майже з тих самих елементів, як і старовинне весілля на Пряшівщині (сватання, переговори між старостою і « видавачем », підготовка « застави », віття вінків, « покрейда », рушники, урочисте благословення молодих, розплітання коси, здіймання вінка, зустріч, « придаників », « рядовий танець », боротьба за заставу тощо). Дуже важливу роль в ньому відиграють урочисті промови старости в основному апокрифічні оповідання на біблійні сюжети :

1) зважився; 2) по-сімейному.

3) Про художній бік твору він писав : « Завважати треба, що в поемі дуже багато настрою; подінокі описи повні спокою і незвичайної доброти, а щира наївність пробивається майже з кожної строфінки. Багато в ній розписано також звичаїв і поведінок бачванських колоністів; кожний з нас, читаючи їх, бачить у них своє рідне. І осе власне показує, що бачванські колоністи потомки нашого, а не словацького народу » (с. 185).

про створення світа, гріхопадіння Адама і Єви, про всесвітній потоп і про праведного Ноя, про Тобіяша і Рагуїла тощо. Кожна з промов закінчується порівнянням біблійної події з певним епізодом весілля. Щоб надати промовам більшої урочистості, староста виголошує їх церковнослов'янською мовою (правда, дуже спотвореною) із значною домішкою місцевого діяlectу. На думку Гнатюка, це — дальший доказ українського походження колоністів Бачки, оскільки церковна мова тут виступає як мова обряду, а обряд, як відомо, найбільш консервативний і найдовше зберігає старовинні залишки [46, с. 37].

Народні пісні

З-поміж друкованих праць В. Гнатюка про русинів Бачки найбільшу цінність мають його збірник пісень та дві книжки народної прози, опубліковані в III, V і VI томах «Етнографічних матеріалів з Угорської Русі» [27, 86, 88].

Збірник пісень був найбільшим самостійним збірником не лише в Бачці, але й в усьому Закарпатті. Він охоплює 430 текстів, записаних в Руському Керестурі (181) і Коцурі (237 пісень).

За генетичним принципом пісенні записи В. Гнатюка з Бачки можна умовно поділити на три групи: 1) пісні, принесені бачванськими русинами з своєї первісної батьківщини, тобто Пряшівщини; 2) пісні, запозичені у сусідніх народів; 3) пісні, створені в Бачці. Майже 80 % пісень належить до першої групи, а значна частина з них має паралелі у фольклорі Східної Словаччини — українському і словацькому. Деякі зберегли повністю свій зміст і форму, інші зазнали змін часу і дійшли до нас в скороченнях або в значно змінених варіянях.

В збірнику представлені майже всі жанри пісенного фольклору: баляди, романси, пісні обрядові, історичні, родинно-побутові, соціально-громадські, духовні, пісні літературного походження, жартівліві тощо. Правда, їх класифікація за тематичним принципом не зовсім відповідає теперішнім вимогам.

З-поміж всіх пісень найцікавішу групу становлять *Баляди 1*). Значна частина з них має певні прогалини, але майже всі вони тотожні з українськими балядами Пряшівщини і відрізняються від словацьких, чеських, польських, сербських та інших баляд.

Так, наприклад, у фольклорі багатьох народів поширені баляди про мертвого коханого (кед ще милий за милей брал [27, с. 128]) у записі Гнатюка має 6 строф. Всі словацькі варіянти значно відрізняються від бачванського і здебільшого бувають коротшими [161, с. 223-224; 185, с. 47; 234, т. II, с. 332-333]. Крім того, зустрічаемо в них елементи, яких у варіанті Гнатюка нема, наприклад: мила вдається до чарування не після двох, але пі-

1) Основна частина баляд вміщена в другому розділі («Баляди і романси», с. 128-140). Але крім того знаходимо їх і в інших розділах («Історичні спомини», «Ріжні долі», «Вояцькі пісні» тощо).

сля шістьох або сімох років, мотив розквітлої сухої грушки в них замінено мотивом розпуклої землі; в словацьких варіяントах бачимо мотив пропозиції милому вечері, ліжка та мотив розчісування його волосся, які у бачванському варіянті відсутні; в жодному з словацьких варіяントів мертвець не виступає як «дьявол справедливий», але як « дух справедливий ». Моравські варіянти цієї баляди [242а, с. 108], майже тотожні з словацьким, тоді як чеські [173, с. 387], польські [260, с. 328] та сербські [150, с. 342] значно відрізняються і від словацьких і від бачванського варіянтів.

В закарпатському фолклорі, як доводить П. Лінтур, наведена балада не мала широкого розповсюдження [194, с. 21], та все ж таки тут знаходимо два її варіянти, в яких майже дослівно співпадають всі елементи бачванської версії. Обидва походять з Пряшівщини: перший з них записав О. Павлович в середині минулого століття на Маковиці [159, т. II, с. 708-710], другий — Ю. Цимбора там же 1957 р. [258, с. 413]. Обидва варіянти на половину більші від бачванського і дають нам можливість встановити, які місця в записі Гнатюка пропущено.

Перша половина баляди в усіх трох записах однакова: мілly від'їжджає на війну, після двох років його наречена починає чарувати, поливаючи суху грушку і мертвий коханий повертається до неї. Незначні відмінності бувають лише в деталях. Зате друга половина баляди в записах з Пряшівщини значно поширені монологом мертвого коханого, якого в бачванському варіянті нема. Порівняння бачванського варіянту баляди про мертвого коханого з варіантами з Пряшівщини переконливо доводить їх спільне походження.

Те саме можна сказати про сирітську баладу « З тамтей страни гори » [27, с. 147-148], початок якої дуже подібний до маковицького запису О. Павловича [159, т. II, с. 701]. Але якщо бачванський варіант закінчується скаргою сироти на важку долю, то сюжет баляди Павловича на цьому місці лише починається: скаргу сироти вислуховує її брат, який пожалів сестру й обдарував її, але обох їх забрали в полон розбійники, які

« Ганічку-сестричку взяли за женичку,
Яничка-братечка шмарили в темничку ».

Через сім років сестра відвідала брата у в'язниці, але знайшла його вже на смертному ліжку.

Майже тотожний варіант з записом Павловича, але в шарисько-земплинській говірці, знаходимо в збірнику Я. Колляра « Národné spievanky » [181, т. II, с. 68-69]. Цей факт міг би вказувати на словацьке походження пісні, але сам Колляр в примітках називає її « rusniacko-slovenskou » [181, т. II, с. 583]. Про українське (руське) походження баляди свідчить і її закінчення:

« Idz ty mne, Haničko, po popa ruskeho,
Nech mne vyspoveda z hřichu smrcelneho! »

Отже, баляда « С тамтей страни гори » напевно була занесена в Бачку з Пряшівщини. В Бачці вона на протязі 150-річного самостійного розвитку зазнала певних змін, виниклих, в першу чергу, з відмінних історичних умов : в Бачці, де майже зовсім нема лісів, а розбійницький рух був невідомим, стала чужою і тема розбійництва, тому мотив потраплення брата з сестрою в полон до розбійників з часом забувся. З другого боку, родинно-побутова тема — важке життя сироти, — була актуальною і в Бачці, тому цей мотив у бачванській баляді не лише залишився, але до певної міри і розвився. Бачванська пісня закінчується словами, яких нема ні у варіанті Головацького, ні у варіанті Колляра.

« Отвор, боже, отвор,
Тот фалаток жемі,
Най ше вижалуем оцові, мацері
Так я ше їм будзем жалошне жаловац,
Же аж ше їм буду трунки розпадовац. »
c. 148).

Двома зразками в збірнику В. Гнатюка представлена балада про дружину розбійника. В першому з них (« Под явором, под желеним » [27, с. 142-143] говориться про розбійника Янічка, який вбив свого шурина. На відміну від інших закарпатоукраїнських, словацьких, чеських і польських баляд цього типу, бачванський варіант не закінчується смертью дружини, а лише виявленням злочину розбійника. Сам В. Гнатюк вважав розбійника Янічка словацьким опришком Яношіком [25]. Про помилковість такого ототожнювання свідчить другий керестурський зразок цієї баляди (с. 143-144), в якому розбійника названо Келемеником. Ця балада зберегла всі традиційні мотиви і майже повністю співпадає з відомими зразками баляди про Янчія, записаними в інших областях, але на відміну від них, вона льокалізує дію баляди в село Дрінов (Михайлівецька округа на Пряшівщині).

Балада про дружину розбійника належить до найбільш поширених. Як зазначає П. В. Лінтур « в Закарпаттє баллада о разбойнике Янчи исключительно популярна и поется в каждом селе » [193, с. 47]. Кілька її українських текстів опублікував В. Гнатюк в згадуваній статті про Яношіка [25, с. 42-46]. Зустрічаємось з нею майже в усіх пісенних збірниках Закарпаття : Головацького [159, т. I, с. 67, 171-175], Де-Воллана [168, с. 94, 246-247], Д. Задора [175, с. 14], Лінтура [193, с. 109] та багатьох інших [215]. В кількох варіантах вона записана і на території Пряшівщини [206, с. 137].

В словацькому фолклорі вона належить також до найбільш поширених 1). Багатьма записами вона представлена також в

1) І. Горак в своєму збірнику наводить посилання на 25 публікованих записів [161].

польському, чеському та моравському фолклорі. Всі ці баляди відзначаються надзвичайною близькістю, так що польський фолклорист Я. Бистронь мав повну слухність, коли на підставі аналізи десятків варіантів різних народів заявив, що балада « nie jest ani morawska, ani ruska, ani słowacka, ani polska, ale przedewszystkiem górska » [149, с. 88]. До подібного висновку дійшов і П. Лінтур [194, с. 48].

З інших баляд в збірнику Гнатюка, занесених в Бачку з території Пряшівщини, на увагу заслуговують: « Дала мати церу далеко од себе » (дівчина перетворена в пташку) [27, с. 129], « Орала баба заграду » (знеславлення дочки коваля паном, переодягненим в жінку), « А там долу при поточку » (смерть парубка з-за викрадення дівчини), « Од Дрінова, до Дрінова » (зусітіч брата з сестрою, заставленою в корчмарки), « Мала мац, мала мац седмеро шіроти » (самогубство безрадної вдовиці і пімста багатому шуринові), « А там горе на грунє » (вбивство чоловіка жінкою), « Мила моя, що шерцо маш » (смерть дівчини-мандрівниці), « Преходзи ше ягер по леше » (вбивство дівчини мисливцем), « Була една панська лучка » (зведення дівчини паном), « Мала вдова сина сокола » (смерть брата на війні) та « Грали турці, грали » (брать з сестрою в турецькому полоні) [27, с. 129-145]. Всі ці баляди відомі і на території Пряшівщини, звідки вони були принесені бачванськими русинами. Правда, лише деякі з них збереглися в повній формі, інші зазнали певних змін, які проявлялися, головним чином, в скорочуванні первісних текстів.

Баляд запозичених від сербів, хорватів, або інших народів, з якими бачванські русини були в безпосередніх стосунках, в збірнику нема. Нема в збірнику Гнатюка й балядних новотворів, складених самими бачванцями.

Не зважаючи на те, що балядні записи В. Гнатюка є інколи досить фрагментарними, вони мають велике значення для фолклористики як перші і останні записи балядної творчості бачванських русинів-українців. На протязі першої половини ХХ ст. балада зовсім вийшла з пісенного репертуару бачванців [244, т. III, с. LXXXII].

З інших пісенних жанрів у збірнику Гнатюка на увагу заслуговують духовні пісні, які значною мірою пов'язані з його « Угроруськими духовними віршами ». Різниця між ними полягає передусім в мові: якщо в « Угроруських духовних віршах » переважає церковнослов'янська мова, а діялектичні елементи є лише принаїдним явищем, то тут бувас якраз навпаки: переважає діялект, а церковнослов'янізми є лише стилістичним забарвленням.

Найбільшу кількість в збірнику В. Гнатюка становлять ліричні пісні (блізько 80 %). Гнатюк розподілив їх за тематичним принципом на кілька більш-менш принаїдних груп (різні долі, дівоцькі пісні, утрата вінка, парубоцькі пісні, військові пісні, пісні про подружнє життя та жартівліві пісні). Більша половина з них має паралелі у фолклорі Пряшівщини, що свідчить про

їх тутешнє походження. Але й ліричні пісні записані Гнатюком здебільшого в неповних варіяントах. Це свідчить про занепад першіної пісенної традиції серед бачванських русинів, на який Гнатюк вказував вже у своїй праці «Руські оселі в Бачці».

Про дальший розвиток народної пісні у русинів Бачки після експедиції Гнатюка можна мати уявлення на підставі порівняння «Пісень Бач-Бодрогського комітату» В. Гнатюка з трьохтомним збірником народних пісень бачванських русинів «Наша писня» О. Тимка [244]. Цей збірник охоплює 315 пісень, що становить, на думку упорядника, приблизно 90 % всього пісенного репертуару бачванських русинів.

Якщо в записах Гнатюка пісні, принесені переселенцями з їх первісної батьківщини становлять приблизно 80 % всього репертуару (блізько 350 текстів), то в збірнику Тимка такі пісні (за його власними підрахунками), являють собою лише 20 % (63 зразки) [244, т. III, с. LXXX]. Інші — або створені населенням в новому середовищі (52 %), або занесені сюди з Галичини та Закарпаття вже в нашому столітті (28 %). Це свідчить про занепад традиційної пісні в сучасному бачванському фолклорі. Цей занепад красномовно ілюструє і факт, що з 430 записів Гнатюка, в трьохтомному збірнику О. Тимка ми знайшли лише 25 пісень, тобто 5,8 %. Зате в сучасному бачванському фолклорі, як свідчить збірник Тимка, всликою популярністю користуються закарпатські, галицькі та східноукраїнські пісні, яких тут нараховуємо 88.

Майже всі пісні В. Гнатюк записав від жінок. Шкода лише, що під впливом тогочасної видавничої практики він не подав жодних відомостей про своїх співачок, хоч деякі з них відзначаються великим талантом. Так, наприклад, від Юлії Мольнар з Руського Керестура йому вдалось за короткий час записати 126 текстів. Гнатюк не подає навіть вік співачки, але з «Пісні про мене» (с. 250) можна судити, що вона була молодою дівчиною — дочкою місцевого перукаря¹⁾. З інших керестурських співачок на увагу заслуговує Ганна Рамач, від якої записано 41 пісню.

Ще більше пісень записав В. Гнатюк в с. Коцурі, де зустрів таких видатних співачок, як Марія Бесермені (74 пісні), Марія Стрібер (70), Юла Левинська (40) та Меланія Фіндрик (30) 2). Майже всі співачки, зокрема Ю. Мольнар, Г. Рамач та М. Фіндрик були і добрими оповідачками та розповіли Гнатюкові і ряд прозових творів.

Значна частина пісень, записаних В. Гнатюком, доповнена численними посиланнями на паралелі з українських, російських, словацьких, чеських, польських та інших фолклорних збірках, що полегшує наукову орієнтацію в багатому матеріалі. Із чеської

1) В пісні назовано її «Юла Байберова»; якби йшлося про заміжню жінку, її було б названо «ніною» або «андею».

2) Для порівняння наведемо, що репертуар найліпшого сучасного співака з Руського Керестура, 69-річного Янка Т., охоплює 29 пісень (О. Тимко, Наша писня, Руський Керестур, 1954, т. III, с. XC).

та словацької фолклористики Гнатюк використав справді найкращі збірники, — Ф. Бартоша, К. Ербена, Ф. Челаковського, Шафарика, Я. Колляра та Ш. Мішіка.

Основний недолік збірника В. Гнатюка полягає в тому, що вони фіксують лише тексти пісень без їх мелодій, але цей недолік почасти компенсується пізніші записувачі, зокрема О. Тимко, збірник якого охоплює 321 мелодію.

Дуже похвально зустріла вихід книжки Гнатюка і наукова критика. Так, наприклад, чеський фолклорист Іржі Полівка називав його « знаменитим зразком » і закликав слов'янських фолклористів йти слідами В. Гнатюка в збиранні фолклорних матеріалів найменш досліджених областей [229].

Народна проза

Та найбільше значення для фолклористики має народна проза, записана Гнатюком в Бачці і опублікована в двох останніх томах « Етнографічних матеріалів з Угорської Руси » [86, 88], по-перше, тому, що вона становила перші прозові записи з цієї території, а, по-друге, тому, що записи Гнатюка, зокрема його казки, належать до найкращих записів в українській фолклористиці взагалі.

В селі Коцур В. Гнатюкові вдалось знайти таких чудових оповідачів, яких він не зустрів під час всієї своєї збирацької практики. Це — Осиф Кулич, Імrix Фаркаш та Митро Паленчані. Від цих трьох оповідачів Гнатюк на протязі одного місяця записав 46 високомистецьких казок, 5 легенд, 14 історичних переказів та 17 анекdotів, загальною кількістю на 370 друкованих сторінок, тобто майже дві третини всіх матеріалів, які Гнатюк зібраув у Бачці.

Спробуємо подати характеристику і стислу аналізу записів кожного з них.

Прозовий фолклор, зібраний Гнатюком в Бачці (подібно як і його пісні), за місцем походження можна розподілити на три групи : 1) матеріали принесені переселенцями з « Горниці » (Пряшівщини); 2) матеріали створені в їх новому середовищі; 3) матеріали запозичені бачванськими русинами від інших народів. В кожного оповідача ці три групи представлені в різних пропорціях, але у всіх переважає перша група.

Осиф Кулич пройшов тернисту школу життя. Чотири роки після одруження батько прогнав його з рідної хати. Не маючи ні стріхи над головою, ні поля, він з дружиною на протязі довгих років змушений був блукати в пошуках заробітків та найматися на працю у заможних господарів. Під час цих мандрівок в нього вмерло двоє дітей. О. Кулич складав форинт до форинта, щоб хоч на старості літ мати власну хату, але із злиднів він не вийшов ніколи. Любов до народної казки в нього була з дитинства. Як найліпшого учня, учитель часто залишав його біля молодих школярів і він їм замість науки цілими годинами оповідав казки [86, с. IV-V].

Його репертуар дійсно, універсальний: він охоплює буквально всі жанри прозового фолклору (42 тексти).

При оповіданні *фантастично-пригодницьких казок* (7 текстів) О. Кулич (подібно до М. Пустая) вдало поєднує різні мотиви в одне ціле. Так, наприклад, казка « Зрадлива сестра, Червоний вітязь і Янчі » [86, с. 91] розпочинається загальновідомим мотивом вбиття одним ударом сімох мух [АТ 1640*] 1). Здавалося б, що дія далі буде розгорнатися за традиційною схемою, але казкар замість гумористичних епізодів, пов'язаних з випробуванням « сили » героя залишає до казки зовсім інші епізоди : мотив боротьби з розбійниками, [АТ 304/II], забороненої кімнати [АТ 311/I, 313 В], зрадливої сестри [АТ 315], боротьби з тваринами, які згодом стають його помічниками [АТ 590*/II e], чарівної сопілки [АТ 515*], цілющої води [АТ 551] та багато інших. Казка закінчується боротьбою героя з дванадцятиголовим змієм, визволенням принцеси і покаранням червоного вітязя, який вбив Янчія, щоб приписати собі його геройчні вчинки [АТ 300*].

Такий розвинений сюжет мають і інші фантастично-пригодницькі казки О. Кулича : « Як царевич, записаний чортові, визволився від нього і оженився з його донькою » [86, с. 104-106] 2), « Циган на службі у чорта » [86, с. 143, 146], « Царевич і його пригоди » [86, с. 238-246].

Дуже оригінальними є і соціально-побутові казки О. Кулича. На відміну від інших казкарів, в його текстах майже зовсім відсутні сюжети з соціальним контрастом. Основне завдання його казок — звеселити та розважити слухачів. Тому він в переважній більшості обирає гумористичні теми : « Як два товариші пили на ведмежу шкіру » [88, с. 19, АТ 169*], « Майстерний злодій » [88, с. 239-242, Кр. 1526 В], « Жіноча, невірність » [88, с. 268 Кр. 1360 В] та інші.

Інколи казкар об'єднує в одну казку кілька анекдотичних мотивів, наприклад, в казці « Як циган єбдурив жида » [88, с. 289-291] об'єднано такі мотиви : 1) єрей випробовує чесність цигана; 2) єрей з циганом в суді; 3) єрей з циганом сторожать коней; 4) циган-наймитом у єрея 3).

1) Тут герой одним ударом вбиває мишу з 12 мишенятами і вивішує на своїй шапці напис : « Я тринац глави нараз одоцал ».

2) Початок казки майже тотожний з початком легенди про великого грішника (АТ 756 В/I), з цією лише різницею, що тут замість візника угоду з чортом складає цар. Далі розповідача додає до своєї казки мотив визволення дівчини завороженої в пташку і одруження з нею (АТ 400* II e) герой за допомогою дівчини виконує надзвичайні завдання чорта : впізнав який гайворон наймолодший, осідлав чотири кобили (зачарованих в дружини чорта), протягом ночі збудував три мости і розбив сади. Нарешті з дружиною втік від чорта, подолавши всі перешкоди (АТ 313).

3) Таке об'єднання різних мотивів знаходимо і в фантастично-пригодницьких казках О. Кулича, наприклад, в казці « Циган на службі в чорта » [86, с. 143-146] об'єднано мотиви : АТ 1049 + 1115 + 1050 + 1086 + 1084. До казки « Як циган мельник учив чорта гррати » [86, с. 297-299] О. Кулич додав анекдоти : « Циган чеше волосся » і « Циган у перукаря ».

За своїм змістом в соціально-побутових казках О. Кулича виділяються наївні оповідання про солдатські, мисливські та інші пригоди з життя, які є на межі між фольклором і індивідуальною творчістю. В. Гнатюк не виділив ці оповідання в окрему групу, а залучив їх в розділ новель. Розглянемо кілька з них.

В оповіданні « Европеєць і африканець » [88, с. 214-216] Кулич розповідає про дружбу представників двох континентів. Одного разу африканець запросив европейця до себе в гості, вирушив з ним в джунглі на полювання, де обое зазнають ряд авантюрних пригод.

Повертаючись до генези цієї новелі через кілька років, В. Гнатюк висунув таку гіпотезу : « Якийсь угорський українець міг стояти на службі пароплавного угорського товариства, поїхати на його кораблі до Африки, бути свідком подібної пригоди і по повороті оповісти її » [114, с. 200].

З подібною темою зустрічаемось і в оповіданнях : « Ловля на ведмедів » 1), « Пригоди вояка з вовками » 2), « Боротьба з вовками » 3), « Войовничий бугай » 4) та інших [88, с. 214-227].

Зовсім можливо, що оповідач є і автором цих розповідей, або був безпосереднім свідком деяких із згадуваних подій. Не виключено, що прототипом наведених зразків були книжні тексти. В усякому разі, на них дуже добре можна простежити розповідну та імпровізаторську майстерність О. Кулича. Майже всі вони складені вповні в народному дусі : оповідач використовує ряд традиційних фольклорних прийомів, як, наприклад, трафаретний зачин 5), часті повторювання окремих епізодів (інколи трикратні), гіперболізація 6), постійні епітети, народні метафори, порівняння тощо. Правда, вони ще не пройшли колективної шліфовки і не стали загальнонародними.

На увагу заслуговують і історичні перекази О. Кулича, які є своєрідною переробкою сербських юнацьких пісень, легенд та переказів : про царя Лазаря, Милоша Обилича, битву на Косово-му полі, боротьбу королевича Марка з арабами, святання коро-

1) Зміст : Цар висилає загін солдатів в далеку екзотичну країну « поміриці і поровнаць людзі ». Солдати в лісі натрапляють на барліг ведмеди, з допомогою найсміливішого солдата здобувають з нього двох ведмедів, приносять їх в подарунок цареві, який нагороджує смілового солдата.

2) Зміст : Солдат за дорученням свого начальника повів коня лісом, де зустрівся з вовками. Мисливець вбиває вовка і врятує солдата.

3) Зміст : 1. На чотирьох жандарів і солдатів у лісі напала зграя вовків і перемогла їх, не зважаючи на те, що солдати застрілили 18 вовків. 2. Два вовки напали на ведмедя, який, рятуючись, забіг в селянську хату, і, посидівши з дідом з годину, пішов у ліс.

4) Зміст : На подорожуючих селян напав бугай; селяни скаржаться старості, який висилає групу людей зловити бугая. Після довгих ловів бугая вбито.

5) Наприклад : « Бул єден цар, мал вон вельо катонацох » (с. 216), « Бул єден чловек, мал трох синох » (220), « Були троме хлопи » (224) тощо.

6) Наприклад, « елефант » в джунглях такий великий, що « на його хрибту могли шедзіць двацет людзе » (216).

левича Марка, смерть королевича Марка та інші (разом 11 передказів) [88, с. 153-190].

Біографія Імриха Фаркаша, про якого ми маємо теж дуже скрупі відомості в багатьох моментах подібна до біографії О. Кулича. І він походив з бідної родини, в школі був найліпшим учнем, кілька років служив у багатого господаря, а коли втретє важко захворів, господар звільнив його з роботи, не заплативши йому навіть домовленої суми [86, с. V-VII].

Репертуар І. Фаркаша, на відміну від О. Кулича, більш однomanітний. В ньому основне місце займають фантастично-пригодницькі казки. Їх небагато, всього 13 зразків, але що до кількості сторінок, вони займають майже половину п'ятого тома « Етнографічних матеріалів з Угорської Русі ». Обсяг деяких з них становить 15-17 сторінок, тобто вони належать до найдовших зразків у загальноукраїнському фольклорі. І. Фаркаша можна без застережень назвати казкарем-фантастом.

Характерною рисою казок Фаркаша є їх строго витримана композиція, широка скаля мистецьких засобів і витонченість стилю.

Казкар не любується в традиційних зачинах, характерних для фантастично-пригодницької казки. Майже кожна з них починається коротким « Був раз один... ». Лише в деяких зразках він відступає від цього правила і замість традиційного зачину лъокалізує дію на певну місцевість 1) або змальовує розгорнуту картину з побутового, ніби власного життя, на яку потім непомітно нав'язує сюжет фантастичної казки. Таким засобом він з перших же рядків привертає увагу слухача, і викликає його зацікавлення. Так, наприклад, казка « Мати-зрадниця власного сина » [86, с. 73-91] починається отаким вступом :

Кед я бул мали хлапець, пошли зме до Керестура на Миколая 2) Кед зме ше навечерали, я ше пошол бавиц гу дзівчатом. Раз чуем же ше згваряю : « Коцурца треба побиц ». А я ше теди забрал та сцекай! Сцек сом, не влапели ме. Алє я тамаль фсце-каль вонка з валалу, вецка сом не шмел чазад поїсц. же ме влаля, та ме побію. А я ше пущел дому. Придзем до Торжі, Торжа варош, та себе думам : О боже, та дзе сом тераз ? Пойдзем гу єдней кафані — ещик швиця. Отворим дзвери, пойдзем нука. Гат знам, яки закон у карчмі. Кед себе чловек купи дацо есц або пиц, та му шлебодно у карчмі преноцовац. І я би пил, і єдол би-м але не мам пенежі. Не мам лем штири грайцарі. Та питам од качмаря за два грайцарі паленки, за два грайцарі єден жемлік. Попил сом паленку, жедол сом жемлік, та ше питам качмарові, же ці можем там спац?

А вон ше мі пита, же откаль сом.

1) Наприклад дія казки « Чорт на службі » відбувається « у валає меджи Дунайом і меджи Тису » [86, с. 265].

2) В Керестурі на Николая храм (примітка В. Гнатюка).

— З Коцурा.
— А дзе пойдзеш?
— Та дому.
— А дзе ші бул?

— У Керестуре. Пошол сом ше бавиц, сцели ме биц, та сом фцек аж ту. А барз ноц уж, та ше не шмем далей пущиц. Та бим ту сцел ноцовац, а нарано пойдзэм.

— Но гат лем легні!

Я легнүл та сом спал. Рано станем, чуем я, же у Торжі бива краль. Я пойдзем опатриц кральскую палату...

Далі слідує розповідь казкаря про те, як він потрапив на службу до королівського замку, як подружився з королевичем Андрієм(!), як вони разом росли і гралися тощо. Після такого вступу слідує мандрівний мотив АТ 590, поширений зокрема в сербській народній поезії, де він має також пісенну редакцію 1). Казкар (Імrix) майстерно зникає з дії казки, залишаючись господарем на королівському дворі; героем казки стає королевич Андрій, який вибуває в світ і більше з казкарем не зустрічається. Таким чином, слухач поступово переноситься з реального світу у світ видуманий казкарем, а з нього — у світ народної фантастики.

Сюжети фантастично-пригодницьких казок І. Фаркаша відповідають всім правилам казкарського мистецтва: в них послідовно дотримуються трикратні повтори, пов'язані з градацією дії 2). Інколи з метою більшого напруження і градації дії казкар посилює закон трикратного повторювання. Наприклад, в казці « Як Янчі зробив чудесну лодку і при помочі чудесних товаришів дістав царівну за жінку » [86 с. 1-15; АТ 513] герой замість традиційних трьох помічників по дорозі до царя зустрічає аж сімох помічників 3), а замість трьох завдань одержує від царя дев'ять нездійснених завдань 2).

1) « Йован і ватажок розбійників », W. Karadžić, Srpske narodne pjesme, т. II, с. 8.

2) Так, наприклад, в казці « Три брати, і цілюща та молодильна масть » [86, с. 34-43] брати тричі підходять до хворого батька; наймолодший брат тричі звертається до батька з запитанням, чому в нього одне око сміється, а друге плаче; троє братів поодинці вибувають в дорогу; старші брати, програвши гроши, змушені три роки служити в розбійників; лисиця тричі звертається до Янкія з одним і тим самим запитанням і тричі допомагає йому; Янчі в третю ніч викрадає принцесу, тричі демонструє на царському дворі їзду на чарівному коневі, тощо.

3) 1) « Цо ше нігда не могол набегац », 2) « цо ше нігда не могол напатриц », 3) « цо ше нігда не могол награц », 4) « цо ше нігда не могол наесц », 6) « цо ше нігда не могол напиц », 7) « цо ше нігда не могол нашкрабац ».

4) 1-3) за три дні пасти в лісі трьох зайців, 4) « за єдну ноц поесц хлеба, цо ше уж дванац роки пече », 5) « попиц вино цо од пейдзешец рокох в пивніцох стої », 6) « преноцовац в железном пеці, цо уж дванац роки топи ше до нього », 7) « преноцовац в хижі, цо понад ню вода ідзе а бритви режу », 8) « принесц од Єжі-баби плечко до пришаги злате », 9) « три мехи полни набешедовац і да ше сами завяжу ».

I. Фаркаш дуже часто об'єднує в своїх казках різні мотиви, створюючи таким чином зовсім оригінальні варіанти казок. Так, наприклад, в казці « Пригоди наймолодшого брата » [86, с. 19-34] об'єднано чотири головні мотиви : 1) служба в чарівниці за корець грошей або три ремені із спини (у випадку недотримання договору) [АТ 650/ІІІ, С; 1000*]; 2) чарівний ріжок та чарівний прутик [АТ 569*]; 3) надзвичайні помічники (Валигора, Далековидзи, Далекочує) [АТ 513/ІІ, а, б, д]; 4) винесення героя з підземного царства грифом [АТ 301/5, с, д]. Крім того, казка містить в собі ще ряд другорядних мотивів. Всі вони об'єднані спільною дією і перехід від одного мотиву до іншого є майже непомітним.

Фантастично-пригодницька казка, як правило, не вдається до характеристики зовнішнього вигляду героя, зокрема негативного, а якщо вдається, то робить це трафаретними засобами. Цього не можна сказати про казки I. Фаркаша. В них майже кожен герой має свій портрет, накреслений інколи до найменших деталів. Ось як зображує казкар чорта : « Є чарни, зуби білі, а роги червені, а ногі такі, же би бул могол з німа грабац, кед ше жито покошело, або овес, або гоч по якей сцернянкі. То би ещі шицко нє вельо було, але і хвост мал, та такі гадни бул, же гаднейши нє могол буц » [86, с. 265].

I в тих найфантастичніших казках Фаркаша пробивається на поверхню селянська душа казкаря і моменти з оточуючої його дійсності. Наприклад, король « на Янчія преписал шицку кральовину » (с. 43), один з надзвичайних помічників героя « бере лес, як коноплі », другий — « трущел камені так надробно, як сувач жито, кедз змелє на муку » (с. 162); троє братів « попрагали воли до плуга, вицагли одну бразду аж на польо, Ганча на фриштик вежме осух, завяже до ручника та ідзе по тей бразді » (с. 152); чорт наймається на службу до селян, і зобов'язується, що він їм « статок накарми, крави подої, шицко їм покоши, хлеба їм заміші, до пеца натопи, гной вивожі » (с. 265-266) і т. п.

I. Фаркаш часто використовує в своїх казках і мотиви з народних пісень, наприклад, герой звертається до коня з запитанням : « Цо ці хиба, коню мой? Чи не маш стріберного шена, чи не маш злату оброку, чи ші смядни ? » [86, с. 115] 1).

Більша половина казок I. Фаркаша закінчена стереотипним зачином : « Справели свадзбу богату, одрали краву рогату, до лоповика 2) ср...и, хто будзе слухац тоту приповідку, до глави му трепали ». Або : « Справели свадзбу богату, [зарезали краву] рогату, насвадзбовали ще і вони там остали : вон за цара, а вона як царица. Там царовали і може буц, же і нешка жилю, кед не помарли ».

Дуже своєрідними є історичні казки та оповідання I. Фар-

1) Порівняй подібний мотив із сербської пісні :
« Что заржал Демьянов конь Зеленко?
У него пшеницы белой нету?
Иль воды он хочет из Звечана? » [150, с. 281].

2) Посуд для горілки, баклажка.

каша. Здебільшого їх сюжети взяті із сербської народної поезії, наприклад: « Королевич Марко і цар Арабин » [86, с. 222] та « Як Марко на свої іменини повісив юнака, який хотів його вішати » [88, с. 172-173]. І. Фаркашеві належить і одна з найкращих закарпатських казок про короля Матвія Корвіна « Король Матяш зменшує роботизну », в якій розповідається про те, як король Матвій змусив найбільших панів працювати в полі, щоб вони вміли оцінити важку працю селянина [88, с. 191].

Третього коцурського казкаря — *Митра Паленчані* також можна назвати казкарем — фантастом. З його репертуару В. Гнатюк записав і опублікував 12 фантастично-пригодницьких і дві соціально-побутові казки.

Казки М. Паленчані дуже подібні до казок І. Фаркаша, а деякі з них за своїм змістом навіть співпадають з ними. Так, наприклад, казка « Як Янчі відобрав свою жінку » [86, с. 122-129] є варіянтом казки « Як королевич воював із чортом »; казка « Чудесний ручник, коза, гуслі і палиця » [86, с. 205-207] — варіянтом казки « Чудесний млинок, палиця і обрус »; казка « Подорож до Люцифера » [86, с. 259-265] — варіянтом казки « Подорож до Сонця »; деякі мотиви казки « Три брати, Тіндер-Сейп-Ілона і Червоний вітязь » [86, с. 44-51] співпадають з казкою Фаркаша « Три брати і цілюща та молодильна масть ». Така спорідненість мотивів дозволяє нам краще порівняти розповідну майстерність обох казкарів та глибше проникнути в їх інтерпретаторську і творчу лябораторію.

Відштовхнувшись від одного і того ж мотиву, обидва казкарі розвивають сюжети казок зовсім самостійно і незалежно один від одного. Якщо І. Фаркаш гостро дотримується трикратних повторів і об'єднує в одне ціле лише споріднені мотиви, то М. Паленчані часто порушує традиційну трикратність і об'єднує в одне ціле зовсім віддалені мотиви, інколи навіть фантастично-пригодницьку казку з соціально-побутовою. Наприклад, в казці « Як брат Деревинець визволив від смока братів і сестру » [86, с. 156-171] поєднано мотив АТ 700/I + 312* А з соціально побутовою казкою про невірну жінку і попа (АТ 1360 В), при чому герой з надзвичайною силою з фантастично-пригодницької казки, в другій частині перетворюється в звичайного наймита.

В казці « Зрадлива мати, її коханок і син » [86, с. 65-73] поєднані такі віддалені мотиви, як « принц і чарівний фартушок » (АТ 590) з мотивом « майстерний брехун » (АТ 1920). Поєднанням таких віддалених мотивів казкар урівноважує можливість відпочити і розважитися.

Осиф Кулич, Імрих Фаркаш та Митро Паленчані своїми високомистецькими казками здобули почесне місце серед українських казкарів. Оцінюючи мистецький бік їх казок, В. Гнатюк писав: « Кожний, хто прочитає уважно оповідання цих трьох оповідачів, мусить признати, що стиль у них такий гарний, такий викінчений, що його не посоромив би ся найбільший артист слова » [86, с. IV].

Крім цих трьох казкарів, В. Гнатюк в с. Коцур записував казки, легенди, перекази та анекdotи ще від 11 інших оповідачів. З-поміж них треба згадати *Меланію Фіндрик*, яка розповіла Гнатюкові 20 текстів, *Андрія Шанту* (6 легенд і 2 казки), *Марію Наді* (7 казок і 1 легенду). Але жоден з них ні щодо кількости казок, ні щодо їх мистецької майстерності не дорівнює трьом першим.

В Руському Керестурі найліпшими оповідачками виявились згадувані вже співачки: *Юлія Мольнар*, від якої записано 12 дрібних казок, 22 легенди і 3 анекdotи та *Ганна Рамач*, яка розповіла Гнатюкові 5 казок та 20 легенд.

З репертуару цих двох оповідачок на увагу заслуговують особливо легенди. В переважній більшості це апокрифічні легенди про подорожування Христа з святим Петром або своєрідні народні переробки біблійних тем («Мученича смерть сімох братів маккавейських», «Христос і самаритянка», «Христос перед муками», «Страсти Христові», «Богородиця і чорт», «Про святого Онуфрія», «Про святого Олексія», «Як Антоній став із поганина християном» та інші).

По кілька прозових творів В. Гнатюк записав ще від *Василя Джуджари*, *Марії Янкань*, *Яна Югаса* і *Яна Колошия*.

Публікуючи прозові матеріали з Бачки, В. Гнатюк значно поширив число фолклорних збірників, використаних для порівняння окремих своїх записів. Якщо в перших двох збірниках «Етнографічних матеріалів з Угорської Русі» він наводив паралелі із 58 джерел, то в останніх двох томах число використаних джерел булодвічі більшим, при чому Гнатюк використав лише найосновніші джерела, в яких вказана дальша література. При деяких зразках число посилань на фолклорні збірники різних народів, літературні обробки та наукову літературу, перевищує 70. З чеської та словацької фолклористики він використав збірники К. Ербена, Й. Кубіна, Б. Кулди, І. Палівки, В. Тілла, Б. Немцової, Й. Шкультеті та Л. Добшінського. Крім того, він неоднократно подає посилання на поодинокі фолклорні записи з чеської преси, особливо «Národopisného věstníka československého» та «Národopisného sborníka československého».

Значним збагаченням збірника бачванських матеріалів є її «Словарець менш зрозумілих виразів» та покажчик мотивів німецькою мовою, наведені в кінці останнього тома.

Наукова критика зустріла бачванські матеріали, як і попередні видання В. Гнатюка, дуже прихильно. Так, наприклад, Іржі Полівка з приводу їх виходу писав: «V. Hnatjuk zahrnuje nás neunavně nesmírným množstvím materialů a věda bude mít léta s nimi mnohou a těžkou prací» [231, с. 90].

Не зважаючи на те, що ці матеріали належать до найкращих зразків в українській фолклористиці, в Бачці вони були майже невідомі. Лише у 1967 р. частину з них перевидав Д. Латяк окремим збірником [115].

«Етнографічні матеріали з Угорської Русі» були перш за

все науковим виданням, надто важкими для рядового читача. Щоб ознайомити з бачванськими казками широку громадськість, В. Гнатюк видав країні зразки з них в перекладі на українську літературну мову в двох книжках: «*Народні казки*» [89] та «*Народні новели*» [96].

Ці книжки були складовою частиною популярної серії, в якій Гнатюк хотів видати всі жанри усної народної творчості, щоб таким чином зробити її доступною для широких мас трудящих. На жаль, несприятливі воєнні і післявоєнні обставини не дозволили йому здійснити свій намір. Обидві книжки доповнені ґрунтовними передмовами, в яких розроблені важливі теоретичні питання, пов'язані з казками.

В передмові до збірника «*Народні новели*» 1) В. Гнатюк рішуче виступив проти недооцінки фольклору, особливо народних казок, яка виявилась на Україні наприкінці XIX та на поч. XX ст. Відповідаючи т. зв. «інтелігентам», що зневажливо дивилися на народну творчість та людей, які цею займалися, В. Гнатюк навів десятки імен визначних вчених, які ціле життя присвятили вивченю фольклору. «Невже ж усім тим ученим можна підсувати думку, що вони не розуміли, що досліджують, або що вони працювали з якої химери чи, може, що не мали за що взятося? Ні, вони знали велику вагу народної творчості, а прийде час, що і в нас її пізнають та оцінять» [114, с. 199].

Тут же Гнатюк аналізує різницю між казками і новелями та наводить детальну характеристику останніх, вказуючи на значний вплив середньовічної літератури (наприклад, «Декамерона» Боккаччо, «Gesta Romanorum» і т. п.) на розвиток новель (соціально-побутових казок).

В передмові до збірника народних казок В. Гнатюк подав коротку характеристику окремих теорій про виникнення і розвиток казкових сюжетів. Сам він став на позиції порівняльно-історичної школи.

Видаючи свої записи популярним виданням, В. Гнатюк піддав їх певній обробці, яка полягала перш за все в їх перекладі на українську літературну мову, злагодженні деяких грубих виразів та заміні кількох чужомовних імен українськими. Манеру і стиль розповіді, мистецькі особливості кожного казкаря він залишив майже недоторканними. Це свідчить про повагу В. Гнатюка до носіїв фольклору. Ось початок казки Імриха Фаркаша «Не родився красний, але щасний» в оригінальному записі та в обробці В. Гнатюка:

1) Дивись [114, с. 198-203]. Там вона помилково наведена як передмова до збірника «*Народні казки*».

Бул раз єден богати чловек, не мал нікого, лем жену і одно-го сина. Його син барз недобри бул, нігда добре не робел, віше ше лем бил з другима легіньями, робиц ніч не сцел, лем віше по карчмох лумповал. Раз ше оцец і мац згваряю. Оцец ма-цері гутори : « Знаш цо, жено? Дайме мі того нашого сина за катону, бо є барз недобрі, та го там науча чловества ». Жена гвари : « Ша дайме і так дома ніч не сце робиц » [86, с. 186].

Був раз один заможний чо-ловік, але не мав лиш жінку й одного сина. Син був дуже недобрий хлопець, ніколи не брався до ніякої роботи, лиш усе гуляв по корчмах та бився з другими парубками. Зговори-лися раз батько й мати про ньо-го, каже він до неї : « Знаєш що, жінко? Даймо ми свого си-на до війська, бо він дуже недобрий, там його навчать людя-ності ». Жінка каже : « Та дай-мо, він і так дома не хоче нічо-го робити » [89, с. 102].

Заради кращої зрозумілости В. Гнатюк при перекладі замі-нив деякі ідіоми загальновживаними еквівалентами, наприклад, « форинт » — на « золотий », деці » — піввертки », « ґрайцарі » — « гроші » тощо. На українську мову він замінуює такі власні імена, як « Карлі » на « Карпо », « Ілона » на « Олену », « Янчі » на « Іван », тощо.

Із цих двох збірників казки русинів Бачки часто передруко-вувались в загальноукраїнських виданнях.

V

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК — ДОСЛІДНИК ФОЛКЛЬОРУ УКРАЇНЦІВ БАНАТУ

Дослідивши фолклор Закарпатської України, Пряшівщини і Бачки, тобто областей, в яких українське населення жило більшими компактними масами, В. Гнатюк вирішив зайнятися дослідженням життя і народної творчості тих осель, в яких українці були змішані з населенням інших національностей, або становили невеличкі острівці в чужому середовищі. Найбільше таких осель було в північній Угорщині та Банаті. Туди В. Гнатюк хотів вибратися відразу же після своєї експедиції в Бачку, але реалізувати свій намір не зміг, і вже у вступі до другого тому «Етнографічних матеріалів з Угорської Русі» змушений був заявiti : « З причин незалежних від мене мушу я на якийсь час занехати дальших дослідів над Угорською Руссю » [11, с. VIII]. Які це були причини цієї вимушеної перерви, Гнатюк не пояснює, але з його пізніших праць дізнаємось, що основною з них був ордер на арешт В. Гнатюка, виданий угорською владою [82, с. V-VI]. Важливою перешкодою в дальншому дослідженні був і несприятливий стан його здоров'я.

Лише в березні 1903 р., на зворотній дорозі після лікування на Корфу, В. Гнатюк відвідав ці області. Перша його зупинка була в Будапешті, де він зайнявся дослідженням архівних матеріалів про українців Угорщини та відвідав свого давнього приятеля Михайла Врабеля, який допоміг йому опрацювати детальний плян експедиції. Згідно з цим пляном В. Гнатюк відвідав такі місцевості на території північної Угорщини та Румунії : Маків, Надълак, Семлак, Німецький Перег, Батоня, Великий Варадин, Ейр-Шелінд, Нодь-Лейта, Дебрецин, Сент-Дердь-Абрань, Нір-Ачад, Ейр-Кертвейлеш, Пенеслек, Саніслов, Кіральгаза.

В. Гнатюк порівняв число українців у цих місцевостях, наведених в угорській урядовій статистиці з церковною статистикою, і вже порівнянням цих двох джерел встановив великі розбіжності. Тому він в кожному селі намагався порівняти офіційні

дані з незфальшованими даними самих мешканців. Це дало йому можливість переконливо довести тенденційність офіційної угорської статистики. Так, наприклад, в с. Варад-Олесь біля Варадина церковна статистика 1900 р. подавала 905 русинів, урядова — жодного; в с. Нір-Ачад за церковною статистикою в 1900 р. жило 1869 русинів, за урядовою — 101, в Раць-Сант-Петрі В. Гнатюк знайшов 12 українських родин, в Кетваю — 30, в Фелнаку — 50, тим часом як урядова та церковна статистики не навели в цих селах жодного українця [82, с. XII]. А таких випадків навмисного фальшування В. Гнатюк навів десятки.

Переважна частина українців переселилась в Банат в XVIII-XIX ст. із Закарпаття та Галичини в наслідок соціальних причин: податків, епідемій тощо 2). Значна розпороженність українського населення серед угорців, румунів, словаків, сербів та німців сприяла його дуже швидкій денационалізації; звичайно вже в 2-3 поколінні переселенці забували свою рідну мову та говорили по-румунському, угорському або словацькому (інколи навіть всіма трьома мовами). В ряді родин Гнатюкові доводилось пояснювати селянам написи на їх іконах та інших картинах, принесених із «горници», тому що самі селяни вже не вміли прочитати їх. В деяких селах, навіть священики забули вже читати по-слов'янському і церковні молитви читали з карток, писаних угорською азбукою [82, с. XII].

Зрозуміла річ, що в таких умовах і традиційний фольклор поступово занепадав, тому при його записуванні Гнатюк не зустрівся з такими виразними успіхами, як в своїх попередніх експедиціях 3). Із 16 місцевостей, які В. Гнатюк відвідав в північній Угорщині та Румунії, йому вдалось записати фольклорні зразки лише в п'ятьох: Семлаку, Німецькому Перегу, Нодълаку, Нір-Ачаді та Ейр-Шелінді 4).

1) До останнього В. Гнатюк зауважує: « Як я на місці переконався, оба числа — і з конскрипції і з шематизму неправдиві. Перше занадто мале, друге завелике, бо значна частина русинів зденаціоналізувалася, особливо молодіж, яка говорить уже виключно по-румунські, бо по-руські говорити вважається « стидом » (ЕЗ, т. XXV, с. X).

2) Див. Ján Sirácky, St'ahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí, « Slovenský národopis », 1963, № 2-3, с. 193-258. Тема наведеної праці Сирацького стосується до переселення словаків, але її можна аплікувати і на східнословакських українців, тому що в праці наведено також ряд даних з українських сіл Східної Словаччини (без того, щоб це було десь зазначено). Так, наприклад, на с. 196 автор наводить свідчення про переселення кріпаків із сіл: Курів, Нижня Поляника, Стебник, Нижня Писана, Местиско, Нижній і Вишній Мирошів (за автором — Horný a Dolný Mirošov), Шеметківці, Свидник та Біловежа. Всі ці села, за винятком Местиска — українські, але це не перешкодило Сирацькому заявити, що мешканці вище наведених сіл « rozmnozovali rady slovenských kolonistov na Dolnej zemi ».

3) Правда, значну вину в неуспіху останньої експедиції В. Гнатюка в Угорську Русь мали також тамтешні інтелігенти та місцеві урядові влади. Про це В. Гнатюк писав: « Мушу зазначити, вкінці, що ніколи не мав я стільки прикорстей, як у сій екскурсії. Насамперед не знайшов я — з виїмкою дякоучителя в Нір-Ачаді — ні одного інтелігента на всім довгім

Та саме тому, ці записи, опубліковані в четвертому томі « Етнографічних матеріялах з Угорської Руси » [82], мають велике значення не лише для фольклористики, але й для історії та діялектології. Вони є майже єдиним документом духовної культури північно-угорських та банатських українців, тому що після експедиції Гнатюка значна частина українського населення цих сіл майже повністю зденаціоналізувалася або переселилася в Болгарію та ЗДА [237, с. 97] 1), 2).

З наведених сіл найсприятливіші умови для записування фольклору В. Гнатюк мав у с. *Семлаку* Арадської області, де жило близько 400 українців, переселених сюди в сер. XIX ст. із Шариської Столиці. Деякі з людей старшого покоління, як зауважує Гнатюк, народилися ще на Пряшівщині і досить добре зберегли свою рідну мову. У молодшого покоління вже на початку нашого століття було помітне тяготіння до румунської мови. В Семлаку В. Гнатюк записав від чотирьох оповідачів 18 фантастично-пригодницьких казок, 4 соціально-побутові (новелі), дві легенди і два перекази.

В. Гнатюк не навів села, з яких переселилися його оповідачі, але, як свідчить переказ А. Гудака, основна частина мешканців прибула сюди з Маковиці, а саме з українських сіл нинішньої Бардіївської округи: Верлих, Дубова, Бехерів, Цигла, Полянки та Мирошів [82, с. 215]. Аналіза мови казок показує, що з цих сіл походять також всі 4 казкарі 3).

просторі екскурзії, який не щоб схотів мені оказати хочби яку дрібну поміч, приміром помігши вишукати мені оповідача або приміщення, але щоб схотів мене про що-небудь поінформувати — про число мешканців, про їх національність, про вигіднішу дорогу і т. ін., чого ніколи никому не відмовляється. Звичайно, коли я представився кому і просив про інформації, мене запитувано, чи маю я рекомендаційні письма від міністра або від спархіяльного єпископа, коли ж я заперечив, розмовники старалися якнайшвидше покінчти розмову... А потім ті шикані всемогучих сільських нотарів, які не лише місцевому мужикові хотять показати свою власті, але й чужинцеві. І вони найбільше пошкодили мені та причинилися до зменшення вислідів моєї екскурзії » [82, с. XIV-XV].

1) В останніх двох селах, які знаходяться на території Угорської Народної Республіки, В. Гнатюк записав лише три невеличкі казки невисокої мистецької вартості, тому в даному розділі ми будемо розглядати лише Гнатюкові записи із трьох перших сіл, які є на території Румунської Народної Республіки.

2) За час від 1910-1924 рр. до Банату прибула нова хвиля українських переселенців з Галичини і Закарпаття, які живуть там і досі [237, с. 102].

3) Основні фонетичні прикмети мови: 1) брак повноголосся в деяких словах (чловек, гварит, драга, златий, млада, здравий); 2) група « дл » замість « л » (зубадло, ідло, мидло); 3) редукований голосний « е », « и » перед « р », « л » (тервалий, хирбет); 4) вилпадки асиміляції « т », « д » на « ц », « дз » в корені деяких слів (цма, плаца, цаністра); 5) заміна « с », « з » на « ш », « ж » (ш'a ш'іл, деш'ят, ш'імнацет, вж'ал, ж'відує); 6) відсутність вставного « л » (дотрапелний, робят, охабяют, спят); 7) пом'якшення приголосних « ч », « ш », « дж » (чъкола, пиш'ячалка, дожъджу); 8) м'якість голосного « р » (цикарь, веръх); 9) ствердіння деяких приголосних (маст, кін, оген, старіст, шіст, челядь; 10 заміна початкового « в », « ў » на « ф » (фтикат, фчера), « г » (г нас, гмерти, гвойти), « і » (і'лова), « х » (хпадеш).

З семлацьких казкарів на перше місце можна поставити Ілька Галайка. Його репертуар становлять виключно фантастично-пригодницькі казки, переважно загальновідомі мотиви: « Вояк, страх, чудесна мошонка, плащ та шапка » [82, с. 34-41 + АТ 326* + 566 I, b, c], « Принц і чудесний птах » [82, с. 70-76; АТ 550/ІІІ], « Три брати і молодильна та правидильна вода » [82. с. 76-84; АТ 506/І-ІІІ], « Три сестри, король і його діти з чудесними відзнаками » [82, с. 88-102; АТ 707], « Три шаркані, міцний Янко і прекрасна Ілона » [82, с. 122-140; АТ 552* А + 650/Іd, II а, е], « Бідак, що став королем через чудесний замок » [82, с. 146-159, АТ 561], « Королевич Адольф і його товариш Ніколай » [82, с. 159-180, АТ 560* + 571/ІІІ + 400/ІІ] та інші. Ці казки можна сміливо поставити в один ряд з казками М. Пустая, І. Фаркаша та М. Паленчані. Вони відзначаються дуже ченою композицією, витонченим стилем і майстерністю розповіді. Майже всі ці мотиви відомі також з маковицьких записів І. Верхратського, В. Гнатюка та сучасних збирачів. Правда, вони зазнали значного впливу з боку угорського та румунського фолклору. Цей вплив відчутний перш за все в деяких назвах. Так, наприклад, казкар називає принца Лайошем, Адольфом, принцесу — Ілоною, Африкою, чарівника — Лондобачею, коня-помічника — Телігарейтом, чарівне лоша — Калафонією і т. п.

Казка « Як вояк відгадував чортові загадки » [82, с. 5-7] побудована на поєднанні мотиву АТ 812 з студентською піснею « Ати, дячку учений ».

Далішим визначним казкарем із с. Семлаку був Андрій Гудак, від якого записано сім фантастично-пригодницьких казок та два історичні перекази. Майже всі казки А. Гудака, крім однієї [82, с. 15-18], побутують також на території Пряшівщини. Чужі впливи в них рідкі, тому можна передбачати, що казкар їх приніс з своєї первісної батьківщини. Правда, в своїй основі — це загальновідомі казкові мотиви: « Брат зі звірями і нездячна сестра » [82, с. 27-34; АТ 315 + 513*/Іа, ІІа, е, ІІІ], « Як один брат став королем, а другий з під голови вимав дукати » [82, с. 42-48; Кр. 567], « Бідак, чудесний пугар і королівна » [82, с. 48-52; АТ 900/ІІІ, IV + 304*], « Чудний птах, дивний сон і королевич » [82, с. 65-70; АТ 516/V, а, с], « Як югас визволив королівну від шаркання » [82, с. 102-111, АТ 300*] та « Вандралін краль, босорка і три шаркані » [82, с. 111-122; АТ 301* + 312*]. До деяких казок казкар додає згадки про історичних осіб. Так, наприклад, бідняк знаходить чарівний погар з написом « Марія Терезія ». Крім того, він інколи вживає дуже оригінальний зчин: « Так де било, де било, у седмдесяті і седмі країні, за склянняном гором, а за червеним морйом, за чортовим островом, де пси сало важкат, а дрітаре ся з ним мастят. Бил єден худобний чловек... » [82, с. 42].

Від іншого самлацького казкаря Михайла Галайка В. Гнатюк записав лише дві казки. Першу з них — « Цісаревич і його помічники, Голодяк, Водяк і Змерзлюх » [82, с. 61-64; АТ 513] сучасний румунський фолклорист І. Ребушапка вважає « найцікаві-

шою щодо порівняльного вивчення » із всіх банатських записів Гнатюка. Порівнянням згадуваної казки з румунською, І. Ребушапка знаходить в них 24 спільні моменти, що є яскравим свідченням про їх спільне походження [237, с. 98-99].

Дальшого визначного казкаря В. Гнатюк зустрів в с. *Німецький Переї* (нині Переул Маре). Це — Осиф Гій. Від нього записано 6 фантастично-пригодницьких казок та по одній легенді, но велі та історичному оповіданні. Гнатюк не наводить місця походження О. Гія, але мова його казок зберігає в собі всі ознаки маковицької говірки, з чого можемо судити про маковицьке походження казкаря і його репертуару. Деякі елементи мови дозволяють нам ще близче льокалізувати місце походження казкаря. Так, наприклад, в його словарному запасі знаходимо форми: особовий займенник « лем » (я), прислівники « дамно » (давно), сполучник « тід » (таж), ствердження приголосного в слові « няно », (батько), « піла » (біля) і т. п. Ці ознаки характерні для говірки с. Біловежі, Бардіївської округи 1). Правда, з певністю твердити, що О. Гій (або його батьки) переселився саме з цього села, не можна.

Із шістьох казок О. Гія на перше місце слід поставити « Як Янко, запроданий чортові, оженився з його донькою » [82, с. 8-14; АТ 313 А]. Інколи О. Гій розвиває і поширює мандрівні мотиви, вносячи в них нові епізоди. Так, наприклад, мотив « одруження царевича на свинці » (АТ 413, Кр. 415) у всіх відомих записах закінчується перетворенням свинки на прекрасну принцесу. В казці Гія цей мотив має ще другу — більш веселу і комічну половину. Товариш принца хоче мати таку ж прекрасну дружину, тому і він одружується на свині, але ця відноситься до нього зовсім інакше. Наприклад, під час шлюбу вона відкусила священикові руку, а коли принц хотів поцілувати її — відкусила йому ніс і т. п. Дуже оригінальним зразком представлено в репертуарі Гія мотив АТ 300 (« Гарна Ільона, перемінена на качку, диню, дівчину » [82, с. 140-146]).

Мова казок Гія відрізняється надзвичайною лагідністю; часто в ній зустрічаємо елементи ритмування, наприклад: « Жена вжяла, зарізала, а до гною закопала » (144), « Знаш ти, жено, що я зроблю, остан ти ту, а я піду » (143), « Оно было шварне, очка мало чарни, яко я » (144) і т. п.

О. Гій в своїх казках не вживає розвинених вступів, зате в деяких з них зустрічаємося з поширеними кінцівками: « Свальбу спростили богату, а я на ній був за кельнера, донашал єм істи, пити, остроги лем мал з цвікли, барз лем шя там веселил, а пил, а їл, а й дотепер тоді люди жиуют, што ня там виділи. А хто тому не вірит, та стріла його матері. То било і буде, а нигда шя не помине. То било на зачатку шьвіта, а то буде аж до концу шьвіта » (с. 146).

Соціально-побутові казки в банатських матеріялах В. Гнатюка представлені 7 зразками, з яких 4 належать Андрію Чемі з

1) Прізвище Гій ще й зараз в с. Біловежі дуже поширене.

Семлаку. Це — загальновідомі мотиви : « Попівська пімста » [82, с. 194-197; АТ 883 А], « Дівчина і розбійники » [82, с. 197-201; АТ 955], « Дяк — злодій і піп ворожбит » [82, с. 207-209] та « Зручний злодій » [82, с. 209-211; АТ 1525].

Їх мова значно відрізняється від маковицької говірки попередніх казкарів, з чого можна судити, що А. Чема переселився сюди з іншої області, напевно із Спиша.

З банатських матеріалів В. Гнатюка найбільше пізнавальне значення мають чотири історичні перекази, записані в Семлаку, Надълаку та Німецькому Перегу [82, с. 215-220].

В першому з них А. Гудак розповідає про історію переселення українців із Пряшівщини в Банат. В другому — про українсько-румунські відносини та ворожнечу між обома народами. В третьому — І. Кунць згадує про угорську революцію 1848 р. та Л. Кошута. В останньому — О. Гій висловлює цікаві спостереження про перспективи життя банатських переселенців, передбачаючи їх неминучу національну і релігійну асиміляцію з місцевим населенням. Майже всі оповідачі підkreślують соціальну основу переселення і важкі початки їх життя на новому місці.

Книжка фольклорних матеріалів В. Гнатюка з Банату доповнена тими ж даними, як і його матеріали з інших областей : багатим порівняльним апаратом, списком сюжетів німецькою мовою та словником діалектних слів.

Її найбільший недолік полягає в тому, що на цей раз В. Гнатюк не подав жодних відомостей про своїх оповідачів. Також характеристика побуту населення у вступі не є такою ґрунтовною, як при описі українців Пряшівщини та Бачки.

Та не зважаючи на те, книжка є чималим збагаченням фольклористики Пряшівщини, тому її не повинен оминути ніхто, хто займається дослідженням народної культури нашого краю.

ВИСНОВКИ

Заслуги Володимира Гнатюка в галузі збирання і дослідження фолклору Пряшівщини можна підсумувати до таких основних пунктів :

1. Своїми експедиціями на територію Пряшівщини, а також до переселенців із Пряшівщини в Бачку і Банат він відкрив перед науковим світом ці досі майже невідомі місцевості.

2. На підставі всебічного дослідження цих місцевостей він переконливо довів, що їх населення є складовою частиною українського народу і що духовна культура цього населення має давні і багаті традиції та ніяк не поступається перед культурою інших національностей.

3. Він вперше зібрав і по-науковому опрацював фолклор цього населення. Його записи народних казок українців Пряшівщини, Бачки і Банату є ще й дотепер неперевершеними і становлять золотий фонд закарпатської фолклористики. Велике значення для фолклористики мають і його записи пісень, головним чином, пісень бачванських русинів.

4. На згаданих землях він відкрив знаменитих казкарів — М. Пустая, І. Фаркаша, Й. Кулича та Д. Паленчанія, репертуар яких посідає поважне місце в загальноукраїнській фолклористиці.

5. Знайшов тут ряд рукописних пісенників, які стали збагаченням старішої української літератури.

6. Ряд матеріалів з фолклору Пряшівщини він використав у своїх історично-порівняльних наукових працях, чим приєднав ці матеріали до загальнослов'янського контексту.

7. Вклад В. Гнатюка в розвиток закарпатської фолклористики полягає і в тому, що він заохочив до збирання фолклору кількох представників закарпatoукраїнської інтелігенції, в першу чергу, Ю. Жатковича, Г. Стрипського та Ю. Ставровського-Попрадова. Працю Ю. Жатковича « Замітки етнографічні з Угорської Русі » він в 1896 р. опублікував на сторінках « Етнографічного збірника » [174]. Це була перша і на довгий час єдина стаття закарпатського українця, опублікована в українському виданні. В. Гнатюк написав про Ю. Жатковича окремі статті [3, 69], в яких заохочує його до дальнього збирання фолклорних матерія-

лів. Про тісні взаємини між В. Гнатюком і Ю. Жатковичем свідчить і багате листування між ними, частина якого (понад 100 листів Ю. Жатковича) зберігається у Львівському Центральному історичному архіві (ф. 309, оп. I, од. зб. 2270) та у Львівській державній науковій бібліотеці (Ф. Гнат. 208, п. 2). Об'єктивне вивчення цього листування напевно відкриє ще одну світлу сторінку культурних взаємин між закарпатськими й галицькими українцями наприкінці минулого і на початку нашого століття.

Ще більш інтенсивні зв'язки мав В. Гнатюк з Г. Стрипським. В 1897 р. Г. Стрипський за порадою В. Гнатюка записався у Львівський Університет. У Львові він безпосередньо познайомився з галицьким національним рухом і після повернення на Закарпаття став надхненим пропагатором його. Під безпосереднім впливом В. Гнатюка він почав збирати і досліджувати закарпатський фолклор та старі рукописні пам'ятки. Правда, пізніше він відступив від первісних ідеалів і перейшов у табір мадяронів та москвофілів¹⁾.

З культурних діячів Пряшівщини В. Гнатюк мав найбільший вплив на письменника Ю. Ставровського-Попрадова, священика із с. Чертіжного, який збирав для нього фолклорні матеріали та статистичні дані для його полемічних статей. Всі спроби В. Гнатюка заохотити до збирання фолклору інших представників інтелігенції Пряшівщини закінчились неуспіхом.

Праці В. Гнатюка зацікавили закарпатським фолклором і кількох галицьких науковців, серед яких на перше місце треба поставити Філарета Колессу. Першу експедицію на Закарпаття він здійснив ще в 1912 р. Результатом цієї еспедиції була ґрунтовна збірка « Народні пісні південного Підкарпаття », (Ужгород, 1923), яка містить також і 55 пісень з мелодіями з території Пряшівщини. В 1929 р. Ф. Колесса повторив свою експедицію на Закарпаття і після її закінчення видав дальший збірник — « Народні пісні з Підкарпатської Русі » (Ужгород, 1938). Цей збірник, в основному, побудований на записах із Ужгородської та Перечинської округ, але містить також 16 пісень із с. Радвані на Пряшівщині та три пісні з Бачки, записані від Г. Костельника.

В порівнянні з пісенними записами В. Гнатюка, збірники Ф. Колесси є значним кроком вперед, головним чином, тому, що вони містять не лише тексти, але і мелодії пісень.

Іван Панькевич почав цікавитися Закарпаттям ще будучи учнем Львівської гімназії. За безпосередньою допомогою В. Гнатюка він в 1904 р. написав доповідь про Угорську Русь, яку з успіхом прочитав на засіданні ілегельного молодіжного гуртка. Після приєднання Закарпаття до Чехословаччини в 1919 р. І. Панькевич приїхав в Ужгород і залишився тут до 1938 р. І. Панькевич присвятив мові і фолклору південнокарпатських українців десятки

1) Детальніше про Г. Стрипського, дивись у статтях В. Гнатюка [8 та 98].

своїх праць. Він ніколи не перестав вважати себе учнем В. Гнатюка, що відбилося не лише на методі його польової роботи, але й на його наукових працях. В 1929 р. за дорученням Чеської Академії Наук він записав на грамофонні платівки зразки мови всіх діялектичних груп Закарпатської України та Пряшівщини. В переважній більшості це фолклорні твори — казки, легенди, анекдоти та пісні всіх жанрів. В 1935 р. він брав участь в закарпатській експедиції Чехо-словацького радіо, яка записала понад 100 оригінальних зразків народних пісень і народної музики. Фонографічні записи обох експедицій збереглись досі. Майже півтори сотні фолклорних творів із 109 закарпатських сіл (в т. ч. 44 — з Пряшівщини) І. Панькевич залучив до своєї монографії «Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей» [216, с. 407–546].

За посередництвом І. Панькевича В. Гнатюк в першій половині 20-х років впливав на формування всієї закарпатської фолклористики. В листах до І. Панькевича [211] В. Гнатюк часто висилав конкретні інструкції для записування або й програми, які той роздавав зацікавленим учителям, студентам і навіть селянам. Матеріали, зібрани на підставі цих програм часто друкувалися на сторінках закарпатської періодичної преси («Учитель», «Віночок», «Підкарпатська Русь», «Наш рідний край», «Наша земля «тощо»). На жаль, ні на Закарпатській Україні, ні на Пряшівщині за період існування першої Чехо-словацької республіки місцевими діячами не було видано жодного поважнішого фолклорного збірника. Лише в 1944 р. три автори Задор, Костюк і Мілославський видали невеличкий, але дуже добре упорядкований збірничок під назвою «Народні пісні подкарпатських русинов» [175].

Подібна ситуація була і в Бачці, де під безпосереднім впливом В. Гнатюка в 1927 р. видали збірник народних пісень Л. Біндас та О. Костельник [148].

Фолклором українців Банату після експедиції В. Гнатюка не займався ніхто.

Пожвавлене збирання фолклору південнокарпатських українців настало лише після другої світової війни. На Закарпатській Україні вийшло кілька збірників народних пісень (М. Кречко, З. Василенко, П. Лінтур, В. Гошовський), казок (П. Лінтур, І. Чендей, Л. Дем'ян тощо), легенд (Г. Ігнатович) та інших фолклорних жанрів.

На Пряшівщині після другої світової війни вийшло близько 20 самостійних фолклорних збірників, з яких, на увагу заслуговують зокрема збірники пісень Ю. Костюка [186], Ю. Цимбори [258], Ф. Лазорика, Й. Млинарича, збірники прислів'їв та приказок Є. Недзельського, Ю. Цигри та Ю. Легдана, народні казки за упорядкуванням М. Гиряка [113, 156], розраховані на 6 томів тощо. Загальний огляд про весь український фолклор Пряшівщини подає антологія «З глибин віків» [206]. Крім того, з'явилось кілька поважних теоретичних праць про фолклор Пряшівщини

І. Панькевича, Ф. Тіхого, О. Зілинського, О. Костюка, М. Шмайди, В. Любимова, О. Любимова, І. Шлепецького, А. Шлепецького, М. Гиряка, М. Мушинки та кількох інших.

Найвизначнішим здобутком фолклористики бачванських українців є тритомний збірник народних пісень « Наша писня », упорядкований О. Тимком [244].

Дослідженням фолклору банатських українців займається молодий викладач Букарештського Університету І. Ребошапка [237].

Всі ці успіхи закарпатської фолклористики останнього періоду важко уявити собі без ґрунтовних праць В. Гнатюка. Та не зважаючи на те, в свідомості широких мас В. Гнатюк досі не посів ще таке місце, яке йому по праву належить.

Наближається сторіччя з дня народження В. Гнатюка. Цей ювілей міг би послужити приводом для об'єктивної оцінки його багатогранної діяльності. Якщо наша праця стане поштовхом до дальнього дослідження спадщини В. Гнатюка, мету її можна буде вважати виконаною. Перш за все необхідно видати збірник його статей про Угорську Русь, який сам Гнатюк хотів видати ще в 1923 р., але не знайшов для нього видавця. Такий збірник був би не лише важливим джерелом для дослідження творчості В. Гнатюка, але й серйозним внеском в історію закарпатської культури, тому що багато висновків, до яких дійшов Гнатюк 50-70 років тому, є актуальними і в наш час.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бібліографія

Праць Володимира Гнатюка про Угорську Русь 1)

1. Дещо про Русь Угорську, « Радикал », Л. 1895, ч. 2, с. 14-19; ч. 3, с. 26-30.
2. І ми в Европі. Протест галицьких русинів проти мадьярського тисячоліття (спільно з І. Франком), « Жите і слово », Л. 1896, т. V, кн. 1, с. 1-9.
3. Юрій Жаткович, « Діло », Л. 1896, ч. 263, с. 1-2.
4. Етнографічні матеріали з Угорської Руси, т. I. Легенди і новелі, « Етнографічний збірник » (далі — ЕЗ), т. III, Л., 1897, с. XX + 236.
5. Угроруські новини, « Жите і слово », Л. 1896, т. VI, кн. II, с. 124-130.
6. Угроруська мізерія, « Жите і слово », Л. 1897, т. VI, кн. I, с. 46-62.
7. Угроруські календарі, « Жите і слово », Л. 1897, т. VI, кн. IV, с. 329-335.
8. Світлі духи на Угорській Русі, « Буковина », Чернівці 1897, чч, 80, 87, 88.
9. Темні духи на Угорській Русі, « Буковина », Чернівці 1897, ч. 81.
10. *Andrzeja Kucharskiego relacyja z naukowej podróży po Słowacyi (Spisu) 1827 roku, « Lud », 1896, с. 1-5. ЗНТШ, ХХ, Л. 1897, кн. VI, с. 35-38, Бібл. (Рец.).
11. Етнографічні матеріали з Угорської Руси, т. II. Казки, байки, оповідання про історичні особи, анекdotи, ЕЗ, IV, Л. 1898, с. VIII + 254.

1) Бібліографія охоплює не лише збірники фольклорних матеріалів, наукові статті, рецензії та замітки, присвячені безпосередньо Угорській Русі, але й інші праці В. Гнатюка, в яких використано закарпатські матеріали, та статті, які хоч би побічно торкаються закарпатських проблем; в бібліографії їх зазначено *. Праці подано в хронологічному порядку. Частину бібліографічних даних взято із книжки М.Т. Яценка [272, с. 280-286].

12. Руські оселі в Бачці (в Полудневій Угорщині), ЗНТШ, Л. 1898, т. XXII, кн. II, с. 1-58.
13. Ответ г. Сабову на его критику «Етнографічного збірника» ч. III, «Листок», Ужгород 1898, ч. 9, с. 100-105 та ч. 10, с. 117.
14. Dr. Raimund Friedrich Kaindl, Aus der ungarischen Mar-marosch. Volkswirtschaftliche Skizze (Beilage zur Allgemeinen Zeitung, München, 1898, N. 50) ЗНТШ, т. XXV, Л. 1898, кн. V, с. 45-51. (Рец.).
15. O. Broch, «Zum Kleinrussischen in Ungarn», «Archiv für Slavische Philologie», т. XVII. ЗНТШ, т. XIV, 1896, кн. VI, с. 37, т. XIX та XXVI, Л. 1898, кн. VI, с. 31 (Рец.).
16. Хроніка і бібліографія [Рецензія на ж. «Листок», «Наука» і «Неділя»], — ЛНВ, Л. 1898, к. V, с. 132-140. (Рец.).
17. Rusíni v Uhrách, «Slovanský přehled», Прага, 1899, ч. 5, с. 216-220 та ч. 9, с. 418-427.
18. Причинок до історії зносин галицьких і угорських русинів, ЛНВ, Л. 1899, т. VII, кн. IX, с. 162-178.
19. Число русинів на Угорщині, ЛНВ, 1899, кн. VI, с. 199-200; ЗНТШ, т. XXVIII, Л. 1899, кн. II, с. 29-38; «Буковина», 1899, ч. 67, с. 1-2.
20. Нова збірка угро-руських пісень, ЛНВ, Л. 1899, кн. X, с. 39. (Рец.).
21. *Польські рецензії на видання нашого Товариства, ЛНВ, Л. 1899, кн. X, с. 37-38.
22. Hungarico-Ruthenica, ЗНТШ, т. XXVIII, Л. 1899, кн. II, с. 29-38. (Рец.).
23. Оляф Брох, ЛНВ, Л. 1899, кн. V, с. 121-136.
24. Studien von der slovakisch — kleinrussischen Sprach-grenze im östlichen Ungarn von Olaf Broch (Mit einer Karte). Videns Rabsselskabets Skrifter. II Historick-filosofiske Klasse. Християнія, 1897 ЗНТШ, т. XXVIII, Л. 1899, кн. V, с. 38-42, Бібл. (Рец.).
25. *Словацький опришок Яношик в народній поезії, ЗНТШ, т. XXXI-XXXII, 1899, кн. V-VI, с. 1-50. Передруковано в кн. [114, с. 96-137].
26. Вражіння з Угорської Руси — Івана Петрушевича, ЛНВ, Л. 1899, кн. I, с. 52-61. (Рец.).
27. Етнографічні матеріали з Угорської Руси, т. III, частина I, (Західні угорсько-руські комітати), і ч. 2 (Бач-Бодрогській комітат), ЕЗ, т. IX, Л. 1900, с. IV + 284.
28. Русини Пряшівської єпархії і їх говори, ЗНТШ, т. XXXV-XXXVI, Л. 1900, кн. III-IV, с. 1-70.
29. Віче угорських Русинів, ЛНВ, Л. 1900, кн. X, с. 68.
30. М'єсяцесловъ на 1900 год, Ужгород. ЛНВ, Л. 1900 кн III. с. 215. (Рец.).
31. *Проф. Брікнер про видання Наукового Товариства ім. Шевченка, ЛНВ, Л. 1900, кн. VII, с. 61-62.
32. *S. Zdziarski, Sobótka w Sanockiem, «Lud», Л. 1899, т. V. ЗНТШ, т. XXXIX, Л. 1901, кн. I, с. 75. (Рец.).

33. Олаф Брох, Угрорусское наречие села Убли (Земплинского комитета). Издание Отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук, С.-Петербург, 1899, с. 117. Olaf Broch, Weitere Studien von der slovakisch — kleinrussischen Sprachgrenze im östlichen Ungarn. Videskabsselskabets Skrifter. II hist. filosofiske Klasse. Християнія, с. 104, 1899, ЗНТШ. т. XI, Л. 1901, кн. II с. 24-29, Бібл. (Рец.).
34. *R. F. Kaindl, Etnographische Streifzüge in den Ostkarpathen, Beiträge zur Hausbauforschung in Oesterreich. Mit 74 Text-Illustrationen (Mitteil. d. Anthropol. Gesellschaft in Wien, 1898, т. XXVIII, с. 223-249, ЗНТШ, т. XLI, Л. 1901, кн. III, с. 38-40, Бібл. (Рец.).
35. *Словацька преса. ЛНВ, Л. 1901, кн. I, с. 60.
36. Угоруські календарі. ЛНВ, Л. 1901, кн. III, с. 216. (Рец.).
37. *Календарь для американских русинов на 1901 р., видалившим часописи « Свобода ». ЛНВ, Л. 1901, кн. III, с. 217-218. (Рец.).
38. *Всеславянин із Куликова, ЛНВ, Л. 1901, кн. IV, с. 1-2.
39. *Нові народні пісні, ЛНВ, Л. 1901, кн. IV, с. 3-5.
40. Угроруски народны спѣванки. Издал Михаил Врабель. т. I. Будапешт, 1901. ЛНВ, 1901, кн. VII, с. 9-10. ЗНТШ, т. XLV, Л. 1902, кн. I, с. 35-39, Бібл. (Рец.).
41. *Іван Е. Левицький, Прикарпатська Русь в XIX-м віці в біографіях и портретах еї дѣятелей, т. I, вип. 4, Л. 1901. ЛНВ, 1901, кн. X, с. 6. (Рец.).
42. Новыи побожныи пѣсни отпустныи до Пресвятої Дѣви Маріи Матери Божої... на памятку уложеныи черезъ Владислава Волькенберга в Сотмар. Перемышл. ЛНВ, 1901, кн. X, с. 7. (Рец.).
43. Едмунд Еган (некролог), ЛНВ, Л. 1901, кн. XI, с. 19-20.
44. Францев В. « Обзор важнейших изучений Угорской Руси. Из отчета о заграницной командировке ». Варшава, 1901, с. 53. ЗНТШ, т. XLV, Л. 1902, кн. I, с. 41-46, Бібл. (Рец.).
45. В. А. Францев, Из епохи возрождения Угорской Руси, « Научнолитературный сборник », 1902, кн. I, с. 1-14, ЗНТШ, т. XLIX, Л. 1902, кн. V, с. 35-39, Бібл. (Рец.).
46. Словаки чи русини? (Причинок до вияснення спору про національність західніх русинів), ЗНТШ, т. XLII, Л. 1901, кн. IV, с. 1-81.
47. *J. Schnajder, Z kraju Hucułow, M. Gustawicz, O ludzie podukielskim i Polacy na Wegrzech, « Lud », 1900. ЗНТШ, т. XLVI, Л. 1902, кн. II, с. 17-19. (Рец.).
48. Угоруські духовні вірші, ЗНТШ, т. XLVI, Л. 1902, кн. II, с. 1-68, т. XLVII, 1902, кн. III, с. 112-113.
49. Руська мова в Угорщині, ЛНВ, Л. 1902, кн. II, с. 24.
50. *До бойківського говору, ЗНТШ, т. XLVIII, Л. 1902, кн. IV, с. 1-3, Misc.
51. *Переклади українських творів, ЛНВ, Л. 1902, кн. VI, с. 43-44.

52. Кілька причинків до біографії Юрія Гуци (Венелина) з нагоди століття його уродин, ЗНТШ, т. XLVII, Л. 1902, кн. III, с. 4-6. Misc.
53. Роковини уродин Юрія Гуци (Венелина), ЛНВ, Л. 1902, кн. V, с. 21-22.
54. *Переписка редакції, ЛНВ, Л. 1902, кн. V, с. 32-33.
55. Общество св. Василія в Унгварі, ЛНВ, Л. 1902, кн. V, с. 29-30.
56. *Slavische Chrestomathie mit Glossaren von Dr. Erich Berneker, Professor an der deutschen Universität Prag. Страсбург, 1902, с. X + 484. ЗНТШ, т. XLIX, Л. 1902, кн. V, с. 10-13. (Рец.).
57. *Попики-радикалы в Америцѣ, ЛНВ, Л. 1902, кн. XI, с. 20-21.
58. *Slovensko. Sborník statí věnovaných kraji a lidu slovenskému. Umělecká Beseda svým členům na r. 1901, Прага, 1901, с. 212. ЗНТШ, т. XLIX, Л. 1902, кн. V, с. 39-42. (Рец.).
59. *Еміграція словаків, ЛНВ, Л. 1902, кн. XII, с. 46.
60. *Число русинів в Америці, ЛНВ, Л. 1902, кн. IX, с. 30.
61. Пісенні новотвори в українсько-руській народній словесності, ЗНТШ, т. L, Л. 1902, кн. I, с. 1-37; т. LII, кн. II, с. 38-67. Передруковано в книжці [114, с. 78-95].
62. Кілька духовних віршів (співаник із Грушова), ЗНТШ, т. LVI, Л. 1903, кн. I, с. 25-33.
63. Керестурська хроніка, ЗНТШ, т. LIII, Л. 1903, кн. III, с. 5-9.
64. Powieści spiskie Malinowskiego, « Materyały antropologiczno-archeologiczne... t. VI, Kraków, 1903, с. 91-421. ЗНТШ, т. LIII, Л. 1903, кн. III, с. 45-47, Бібл. (Рец.).
65. Робинзон. Для угрорусского народа переробил А. Ив. Волошин. (Поучительное чтение, ч. 2). Унгвар, 1904, ЛНВ, Л. 1904, кн. III, с. 184. (Рец.).
66. А. С. Будилович. К вопросу о племенных отношениях в Угорской Руси, СПб. 1904, с. 15. ЗНТШ, т. LXI, кн. V, с. 25-29, Бібл. (Рец.).
67. *Московофільська наука, ЛНВ, Л. 1904, кн. IX, с. 177-179.
68. Поетичний талант між бачванськими русинами, Л. ЛНВ, 1904, кн. VI, с. 175-188. (Рец.).
69. Юрій Жаткович, ЛНВ, Л. 1904, кн. X-XII, с. 206-207.
70. Чи бачванський говір словацький?, ЗНТШ, т. LXIII, Л. 1905, кн. I, с. 8-12, Misc.
71. *Остатки аориста в нашій мові, ЗНТШ, т. LXIV, Л. 1905, кн. II, с. 1-8.
72. Мадьярська свобода, ЛНВ, Л. 1905, кн. XI, с. 143-154.
73. *Старинність коломійки, ЛНВ, Л. 1905, кн. XII, с. 235-236.
74. Из украинских провинций Венгрии, « Украинский вестник », СПб. 1906, ч. 5, с. 295-300.

75. *Зносини українців із сербами, « Науковий збірник, присвячений М. Грушевському », Л. 1906, с. 373-408.
76. *Як писати замінник ся при дієсловах?, ЗНТШ, т. LXXX, Л. 1907, кн. VI, с. 135-152.
77. Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. Práca d-ra Sama Czambela, I eddelenie : Osnovy a iný materiál rečový. (I čiastka. Východnoslovenské nárečie), Турчанський св. Мартин, 1906, с. VI + 624. ЗНТШ, т. LXXVIII, Л. 1907, кн. IV, с. 220-233. (Рец.).
78. Відродження угороруських русинів, « Буковина », Чернівці, 1907, ч. 150, « Літературний додаток » с. 4-5.
79. Весіле в Керестурі (Бач-Бодрогської столиці в полуденевій Угорщині). МУЕ, X, Л. 1908. с. 30-81.
80. Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis eperjesiensis pro anno domini 1908, Пряшів, 1908, с. 318. ЗНТШ, т. LXXXVII, Л. 1909, кн. I, с. 203-206. (Рец.).
81. Угроруський співанник Івана Грядилевича, ЗНТШ, т. LXXXIX, Л. 1909, кн. II, с. 46-90.
82. Етнографічні матеріали з Угорської Руси, т. IV. Казки, легенди, новелі, історичні спомини з Банату, ЕЗ, т. XXV, Л. 1909, с. XXI + 248.
83. *Легенда про три жіночі вдачі (Причинок до історії мандрівки фолклорних мотивів), ЗНТШ, т. XCIVII, Л. 1910, кн. III, с. 74-85.
84. *А. Соболевский, К истории малорусского наречия, Варшава, 1910, с. 8. (Відбитка з « Русского филологического Вестника »). ЗНТШ, т. XCIVII, Л. 1910, кн. VI, с. 199-201. (Рец.).
85. З Угороруської Руси, « Буковина », Чернівці 1910, ч. 287, с. 1-3; ч. 288, с. 1-3.
86. Етнографічні матеріали з Угорської Руси, т. V. Казки з Бачки, ЕЗ, т. XXIX, Л. 1910, с. VII + 318.
87. *Народні оповідання про опришків, ЕЗ, XXVI, Л. 1910, с. XVIII + 342.
88. Етнографічні матеріали з Угорської Руси, т. VI. Байки, легенди, історичні перекази, новелі, анекдоти з Бачки, ЕЗ, т. XXX, Л. 1911, с. IV + 355.
89. Народні казки. З образками Володимира Кобринського, « Українсько-руська видавнича спілка », Л. 1913, с. IX + 168.
90. Запропашча збірка угороруських казок, ЗНТШ, т. CXVII-CXVIII, Л. 1913, с. 235-243.
91. *Безцільні засоби (Кирилиця і русофільство), « Діло », Л. 1915, 93-95.
92. *Невірні інформації, « Діло », Л. 1915, 54-55.
93. *Національне відродження австро-угорських українців (1872-1880), Віденський, 1916.
94. *Війна і народна поезія (з додатком нових записів воєнних пісень), « Календарик для українських січових стрільців і жовнірів-українців на 1917 рік », Віденський, 1916, с. 68-85.
95. *Українська народна словесність, Віденський, 1917.

96. Народні новелі, « Українсько-руська видавнича спілка », Л. 1917, с. 184.
97. Пісня про покритку, що втопила дитину, МУЕ, т. XIX-XX, Л. 1919, с. 249-389.
98. Д-р Гіядор Стрипський, « Вперед », Л. 1919, ч. 48.
99. Літературне товариство ім. Олександра Духновича в Унгварі, « Вперед », Л. 1919, ч. 73-74.
100. *Іван Верхратський (некролог), « Вперед », Л. 1919, ч. 161-162.
101. Підкарпатська чи Угорська Україна? (В справі назви), « Вперед », Л. 1920, ч. 224; « Народна воля », 1920, ч. 142.
102. Літературні стремління Подкарпатської Руси, Ужгород 1921. ЛНВ, Л. 1922, кн. І, с. 86-88. (Рец.).
103. Чи закарпатські українці автохтони?, ЛНВ, Л. 1922, кн. III, с. 269-276.
104. Збірник Петра Колочавського, « Науковий збірник тов. « Просвіта », в Ужгороді за р. 1922 », річ. I, с. 229-233.
105. Праці проф. Е. Перфецького по історії Угорської Руси-України, « Книжка », Станиславів, 1922, ч. 4-7, с. 84-86.
106. *Пісня про неплідну матір і ненароджені діти, ЗНТШ, т. СХХХІІІ, Л. 1922, с. 173-224.
107. Граматика руського языка для молодших клас шкіл середних и горожанських. Написав др. Іван Панькевич. Накладом Державного видавництва, Мукачево, 1922, с. 112. ЛНВ, 1923, кн. VIII, с. 381-382. (Рец.).
108. *Гуцули, « Підкарпатська Русь », 1923, ч. 1, 1924; ч. 2, с. 43-50.
109. *Як постав світ? Народні легенди з історії природи й людського побуту, Л. 1926, с. 120.
110. Баронський син в Америці. Вибір народних казок з образками Юліяна Панкевича, Л. 1927, с. XI + 136.
111. « Записки історично-філологічного відділу УАН », Київ 1927, кн. X, с. 203.
112. В справі літературної мови підкарпатських русинів, « Науковий збірник Музею української культури в Свиднику », 1967, ч. 3, с. 19-26. В скороченні — « Школа і життя » — педагогічний додаток « Дружно вперед », Пряшів 1964-65, ч. 11-12, с. 10-11.
113. Українські народні казки Східньої Словаччини, т. I. Упорядкування, післямова та коментарі М. Гиряк, Пряшів 1965.
114. *Вибрані статті про народну творчість. Упорядкування, вступна стаття та примітки М. Т. Яценка, Київ, 1966.
115. Народні приповедки бачванських русинох. По етнографичних материялох В. Гнатюка. Вибрав и до друку приготовел редактор Дюра Латяк. Руський Керестур 1967.

2. Інша література використана в праці

A. Праці Володимира Гнатюка

116. Лірники. Лірницькі пісні, мотиви, слова, звістки і т. ін. про лірників повіту Бучацького, ЕЗ, II, 1896.
117. Відозва до всіх любителів нашої народної словесності, «Буковина», 1898, ч. 73, 3.
118. Галицько-руські анекdotи, ЕЗ, VI, 1899.
119. Кушнірство в Галичині, МУЕ, I, 1899, 68-78.
120. Народна пожива і спосіб її приправи, МУЕ, I, 1899, 96-110.
121. В справі збирання народних легенд (в співавторстві з І. Франком), ЛНВ, 1899, XII, 176-178.
122. Ткацтво у Східній Галичині, МУЕ, III, 1900, 12-26.
123. Володимир Гнатюк. Біографія та бібліографія, Хроніка НТШ, 1900, I, 65.
124. В справі збирання етнографічних матеріалів (спільно з І. Франком), Хроніка НТШ, 8, 1901, 16-17.
125. Збирайте етнографічні матеріали! (спільно з І. Франком), ЛНВ, 1902, XVII, I, 77-78.
126. Universita lvovská a požadavky Rusinů. «Slovanský přehled», 1902, 2, 91-96.
127. Záležitost rusínské university ve Lvově, «Slovanský přehled», 1902, 5, 227-232.
128. Кілька духовних віршів (Співаник з Грушова), ЗНТШ, LVI, 1903, I, 25-33 (Misc.).
129. Галицько-руські народні легенди, т. I-II, ЕЗ, XII-XIII, 1902-1903.
130. Знадоби до галицько-руської (української) demonologii, т. I-II, ЕЗ, XV, XXXIII, 1904, 1912.
131. До збирачів етнографічних матеріалів (спільно з І. Франком), Хроніка НТШ, 20, 1904, 14-17; ЛНВ, 1904, XXVIII, XII, 214-217.
132. Коломийки т. I-III, ЕЗ, XVII-XIX, 1905-1907.
133. Віршована легенда про рицаря і смерть, ЗНТШ, XXXV, 1908, III, 140-158.
134. Гаївки, МУЕ, XII, 1909.
135. Das Geschlechtsleben des ukrainischen Bauernvolkes, Beiträge zum Studium der Antropophytesia. Leipzig, I-II, 1909-1912. т. I-II, с. 457 + 464.
136. Народні оповідання про опришків, ЕЗ, XXVI, 1910.
137. Похоронні звичаї й обряди, ЕЗ, XXXI-XXXII, 1912, 203-424.
138. Колядки і щедрівки т. I-II, ЕЗ, XXXV-XXXVI, 1914.
139. Українські народні байки (звіринний епос), т. I-II, ЕЗ, XXXVII-XXXVIII, 1916.
140. Народні байки. З образками Микити Вихора, Львів, 1918, VIII.

141. Війна і народна поезія, « Календарик для українських січових стрільців і жовнірів-українців на 1917 р. ». Віденъ 1916, с. 68-85.
142. З російської воєнної поезії, ЗНТШ, т. СХХVІІІ, л. 1919, 217-226.
143. Листи до М. Коцюбинського, Науковий збірник Чернігівського літературно-меморіального музею М. Коцюбинського, 1940, № 2, 1943, № 3 (99 листів).

Б. Праці інших авторів, використані в праці

144. A. Aarne — S. Thompson, Typy ludových rozprávok. Klasifikácia a bibliografia. Rozmnoženo jako rukopis. Společnost československých národopisců a Slov. nár. spol., I-II, Praha, 1960.
145. А. Н. Афанасьев, Народные русские сказки, т. I-III, Москва, 1957.
146. Biblí svata, Praha 1932.
147. В. Білий, До характеристики академіка Володимира Гнатюка як збирача й записувача, « Записки Історично-філологічного відділу УАН », 1927, X, 235.
148. Д. Биндас та О. Костельник, Народни писні южнославянских русинов, Нови Сад 1927.
149. St. Bystroń, Pieśń o zbójniku i jego żnie, « Prace i Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne », Warszawa, 1925, IV, 3.
150. П. Г. Богатырев, Эпос славянских народов. Хрестоматия, Москва 1959.
151. Dr. A. Boháč, Z národného pomedzia slovensko-ruského, NVČ, 1915.
152. I. Верхратський, Знадоби до пізнання угорсько-руських говорів, ЗНТШ, XL, л. 1901, II, XLIV-XLV, л. 1902, V-VI.
153. М. А. Врабель, Русский словесъ, Народная лира или собрание народных песней на разных угрорусских наречиях, Ужгород 1890.
154. М. Гайдай, Чехословацько-українські взаємини в сучасній фолклористиці, Київ 1963.
155. Ю. Геровский, Народная культура населения Пряшевщины, Альманах « Пряшевщина », Прага 1948, 145-163.
156. М. Гиряк, Українські народні казки Східної Словаччини, т. II, Пряшів 1966.
157. Ф. Главачек, Моя подорож по Закарпатській Україні в 1896 р. « Дукля », Пряшів 1957, 4, 53-66.
158. F. Hlaváček, Moje styky a spoluprace s Volodymyrem Hnatjukem, « Науковий збірник Музею української культури в Свиднику », Пряшів 1967, 3, 31-50.
159. Я. Головацкий, Народные песни Галицкой и Угорской Руси т. I-III, Москва 1878.
160. Jiří Horák, B. Гнатюк, Колядки і щедрівки т. I-II, NVČ, Прага 1916, XI, I, 346-350.

161. J. Horák, Slovenské l'udové balady, Bratislava 1956.
162. М. Грушевський, 1. Справоздане з діяльності НТШ за 1897 р., Л. 1898; 2. Справоздане з діяльності НТШ за 1898, Л. 1899; 3. Справоздане з діяльності НТШ за 1899 р., Л. 1900.
163. М. Грушевський, Етнографічний Збірник, т. IV. ЛНВ, Л. 1898, кн. VII, 54. (Рец.).
164. М. Грушевський: В. Гнатюк, Руські оселі в Бачці (в полуночній Угорщині). ЛНВ, Л. 1898, V, 135-136. (Рец.).
165. М. Грушевський, Історія України, Прага 1919.
166. М. Грушевський, Академік Володимир Гнатюк (1871-1926), ж. «Україна», Київ 1926, VI, 182-190.
167. A. Huščava, O činnosti zbojníckych družín na severovýchodnom Slovensku na konci XV. st. «Historické štúdie», II, Bratislava 1956, 181-215.
168. Г. А. Де-Воллан, Угорорусские народные песни, «Записки Императорского Русского географического общества по отделению этнографии», т. XIII, вип. I, СПб, 1885.
- 168а. В. Дем'янчук, До історії обрання В. Гнатюка в академіки, «Записки Історично-філологічного відділу УАН», X, Київ 1927, 215-221.
169. А. П. Дешко, Народные песни, пословицы и поговорки Угорской Руси, «Записки Императорского русского географического общества по отделению этнографии», СПб. 1867, I, 671-693.
170. А. П. Дешко, Свадьба на Угорской Руси, «Записки Императорского Русского географического общества по отделению этнографии» СПб, 1867, I, 694-706.
171. М. Драгоманов, В справі Угорської Руси, «Народ», Л.-Коломия 1895, II, 163-166.
172. Е. Еган, Економічне положення руських селян в Угорщині, Прага 1922.
173. K. J. Erben, Prostonárodní české písni a říkadla, Praha, 1937.
174. Ю. Жаткович, Замітки етнографічні з Угорської Руси, ЕЗ, Л. 1896.
175. Д. Задор, Ю. Костюк, П. Мілославський, Народні пісні подкарпатських русинов, Ужгород 1944.
176. S. Zdziarski, [Етнографічні матеріали з Угорської Руси, т. I-II], «Wisła», 1899, т. XIII, 316-317. (Рец.).
177. Č. Zibrt, Literatura kulturně-historická a etnografická, ČL, VII, Прага 1898, 73-74; 83; XIII, 1899, 59.
178. О. Зілинський, Володимир Гнатюк і збійський казкар, «Дукля», Пряшів 1962, I, 63-69.
179. О. Зілинський, Історичні та жанрові риси пісні про Стефана воєводу, «Науковий збірник Музею української культури в Свиднику», Пряшів 1965, I, 214-222.
180. В. Камінський, Угорська Україна в етнографічних працях акад. Володимира Гнатюка, «Записки Історично-філологічного відділу УАН», Київ 1929, XXV, 149-174.

181. J. Kollar, Narodnie spievanky, т. I-II, Братіслава 1953.
182. Ф. Колесса : В. Гнатюк, Етнографічні матеріали з Угорської Руси т. IV. ЛНВ, Л. 1910, II, 475-476. (Рец.).
183. Ф. Колесса, Збірник праць, присвячений пам'яті Володимира Гнатюка, « Матеріали до етнології й антропології », XXI-XXII, Л. 1929, I.
184. Ф. Колесса, Народні пісні з Галицької Лемківщини. Тексти й мелодії, ЕЗ, XXXIX-XL, Л. 1929.
175. M. Kolečány, Slovenské ľudové balady, Rožňava, 1948.
186. Ю. Костюк, Українські народні пісні Пряшівського краю, т. I, Пряшів 1958.
187. М. Коцюбинський, Листи до Володимира Гнатюка, Л. 1914.
188. А. Кралицкий, Русины лаборские в Угорщине та Свадебные обряды у Лаборских русских, « Науковый сборник Галицко-русской материцы », Л. 1865, 103-111 та 137-160.
189. А. Кримський, Розвідки, статті та замітки, « Збірник Історично-філологічного відділу УАН », Київ, 1928, ч. 57.
190. J. Krzyżanowski, Polska bajka ludowa w układzie systematycznym, t. I-II, Wrocław, 1962-63.
191. J. Krzyżanowski, Słownik folkloru polskiego, Warszawa, 1965.
192. Д. Латяк, Народни приповедки Бачванских Русинох. По етнографичних материялох В. Гнатюка, Руський Керестур, 1967.
193. П. В. Лінтур, Народні баляди Закарпаття, Ужгород 1959.
194. П. В. Линтур, Народные баллады Закарпатья и их западнославянские связи, Киев 1963.
195. П. В. Лінтур, Як чоловік відьму підкував, а кітку вчив працювати. Закарпатські народні казки, Ужгород 1966, 182-185.
196. L. Malinowski, Powieści spiskie, « Materiały antropologiczne, archeologiczne i etnograficzne », Kraków 1903, VI, 126-152.
197. J. Markov, K dejinám národopisu na Zakarpatskej Ukrajině, « Československá ethnografia », Praha 1962, I, 66-80.
198. K. A. Medvecký, Sto slovenských ľudových balád, Bratislava, 1923.
199. A. Melicherčík, « Slovensko-ukrajinské vztahy v zbojníckom folklóre ». В зб. « Z dejín československo-ukrajinských vztahov », Bratislava 1957, 539-548.
200. О. Митрак, Свадьба на Угорской Руси, « Слово », Л. 1864, ч. 43-44.
201. М. Могилянський, Спогади про Володимира Гнатюка, « Записки Історично-філологічного відділу УАН », X, Київ 1927, 225-229.
202. М. Мольнар, Словаки і українці. Причинок до словацько-українських взаємин з додатком документів, Пряшів 1965.
203. М. Мушинка, Огляд дотеперішніх досліджень над піснею про Стефана воєводу, « Дукля », Пряшів 1962, 4, 110-117.

204. М. Мушинка, З українського фолклору Східної Словаччини, Пряшів 1963.
205. М. Мушинка, До історії збирання українського фолклору Східної Словаччини. «Науковий збірник Музею української культури в Свиднику», Пряшів 1965, I, 181-213.
206. М. Мушинка, З глибин віків. Антологія українського фолклору Східної Словаччини, Пряшів 1967.
207. М. Мушинка, Листування В. Гнатюка з Г. Костельником, «Шветлосць» Новий Сад 1967, 3, 161-177
208. М. Мушинка, Володимир Гнатюк — перший дослідник життя народної культури русинів-українців Югославії. В кн. «Народні приповедки Бачванських русинох», Руський Керестур (Югославія), 1967, 7-69.
209. Науковий збірник Музею української культури в Свиднику, ч. 3. Присвячений пам'яті Володимира Гнатюка. Головний редактор М. Мушинка. Пряшів 1967, 460 стор.
210. М. Мушинка, Володимир Гнатюк — визначний дослідник фолклору Пряшівщини. Там же, 51-80.
211. М. Мушинка, Кореспонденція В. Гнатюка з Іваном Панькевичем. Там же, 127-214.
212. М. Мушинка, Бібліографія праць В. Гнатюка про «Угорську Русь». Там же, 215-220.
- 212a. M. Mušinka, Volodymyr Hnat'uk a Čechy, «Český lid» Praha 1968, 2-3, 188-192.
213. L. Niederle, K sporu o ruskoslovenském rozhraní v Uhrách, «SPř», V. 1903, 345-348.
214. L. Niederle, Nová data k východní slovenské hranici v Uhrách, NVČ, 1907, 1, 1-3.
215. I. Панькевич, Пісня про Янчія, «Підкарпатська Русь», Ужгород 1925, 4, 61-62.
216. I. Панькевич, Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей. Частина I. Звучня і морфологія. «Knihovna Sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi», č. 9. Прага. 1938.
217. I. Панькевич, Збірка закарпатсько-українських народних приповідок Івана Югасегича з р. 1809. В кн. «Покрайні записи на закарпатсько-українських церковних книгах», Прага 1947.
218. F. Pastrnek, Z nejvýchodnějších nářečí uhercko-slovenských, NSČ, III, 1898, 60-66.
219. F. Pastrnek, [Рецензія на працю В. Гнатюка, «Русини Пряшівської епархії і їх говор»], «Listy filologické», Прага 1900, 308-310.
220. F. Pastrnek, Rusíni jazyka slovenského, «Статьи по славяноведению» II, 1906, 60-78.
221. J. P.: В. Гнатюк, Словаки чи Русини? Причинки до вияснення спору про національність західних русинів, NSČ, VIII, 1902, 152-154. (Рец.).
- 221a. J. Páta : F. Pastrnek, Rusíni jazyka slovenského. Odpověď pánu V. H. «Listy filologické», XXXIV, 1907, 309-312.

222. J. Páta : В. Гнатюк, Весіле в Керестурі. SPř, XI, 1909, 458-459. (Рец.).
223. В. Петров : Акад. Володимир Гнатюк у своїх фолклорних студіях, «Записки Історично-філологічного відділу УАН», 1927, X, Київ 241-254.
224. А. С. Петрушевич, Историческая песня карпаторусов у 1683 г., «Литературный сборник Галицко-русской матицы», Л. 1886, 190-198.
225. А. Н. Пыпин, История русской этнографии, III, СПб. 1891.
226. K. Plicka, Slovenský spevník, Bratislava, 1961.
227. J. Polívka, Етнографічний збірник. Видає НТШ, т. III, Етнографічні матеріали з Угорської Руси, зібрав В. Гнатюк, т. I, Легенди і новелі, Л. 1898. NSČ, III, 107-113. (Рец.).
228. J. Polívka, Етнографічний збірник. Видає етнографічна комісія НТШ т. IV, Етнографічні матеріали з Угорської Руси. Зібрав В. Гнатюк т. II. Казки, байки, оповідання про історичні особи, анекdotи. NSČ, II, 1898, 130-138. (Рец.).
229. J. Polívka, Етнографічні матеріали з Угорської Руси, Зібрав В. Гнатюк, т. III, NSČ, VII, Л. 1901, 211-217.
230. J. Polívka : Hnatjuk, Ruthenisches ethnographisches Material aus Ungarn, «Archiv für slavische Philologie», Віденський 1910, 594-603.
231. J. Polívka, Етнографічні матеріали з Угорської Руси. Зібрав В. Гнатюк, т. V, Казки з Бачки, NSČ, VII, Л. 1912, 4, 86-90. (Рец.).
232. В. Гнатюк, Знадоби до української демонології, т. II, вип. 1-2, NSČ 1914, 79-82. (Рец.).
233. J. Polívka, Súpis slovenských rozprávok, t. I-V, Turčiansky sv. Martin, 1923-1931.
234. F. Poloczek, Slovenské ľudové piesne, t. I-IV, Bratislava, 1955-64.
235. П. М. Попов, Українські народні казки, легенди, анекdotи, Київ 1958.
236. І. Прокіп, Володимир Гнатюк, «Український календар 1966», УСКТ в Польщі, Варшава 1965, 156-158.
237. І. Ребошапка, Слідами В. Гнатюка в Банаті, «Науковий збірник музею української культури в Свиднику», ч. 3, Пряшів 1967, 97-107.
238. Я. Рудницький, Матеріали до українсько-канадської фолклористики й діалектології, Вінніпег, 1956-1963, т. I-IV.
239. Є. Сабов, Христоматія церковнославянских и угрорусских литературных памятников с прибавлением угрорусских сказок на подлинных наречиях, Ужгород 1893.
240. Є. Сабов, Етнографічні матеріали з Угорської Руси, т. I-II, «Листок», 1898, XIV, 7, 5, 8, 42. (Рец.).
241. И. С. Свенцицкий, Материалы по истории возрождения Карпатской Руси, «Научно-литературный сборник Галицко-русской матицы», Л. 1905, IV, 3, 67-121; 4, 1-83; 1906, V, 1, Л. 1-64.

242. В. Січинський, Чужинці про Україну, Прага 1942.
- 242a. F. Sušil, Moravské národní písne, Praha, 1951.
243. М. Тарасенко, Культурно-громадська праця В. М. Гнатюка, «Записки Історично-філологічного відділу УАН», 1927, 10, 224-231.
244. О. Тимко, Наша писня. Сборник народних и популярных писньох югославянских русинов т. I-III, Русский Керестур, 1953-1954.
245. F. Tichý, Jihoslovanští Rusíni, (Črta informační), « Slovenský přehled », XX, 1928, 22-32.
246. F. Tichý, Spisovný jazyk juhoslovanských Rusínov, « Náš život », Časopis Matice slovenskej v Juhoslavii, III, 1935, 133-137.
247. F. Tichý, Po stopách V. Hnat'uka v Bačce a Srému, « Науковий збірник музею української культури в Свиднику », III, Пряшів 1967, 112-126.
248. С. Томашівський, Етнографічна карта Угорської Руси. СПб. 1910.
249. Українська народна поетична творчість. Головний редактор М. Рильський, Київ 1958.
250. Українська народна поетична творчість. Головний редактор О.І. Дей, Київ 1965.
251. I. Франко : М. Врабель, « Руський соловей », « Жите і слово », I, 1894, 304. (Рец.)
252. I. Франко, Апокрифи старозавітні, зібрані з рукописів українсько-руських, « Пам'ятки українсько-руської мови і літератури », I, Л. 1896.
253. I. Франко, Апокрифи новозавітні, « Пам'ятки українсько-руської мови і літератури », II. Л. 1899.
254. I. Франко, Карпаторуська література XVII-XVIII с., ЗНТШ т. XXXVII-XXXVIII, Л. 1900, кн. V.
255. I. Франко : В. Гнатюк, Коломийки I-II, ЛНВ, Л. 1906, IX, 502-508. (Рец.)
256. I. Франко, Вибрані статті про народну творчість, Київ 1955.
257. S. Czambel, Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov, č. I, Východoslovenské nárečie, Turč, sv. Martin, 1906.
258. Ю. Цимбора, Українські народні пісні Східної Словаччини, т. II, Пряшів 1963.
259. I. Чендей, Казки Верховини. Закарпатські українські народні казки, Ужгород 1960.
260. S. Czernik, Polska epika ludowa, Wrocław, 1958.
261. Й. Шелепець, Діялектологічні дослідження В. Гнатюка, «Науковий збірник музею української культури в Свиднику », III, Пряшів 1967, 81-96.
262. А. Шлепецький, Историческое прошлое Маковицы и А. Павлович, «Науковий збірник музею української культури в Свиднику », Пряшів 1965, I, 77-95.
263. И. С. Шлепецький, История развития народной песни в

Карпатах, « Карпаторусский календарь Лемко-союза на год 1962 », 77-154.

264. J. Škultéty, Akej viery sú Slováci ?, SP. 1895, XV, 6, 382-384; 7, 500-504.

265. J. Škultéty, Slováci na severo-východe Uhorska, SP, 1897, 12, 749-750.

266. J. Škultéty, Odkial' sú « ruskí » obyvatelia báčskeho Ke-restura a Kocura?, (Z jazykových pomerov slovensko-ruských), SP, 1899, 9, 552-557.

267. J. Škultéty, Rusíni jazyka slovenského, (Referát o diskú-sii Pastrnek-Hnaťuk), SP, 1907, 3, 192.

268. Ю. Д. Етнографічні матеріали з Угорської Руси, т. I-II, « Душпастир ». Церковна часопис, Л. 1898, 3-4, 94-95.

269. Ю. Яворский, Материалы для истории старинной пе-сенной литературы в Подкарпатской Руси, Прага 1934.

270. М. Г. Ясько, Володимир Гнатюк — дослідник фолклору Закарпаття, « Наукові записки Ужгородського державного університету », XXXIII, Ужгород 1958, 101-114.

271. М. Т. Яценко, Славістичні інтереси та зв'язки В. Гнатюка, Зб. « Міжслов'янські фолклорні взаємини », Київ 1963, 79-123.

272. М. Т. Яценко, В. Гнатюк, Життя і фолклористична діяльність, Київ 1964.

273. М. Т. Яценко, Фолклористична спадщина В. Гнатюка Київ [114, с. 5-36].

Словничок діалектних слів

барз — дуже
вароськи — міський
варош — місто
ведлуг — згідно
вельо — багато
веце — більше
видавач — заступник молодої на весіллі
гадни — гідкий, гнусний
гамішний — пишний, гордовитий
гат — та ж
гетка — геть
гоч — хоча
гуториц — говорити
газда — господар, селянин
газдіство — господарство
гмінський потріб — громадська справа
грайцар — дрібна австрійська монета
да — нехай
дацо — щось
долу — внизу
дрига — дорога, шлях
дріттар — той що починяє розбитий або дірявий посуд
дужий — великий
енджемір — інженер
ещик, ещи — ще
жеби — щоб
жем — земля, поле
жемлік — булка
заграда — сад, город
застава — прапор
зваряц — домовляти
катона — рекрут
кафана — кафе, ресторан
кед — коли
кељчик — кошти, витрати
кральовина — королівство
лєтінь — парубок
лем — 1.) лиш, 2.) я (ем)
лоповик — посуд для горілки, баклашка
лумповац — пиячти
матка, мац — мати
набоженство — релігія
напатриц — надивитися
несеренча — нещастя
неправо — несправедливо
ні́да — ніколи
новинкар — журналіст
новта — мелодія
нука — всередині

обсудити право — винести вирок
одліковац — відрізнятися
одилатки — борги
омерзити — зненавидіти
осух — тонкий хлібець
отвітчати — відповідати
откаль — звідки
отпораїц — вигнати
паленка — горілка
пенежи — гроші
пеща — печера
питац — просити
покрейда — оздоба молодого, символ парубоцтва
понашаня — одяг
понеже — тому що
попрагац — запрягти
порція — податок
през — 1.) без, 2.) через
приданники — рідня молодої на весіллі
свальба, свадзба — весілля
серенча — щастя
смядні — спраглив
сом — я
статок — худоба
сувач — млин
сцекац — втікати
тамаль — туди
тельо — стільки
тераз — тепер
тлачиц — молотити
трепац — бити
фалаток — шматок
фанетика — фонетичний правопис
ферталль — чверть
форинт — угорська монета
фрас — біс
фриштик — сніданок
фсцекац — втікати
хибац — бракувати
ховати — годувати
цера — дочка
чадо — дитина
ша — та ж
шварний — гарний
ше — ся
шицко — все
шлебодно — вільно
шмарити — кинути
штири — чотири
што — що
ягер — мисливець
яраш — толока

Список скорочень

Ан. — А. Андреев, Указатель сказочных сюжетов по системе Аарне, Ленинград, 1929.	Наук. хр. — Наукова хроніка
Аф. — Афанасьев [201]	NSČ — Národopisný sborník česko-slovenský
АТ — Aarne-Thompson [144]	НТЕ — Народна Творчість та Етнографія
Ббл. — Бібліографія	НТШ — Наукове Товариство ім. Шевченка
ЕЗ — Етнографічний Збірник	NVČ — Národopisný věstník česko-slovenský
ж. — журнал	о. — опис
зб. — збірник	од. зб. — одиниця збереження
зв. — зв'язка	п. — папка
ЗНТШ — Записки Наукового Товариства ім. Шевченка.	роč. — ročník (річник)
кн. — книга	СПб. — Санкт-Петербург
Кр. — Krzyżanowski [190]	с. — сторінка, село
ЛНБ — Львівська Наукова Бібліотека	SP — Slovenské pohľady
ЛНВ — Літературно-Науковий Вістник	SPř — Slovanský přehled
ЛЦДІА — Львівський Центральний Державний Історичний Архів	SSR — Súpis slovenských rozprávok [336]
Л. — Львів	т. — том
Misc — Miscelanea	УАН — Українська Академія Наук
МУЕ — Матеріали до Української Етнології	ф. — фонд
	ч. — число
	ČL — Český lid

З М І С Т

	Стор.
Вступ	7
I. Коротка біографія Володимира Гнатюка	15
II. Методика збиранської праці Володимира Гнатюка	27
III. Володимир Гнатюк — дослідник фолклору	31
III. В. Гнатюк — дослідник фолклору Пряшівщини	31
Стан національної свідомості Пряшівщини в кінці XIX ст.	31
Стан збирання фолклору на Пряшівщині до експедиції	
Гнатюка	32
Експедиції В. Гнатюка на Пряшівщину	37
Оповідачі Гнатюка і їх репертуар	38
Легенди	40
Соціально-побутові казки	42
Народні анекдоти	47
Фантастично-пригодницькі казки	47
Народні оповідання	50
Значення «Етнографічних матеріалів з Угорської Руси» і	
їх оцінка в тогодчасній пресі	51
Інші праці Гнатюка, присвячені фолклорові Пряшівщини	57
IV. Володимир Гнатюк — дослідник фолклору бачванських	
українців	65
Українці в Бачці	65
Праця Гнатюка «Руські оселі в Бачці»	67
Національність бачванських русинів	70
Проблема національності бачванських русинів	70
Інші праці В. Гнатюка про фолклор бачванських русинів	72
Народні пісні	76
Народна проза	81
V. Володимир Гнатюк — дослідник фолклору українців	
Банату	91
Висновки	97
Література	101
1. Бібліографія праць В. Гнатюка про Угорську Русь	101
2. Інша література використана в праці	107
Словник діялективних слів	115
Список скорочень	116
Зміст	117

Imprimerie P.I.U.F., 3, rue du Sabot - Paris

